

ISSN 2411-5215 (Print)
ISSN 2519-4828 (Online)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(30)

Чернігів 2022

УДК 330(066)

П78

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)

Друкується за рішенням вченої ради Національного університету «Чернігівська політехніка» (протокол № 5 від 30.06.2022). Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 р. № 612 (зі змінами від 09.02.21 № 157), відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Журнал розміщено в таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Національний університет «Чернігівська політехніка». – Чернігів : Національний університет «Чернігівська політехніка», 2022. – № 2(30). – 166 с.

У цьому випуску журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, фінансовим ресурсам.

Журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 330(066)

Головний редактор:

М. В. Дубина, доктор економічних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

М. П. Бутко, доктор економічних наук, професор;

Н. М. Вдовенко, доктор економічних наук, професор;

Т. А. Гоголь, доктор економічних наук, професор;

О. І. Гонга, доктор економічних наук, професор;

Ж. В. Дерій, доктор економічних наук, професор;

А. В. Жаворонок, кандидат економічних наук, доцент;

М. М. Забаштанський, доктор економічних наук, професор;

В. П. Ільчук, доктор економічних наук, професор;

В. Г. Маргасова, доктор економічних наук, професор;

Є. А. Поліщук, доктор економічних наук, професор;

О. В. Попело, доктор економічних наук, доцент;

М. П. Сагайдак, доктор економічних наук, професор;

Н. В. Ткаленко, доктор економічних наук, професор;

Н. І. Холявко, доктор економічних наук, доцент;

К. С. Шапошников, доктор економічних наук, професор;

І. Г. Брітченко, доктор економічних наук, професор, Державний вищий навчальний заклад імені професора Станіслава Тарновського (м. Тарнобжег, Польща);

Гросу Вероніка, доктор економічних наук, професор, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

Солонюк Маріан, кандидат економічних наук, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

К. Г. Космулес, кандидат економічних наук, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

Густаво Барресі, професор Мессінського університету (м. Мессіна, Італія);

Стефано Аццалі, Університет Парми (м. Парма, Італія).

Відповідальний секретар:

Дубина Максим Вікторович

мобільний телефон: +38 (099) 376-32-87

e-mail: maksim-32@ukr.net

ISSN 2411-5215 (Print)
ISSN 2519-4828 (Online)

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
CHERNIHIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY**

**PROBLEMS AND PROSPECTS
OF ECONOMICS
AND MANAGEMENT**

SCIENTIFIC JOURNAL

ISSUE № 2(30)

Chernihiv 2022

UDC 330(066)

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)

Published by the decision of the Academic Council of the Chernihiv Polytechnic National University (protocol № 5 від 30.06.2022). Scientific journal «Problems and prospects of economics and management» is included into the list of scientific specialized editions of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 07, 2019 № 612 (as amended from 09.02.21 № 157), according to which magazine is assigned a category «B».

Journal has been included in the international scientometric database eLIBRARY.RU, “URAN”, abstract database “Ukraine Science”, USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Problems and prospects of economics and management : scientific journal / Chernihiv Polytechnic National University. – Chernihiv : Chernihiv Polytechnic National University, 2022. – № 2(30). – 166 p.

The articles on theoretical problems of the national economy development, sectorial aspect development of the national economy, the problems of management and development of the productive forces of the region have been published in this issue of the scientific journal “Problems and prospects of economics and management”.

«Problems and prospects of economics and management» will be helpful for researchers, postgraduate and undergraduate students and students of higher educational institutions.

UDC 330(066)

Chief Editor:

Dubyna M.V., Doctor of Economics, Associate Professor.

Members of the Editorial Board:

Butko M.P., Doctor of Economics, Professor;

Vdovenko S.M., Doctor of Economics, Professor;

Hohol T.A., Doctor of Economics, Professor;

Honta O.I., Doctor of Economics, Professor;

Derii Zh.V., Doctor of Economics, Professor;

Zhavoronok A.V., PhD in Economics, Associate Profesor;

Zabashtanskyi M.M., Doctor of Economics, Professor;

Ilchuk V.P., Doctor of Economics, Professor;

Marhasova V.G., Doctor of Economics, Professor;

Polishchuk Ye.A., Doctor of Economics, Professor;

Popelo O.V., Doctor of Economics, Associate Profesor;

Sahaidak M.P., Doctor of Economics, Professor;

Tkalenko N.V., Doctor of Economics, Professor;

Kholiavko N.I., Doctor of Economics, Professor;

Shaposhnykov K.S., Doctor of Economics, Associate Profesor;

Britchenko I.G., Doctor of Economics, Professor, State Higher Educational Institution named prof. Stanislaus Tarnowski (Tarnobrzeg, Poland);

Grosu Veronica, Doctor of Economics, Professor; Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);

Socoliuc Marian, PhD in Economics, Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);

Cosmulese Cristina Gabriela, PhD in Economics, Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);

Gustavo Barresi, Professor, Università degli Studi di Messina (Messina, Italia);

Stefano Azzali, Università degli Studi di Parma (Parma PR, Italia).

Responsible Secretary:

Dubyna Maksym

cellphone: +38 (099) 376-32-87

e-mail: maksim-32@ukr.net

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<i>Маргасова В., Плото С.</i> Перспективні напрями трансформації організаційної культури закладів вищої освіти	7
<i>Котелевець Д.</i> Тенденції кадрового забезпечення підприємств України в умовах цифрової економіки	20
<i>Ремньова Л., Забаишанська Т.</i> Диджитал-етикет у сучасних бізнес-комунікаціях та в управлінні персоналом.....	32
<i>Якушко І.</i> Фіскальна диджиталізація: сутність та роль у розвитку національної економіки	44

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<i>Кичко І.</i> Раціональне водокористування та водоспоживання у процесі інтенсифікації сільськогосподарської діяльності: еколого-економічні аспекти.....	54
<i>Повна С., Олифіренко Ю.</i> Електронна комерція та цифровий маркетинг у розвитку національних підприємств	64
<i>Холодницька А.</i> Українсько-швейцарська модель співпраці у сфері збереження водних ресурсів та ефективного управління ними в умовах зміни клімату та підвищеного антропогенного навантаження.....	74

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

<i>Талавирия М., Косач І.</i> Сучасні аспекти розвитку інфраструктури сільських територій	85
<i>Харченко Ю.</i> Аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону.....	93

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Шишкіна О., Борисенко І.</i> Типи і принципи поведінки інвесторів на фінансових ринках в умовах цифрової економіки.....	101
<i>Садчикова І., Онопрієнко А.</i> Оцінка кредитного ризику комерційного банку в умовах коронакризи	115
<i>Сидоренко О., Клименко Т., Гливенко В.</i> Нормативно-правове забезпечення обліку резерву сумнівних боргів	125
<i>Кравченко А.</i> Компаративний аналіз розвитку незабезпеченого споживчого кредитування в країнах Східної Європи	139

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	151
---	------------

CONTENT

**THEORETICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT
OF THE NATIONAL ECONOMY**

<i>Margasova V., Plota S.</i> Promising directions of transformation of the organizational culture of higher education institutions	7
<i>Kotelevets D.</i> Staffing trends of Ukrainian enterprises in the conditions of the digital economy	20
<i>Remnova L., Zabashtanska T.</i> Digital etiquette in modern business communication and personnel management	32
<i>Yakushko I.</i> Fiscal digitalization: the essence and role in the development of the national economy	44

SECTORAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

<i>Kychko I.</i> Rational water use and water consumption in the process of intensification of agricultural activities: environmental and economic aspects	54
<i>Povna S., Olyfirenko Yu.</i> Electronic commerce and digital marketing in the development of national enterprises	64
<i>Kholodnytska A.</i> The Ukrainian Switzerland model of cooperation in the field of water resources conservation and their effective management in the conditions of climate change and increased anthropogenic load	74

**PROBLEMS OF MANAGEMENT AND DEVELOPMENT
OF THE PRODUCTIVE FORCES OF THE REGION**

<i>Talavyria M., Kosach I.</i> Modern aspects of infrastructure development of rural areas.....	85
<i>Kharchenko Yu.</i> Analysis of the impact of the shadow economy on the inclusive development parameters of the region	93

FINANCIAL RESOURCES: THE PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE

<i>Shyshkina O., Borysenko I.</i> Types and principles of the investors' behavior in financial markets in the conditions of the digital economy	101
<i>Sadchykova I., Onoprienko A.</i> Assessment of the credit risk of a commercial bank under the conditions of the corona crisis.....	115
<i>Sidorenko O., Klymenko T., Glivenko V.</i> Regulatory and legal support for accounting of the doubtful debts reserve	125
<i>Kravchenko A.</i> Comparative analysis of the development of unsecured consumer lending in the countries of eastern Europe	139

BASIC REQUIREMENTS FOR EXECUTION AND SUBMISSION OF MANUSCRIPTS OF SCIENTIFIC ARTICLES	151
--	------------

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-7-19

УДК 330.101

JEL Classification: I25

Вікторія Маргасова

доктор економічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, проректор з наукової роботи
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: viktoriya.margasova@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8582-2158>
ResearcherID: [D-3198-2015](https://orcid.org/0000-0001-8582-2158)

Сандра Плата

Університет ISMA,
LV-1019, Латвія, м. Рига, вул. Ломоносова, 1, корпус 7
E-mail: sandra.plota.science@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6124-9553>

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено особливості трьох традиційних академічних моделей «ідеального типу» викладання та досліджень, пов'язаних із національною культурою та державною освітою в галузі освіти. Розглянуто сутність і роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності університетів на сучасному ринку освітніх послуг. У статті проаналізовано Модель Томаса Дж. Пітерса, що відрізняє чотири типи культур залежно від того, як вони впливають на інновації, дії, контроль або гармонію культури в організації. Проведене дослідження дало можливість виокремити та обґрунтувати напрями трансформацій в організаційній культурі для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів.

Ключові слова: вища освіта; організаційна культура; інновації; модель Гумбольдта, Наполеонівська модель; англо-американська модель.

Табл.: 3. Бібл.: 14.

Постановка проблеми. Важливою умовою конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів є організаційна культура, орієнтована на досягнення цілей та результатів, визначених у стратегіях розвитку університетів, забезпечення ефективної дидактичної та наукової діяльності, а також інтернаціоналізації освітніх програм. У сучасному цифровому суспільстві навчальні заклади стикаються зі швидкими соціальними, технологічними та економічними змінами. Інновації у вищій освіті важливі для покращення якості навчання нових поколінь студентів у мінливому суспільстві.

Орієнтація на конкурентоспроможність та інноваційний розвиток навчальних закладів є не лише частиною їхньої стратегії, але й важливим аспектом державної політики в галузі вищої освіти, яка визначається в різних регуляторних документах. Прикладом значної важливості інноваційного компонента в діяльності навчальних закладів є програма Міністерства освіти та науки Польщі «Inicjatywa doskonałości – uczelnia badawcza (IDUB)» – «Захисна асоціація – дослідницький університет» [1].

Пріоритетом програми IDUB є вибір та підтримка університетів, які прагнуть досягти статусу дослідницького університету і зможуть ефективно конкурувати з найкращими академічними центрами в Європі та світі. 10 з 20 університетів, які мають право брати участь, отримали щорічне збільшення фінансування на суму 10 % субвенції 2019 року для впровадження планів розвитку, включених у конкурентні заявки у 2020–2026 рр. Решта 10 університетів, які брали участь, отримують субвенцію, збільшену на 2 %.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних та прикладних проблем розвитку організаційної культури присвячено роботи таких учених: Р. Акофф, М. Берк, С. Глазер, О. Гришнова, О. Грінкевич, Д. Деніссон, Т. Діл, К. Камерон, Р. Кук, ф. Манфред, М. Марк, Д. Мацумото, С. Медок, В. Оучі, Т. Парсонс, Р. Харріс, К. Хенді, Л. Цимбал, Е. Шейн та ін. Питання покращення якості та конкурентоспроможності вищої освіти розглядаються у працях: Н. Азмук, Д. Брайд, М. Дроздова, І. Каленюк, С. Хінтей тощо.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на ваговий науковий доробок учених у досліджуваній сфері, досі залишаються відкритими питання ідентифікації пріоритетних напрямів зміни організаційної структури закладів вищої освіти з урахуванням актуальних викликів сьогодення.

Метою статті є визначення перспективних напрямів трансформації організаційної структури закладів вищої освіти, орієнтованих на підвищення рівня якості освіти.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення організаційної культури закладів вищої освіти застосовуються різні підходи, вибір яких визначається, серед іншого, такими факторами, як національна культура та державна політика в галузі освіти. У звіті висвітлюються три традиційні академічні моделі «ідеального типу» викладання та досліджень, пов'язаних із національною культурою та державною освітою в галузі освіти [2]:

1) Модель Гумбольдта, заснована на академічній свободі та виробництві «чистих знань» в університетах, що поєднують навчання та дослідження. Держава встановлює лише основні правила. Ця модель входить у навчальну ідеологію освіти, яка підкреслює неогуманістський ідеал «незацікавленого» навчання та академічного запиту;

2) Наполеонівська модель, заснована на частковому розділенні викладання та досліджень за допомогою курсів монодисциплінарних університетів та мультидисциплінарної професійної підготовки у великих університетах, де навчається еліта. Держава контролює управління закладами вищої освіти, охоплюючи багато аспектів від навчальної програми до фінансування;

3) Англо-американська модель, заснована на інтегрованих, переважно автономних навчальних та дослідницьких установах, які забезпечують широкий спектр заходів та досвіду на досить відкритому ринку. Ця модель заснована на прагматичному підході та логіці вирішення проблем, що стимулює міждисциплінарні ініціативи для задоволення соціальних потреб або для діяльності в певних ринкових нішах. У Сполучених Штатах університети сприймаються насамперед як елітарні заклади для навчання та експертизи для державних та приватних осіб, які приймають рішення.

Також варто звернути увагу на деякі недоліки трьох академічних моделей «ідеального типу», які можуть певною мірою завадити закладам вищої освіти задовольняти вимоги економіки знань. Отже, університети, що належать до моделі Гумбольдта, на основі академічної свободи та інституційної автономії можуть бути недостатньо сприйнятливі до потреб та інтересів зацікавлених сторін; університети, що належать до наполеонівської моделі, сильно залежать від державного контролю; у той час як університети, що належать до англо-американської моделі, хоч вони й отримують користь від великої самостійності, занадто залежать від зацікавлених сторін.

Для кожного з типів навчальних закладів може бути запропонований власний підхід до підтримки конкурентоспроможності й активізації інноваційного розвитку на основі зміни організаційної структури.

У найширшому сенсі інновації розглядаються як впровадження чогось нового та корисного, наприклад, нових методів, технологій чи практик, нових або змінених продуктів та послуг [3]. В останнє десятиліття такі тенденції характерні для сектору вищої освіти: зміцнення та створення мереж міжнародного співробітництва, поліпшення академічної мобільності викладачів та студентів, впровадження нової структури управління, нових методів оцінки, акредитації та фінансування, диверсифікації курсів, програм та досліджень, а також значного розширення практики використання цифрових технологій у навчанні. Серед цих змін у дискусіях у вищій освіті нині переважає інтегроване використання інформаційних та комунікаційних технологій, впровадження навчання, орієнтованого на студентів, та використання підходів до спільного навчання. Наприклад, онлайн- та гібридні курси дуже поширені.

У сучасних умовах конкурентоспроможність та інноваційний розвиток навчальних закладів також пов'язані з їх інтернаціоналізацією, залученням національних та міжнародних грантів, збільшенням участі викладачів та адміністративного персоналу. Значною мірою це пов'язано з їх особистою конкурентоспроможністю та ефективністю дидактичної та наукової діяльності. Вплив цих факторів найбільше проявляється для навчальних закладів, що характеризується англо-американською моделлю.

Облік інтересів зацікавлених сторін у цьому випадку є основою для залучення фінансових ресурсів для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку.

Треба також зазначити, що досягнення високого рівня інноваційної діяльності можливе головним чином у типах організаційної культури, орієнтованої на формування висококонкурентного середовища, у якому вимоги до продовження контрактів із викладачами є досить високими: лише конкретні обсяги залученого фінансування, публікації в журналах, які індексуються в базах Scopus або Web of Science, а також визнаються Міністерством освіти та мають певну кількість балів. Навчальні заклади, які можуть бути віднесені до таких традиційних академічних моделей, як наполеонівська і гумбольдтівська модель, здебільшого менш інноваційні, ніж університети англо-американської моделі. Відмінності в цих моделях значною мірою визначають організаційну культуру цих навчальних закладів.

Одним із підходів до управління навчальними закладами та навчання висококваліфікованих фахівців є «Uniscrum» [4]; він допомагає підвищити ефективність дидактичної, методологічної та наукової діяльності завдяки використанню гнучких інструментів роботи в команді на основі принципів творчості та контролю якості цього процесу. Суть Uniscrum розкривається через його функції:

1) покращення якості освітніх послуг на основі самоорганізації та творчого підходу до вирішення ключових проблем у діяльності університетів та використання інтелектуального потенціалу;

2) формування творчих груп із наукових та педагогічних працівників, представників влади, бізнесу, студентів, організованих для вирішення певних проблем у галузі вищої освіти;

3) залучення приватних інвестицій для розвитку та навчання висококваліфікованих фахівців у галузі вищої освіти для потреб бізнесу;

4) проведення прикладних досліджень, спрямованих на підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіонів;

5) встановлення взаємодії між університетами та зацікавленими сторонами – представниками бізнесу, місцевою владою тощо.

У контексті зміни організаційної культури для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів достатньо цікавою є типологія культур Томаса Дж. Пітерса [5], що відрізняє чотири типи культур залежно від того, як вони впливають на інновації, дії, контроль або гармонію культури в організації (табл. 1).

Таблиця 1

Модель Томаса Дж. Пітерса

	Орієнтація на співробітників	Орієнтація на роботу
Зовнішнє орієнтування	<p><i>Інноваційна культура:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - фокус на інноваціях, творчості, змінах; - готовність ризикувати і працювати понаднормово; - переважання неформальних прямих контактів; - можливі неконтрольовані витрати, проблеми розвитку, хаос; 	<p><i>Культура дій:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - націленість на дії, досягнення, результат, вивільнення енергії; - високе значення ініціативних та безпомилкових дій; - заохочення досягнень; - можливі проблеми з делегуванням та обтяженням лідерства з дрібними проблемами; - здатність адаптуватися до ринкових вимог, адаптація до змін;
Внутрішнє орієнтування	<p><i>Культура гармонії:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - важливе для розсудливості, розуміння та безпеки; - люди та командна діяльність є найважливішими; - відкрита комунікація, численні зустрічі та регулярна система оцінювання; - пріоритет – культурні цінності, які впливають на стратегічні рішення (вони важливіші, ніж внутрішня політика та ринкові потреби); - лояльність та доступність цінуються та винагороджуються; - прийняття ідей ззовні лише тоді, коли вони не відрізняються від цінностей культури гармонії; - не підлягає змінам. 	<p><i>Культура контролю:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - акцент на контролі, консолідації та захисті; - консерватизм, бюрократична культура; - високоієрархічна структура; - формальні контакти на основі письмової форми передачі інформації; - детальна документація; - дотримання пунктуальності; - лояльність цінується і винагороджується; - закритість від зовнішнього світу, небажання ризикувати, низька творчість; - Труднощі з внесенням правок.

Джерело: [5].

У моделі Томаса Дж. Пітерса інноваційна культура орієнтована на зовнішнє середовище та працівників. Для опису та вивчення інноваційної організаційної культури важливо визначити та діагностувати рівень орієнтації організації на працівників, ринок та результат. Особливості навчальних закладів, їхні послуги та соціальне значення також впливають на культуру їх інноваційного розвитку через систему факторів, що необхідно враховувати керівництву університетів для впровадження змін. Можемо виділити такі сфери розвитку інноваційної організаційної культури (табл. 2).

Представлені в табл. 2 сфери розвитку інноваційної організаційної культури сприяють формуванню організаційної культури та структур, що сприяють інноваціям, а також дозволяють визначати перспективні сфери діяльності менеджерів для підвищення ефективності впровадження інновацій у навчальних закладах.

Таблиця 2

Напрями розвитку інноваційної організаційної культури

Види діяльності	Характеристика діяльності
1	2
Підбір інноваційних співробітників	- вибір працівників, відкритих до змін, які інноваційно генерують та впроваджують ідеї; - прийняття, культивування різноманітності в організації;
Навчання творчості та інноваціям	- заохочення навчання, розвитку та оцінки інновацій; - організація навчальних курсів, які сприяють розвитку інновацій та генерації ідей; - інтеграція інноваційної підготовки до програм розвитку поза організацією;
Розвиток організаційної культури навчання	- виховання культури безперервного навчання; - створення різних можливостей для навчання; - під час навчання заохочується творчість, незалежне мислення та розвиток;
Розширення прав та можливостей працівників	- розширення прав та можливостей працівників (розвиток ініціативи та участі у прийнятті рішень та підзвітності); - залучення працівників до розвитку практики розширення повноважень
Включення ідей співробітників у плани	- розміщення найкращих практик в інноваційних планах; - ініціативи з підтримки реалізації інноваційних планів;
Менеджери, що підтримують інноваційні дії інших працівників	- допомога працівникам у навчанні інновацій (обмін знаннями, вміннями та досвідом); - менеджер як приклад бажаної інноваційної поведінки, відкритої для викликів та змін; - надання працівникам можливості для інновацій, а також необхідних ресурсів і свободи; - навчання інноваційних менеджерів;
Креативність як вимога і стандарт навчання	- забезпечення потреби в інноваціях; - інтеграція інновацій у розвиток кар'єри та оцінку досягнень;
Участь співробітників у прийнятті рішень	- забезпечення ініціативи працівників у прийнятті рішень; - залучення клієнтів до процесу прийняття рішень;
Відповідна система винагороди інноваційної діяльності	- система фінансових стимулів для заохочення інновацій; - утворення системи нематеріальних винагород;
Дозвіл на ризик	- сприяння навчанню на практиці; - використання методів оцінки ризику з одночасним дозволом на генерацію та впровадження ідей;
Інвестиції в дослідження і розробки	- залучення дослідницького департаменту в інноваційний процес; - сприяння дослідженням та взаємодії з іншими функціональними одиницями організації;
Бенчмаркінг	- підтримка практики бенчмаркінгу; - використання різних типів бенчмаркінгу для створення найбільш ефективних практик.

Джерело: [6]

Відповідно до результатів аналітичних характеристик організаційної культури у закладах вищої освіти, зміна організаційної культури для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів об'єднує такі сфери (табл. 3).

Таблиця 3

Напрями змін в організаційній культурі для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів

Напрямок	Характеристика
1	2
Зміни в галузі управління навчальними закладами	<ul style="list-style-type: none"> - імплементація моделі бізнес-організації, що стимулює прагнення навчальних закладів до більш високих стандартів професійного управління бізнесом; - адаптація навчальних закладів до сучасних викликів та загроз, а також змін на ринку праці; - підвищення самостійності викладачів університету при провадженні дидактичної та наукової діяльності;
Зміни в галузі наукової діяльності навчальних закладів	<ul style="list-style-type: none"> - створення організаційного середовища, що сприяє залученню грантів національних та міжнародних організацій, культури, орієнтованої на інновації та розвиток досліджень; - підвищення ефективності структурної одиниці, відповідальної за наукові дослідження та публікації, та для викладачів – побудови ефективної співпраці з цим підрозділом; - вдосконалення процесів координації, інтеграції та управління, що існують у навчальних закладах, а також культури та мотивації працівників; - формування культури наукової діяльності навчальних закладів, орієнтованої на інновації;
Зміни в дидактичній діяльності навчальних закладів	<ul style="list-style-type: none"> - подальший розвиток технологій спільної підготовки, орієнтованих на більш інтерактивні технології; - розробка технологій електронного навчання, курсів на онлайн-платформах; - розвиток навчання, орієнтованого на особистість.

Джерело: розроблено автором.

Зміни в галузі управління навчальними закладами насамперед висвітлюються такими аспектами, як реалізація моделі організації бізнесу, яка стимулює бажання навчальних закладів до вищих стандартів професійного управління бізнесом; адаптація навчальних закладів до сучасних викликів та загроз, а також змін на ринку праці; удосконалення самостійності викладачів університету при впровадженні дидактичної та наукової діяльності.

У сучасних умовах університет може розглядатися як компанія, яка надає освітні послуги своїм клієнтам, студентам та роботодавцям. Як і для інших компаній та інститутів, для навчальних закладів також повинно бути природним трансформувати свої поточні процеси та діяльність, а також запровадити нову інституційну модель, яка відображає надання освітніх послуг у новому соціальному середовищі [7].

Ідея університетів базується на необхідності бути компаніями знань, які розвивають викладання, дослідження, інформаційну та освітню діяльність, ніколи не втрачаючи ділового бачення, що містяться в їх адміністративній структурі [8]. Це пов'язано з тим, що заклади вищої освіти змушені довести суспільству, що вони ефективно та раціонально використовують свої ресурси та що їхня діяльність спрямована на навчання фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці. Важливою умовою для цього є сучасне управління відповідно до існуючого типу корпоративної культури та вимог інституційного середовища [9]. Тому потрібні трансформації в управлінні навчальними закладами. Зокрема, цінним може бути досвід провідних організацій, що надають послуги в галузі вищої освіти США, які використовують бізнес- або ринкові стратегії, адаптовані до сектору вищої освіти.

В умовах кризи та загрози безпеці управління університетами повинно бути адаптоване до більш складного та динамічного середовища, що часто є потужною рушійною силою внутрішніх змін університету. Адаптуючись до змін у зовнішньому середовищі, університети стають більш інноваційними. Однак якщо зовнішнє середовище контрастує з відомчою та бюрократичною структурою, характерною для традиційного університету (що особливо характерно для гумбольдтівської та наполеонівської моделі), це може перешкоджати розвитку інноваційних освітніх програм, адаптованих до потреб ринку праці та нових міждисциплінарних досліджень. Таким чином, сучасні університети повинні розвиватися так само, як і бізнес-організації, що стимулює їхнє прагнення до вищих стандартів для професійного управління бізнесом, приділяючи особливу увагу таким сферам, як маркетинг, стратегія і фінанси.

Важливо також пам'ятати, що навчальні заклади мають суспільну місію. Це означає, що вони виробляють послуги, які приносять користь суспільству загалом. Крім того, уряд встановлює певні норми щодо якості наданих послуг та доступу до них. Однак значною мірою держава залишає широкий простір для маневру для університетів для визначення змісту навчання та досліджень [10].

Висновки та пропозиції. Для кожного навчального закладу, залежно від типу корпоративної культури, після її аналізу можна розробити напрямки змін у галузі управління. Для англо-американської моделі університетів, яка стає дедалі більш поширеною, збільшення самостійності вчителів університету при впровадженні дидактичної та наукової діяльності є досить перспективним. Досить ефективним може бути інтерпретування кафедр університету як наукових груп, що не виконують адміністративних функцій, які можуть бути перенесені на факультетський чи загальноуніверситетський рівень. У цьому випадку можливість таких змін визначається насамперед масштабами навчальних закладів. Питання централізації або децентралізації певних функцій навчальних закладів часто є предметом

дискусій як на рівні міністерств освіти різних країн, так і на рівні управління окремими факультетами університетів. Досягнення балансу в централізації та децентралізації часто є важким завданням.

Зміни у сфері наукової діяльності навчальних закладів об'єднуються такими аспектами: створення організаційного середовища, що сприяє залученню грантів національних та міжнародних організацій, культури, орієнтованої на інновації та розвиток наукових досліджень; підвищення ефективності структурної одиниці, відповідальної за наукові дослідження та публікації, та для викладачів – побудови ефективної співпраці з цим підрозділом; вдосконалення процесів координації, інтеграції та управління, а також мотивації працівників; формування культури наукової діяльності навчальних закладів зосереджено на інноваціях.

Організаційна культура може як сприяти ефективному проведенню досліджень та освітніх інновацій, так і перешкоджати цьому. Процеси координації, інтеграції та управління, що існують у навчальних закладах, а також культура та мотивація працівників вважаються важливими аспектами інновацій. Існує також позитивний зв'язок між інноваціями та соціальними характеристиками університетів, такими як досягнення організаційних цілей, відбір та винагорода, система, зростання та прийняття ризику.

Формування культури наукової діяльності навчальних закладів, орієнтованих на інновації, є важливою умовою для їх розвитку в сучасних умовах поступового скорочення державного фінансування. Ефективна організаційна культура в цьому аспекті повинна сприяти створенню організаційного середовища, що сприяє залученню грантів національних та міжнародних організацій, розвитку культури, орієнтованої на інновації та наукові дослідження. Важливо для керівництва факультету є організація ефективної роботи структурної одиниці, відповідальної за наукові дослідження та публікації, та для викладачів – побудови ефективної співпраці з цим підрозділом. Для багатьох сучасних європейських університетів дослідження та залучення грантів є одним із пріоритетних завдань, тому формування культури, орієнтованої на інновації, є необхідністю.

Зміни дидактичної діяльності навчальних закладів охоплюють насамперед такі сфери: подальший розвиток технологій спільного навчання, орієнтованих на більш інтерактивні технології; розробка електронних технологій навчання, курси на онлайн-платформах; розвиток навчання, орієнтованого на особистість.

Якщо говорити про навчальні інновації, то протягом останніх двох десятиліть кілька тенденцій мали суттєвий вплив на них, наприклад, використання навчальних стратегій опанування навичок, кооперативне навчання, орієнтоване на навчання студентів, онлайн-навчання та розвиток віртуальної освіти [11; 12; 13]. Вивчаючи взаємозв'язок між організаційною культурою та впровадженням освітніх інновацій у галузі вищої освіти, можемо

виокремити три типові інноваційні тенденції викладання та навчання [14]: спільне навчання, персонально орієнтоване навчання та використання освітніх технологій. Що стосується використання технологій, можна розрізнити два типи технологій: електронне навчання та комп'ютерне навчання. Електронне навчання стосується використання електронної підготовки або курсу на онлайн-платформах, тоді як спільна підготовка зосереджена на використанні інтерактивних та спільних технологій.

Якщо ми оцінюємо інновації в галузі дидактичної діяльності, то досить поширеною в університетах є практика оцінювання студентами викладачів та їх курсів наприкінці семестру. Таке оцінювання не завжди може бути об'єктивним, оскільки відгуки зазвичай залишаються при сильному невдоволенні рівнем освітніх послуг і практично не пишуть, коли заняття проводяться належним чином. Водночас його проведення необхідне для забезпечення високого рівня освітніх послуг.

Слід зазначити, що формування інноваційної організаційної культури можна вважати основною умовою забезпечення конкурентоспроможності та ефективного впровадження інновацій у навчальних закладах як у галузі організаційних, так і в галузі технологічних змін. Організаційна культура стимулює інноваційну діяльність у динамічно орієнтованих навчальних закладах. Інноваційна організаційна культура – це культура, основними цінностями якої є прийняття необхідності роботи в умовах невизначеності, співпраці, творчості, незалежності та необхідності досягнень і самостійних засобів. Ідентифікація, діагностика та аналіз цих характеристик інноваційної організаційної культури є основною умовою їх правильного формування. Важливу роль у цьому процесі відіграє діяльність керівної команди, яка складається з розробки політики та стратегії, а також процедур управління. Культура організації стає інструментом в руках менеджерів, які, використовуючи політику управління персоналом, можуть мати можливість впливати на працівників таким чином, щоб забезпечити підвищення конкурентоспроможності та інноваційності навчальних закладів. Більше того, дії та заяви менеджерів формують картину світу у свідомості підлеглих, і це, у свою чергу, впливає на рівень інноваційності їхньої поведінки та дій в організації загалом.

Враховуючи інноваційні аспекти з організаційного погляду, треба зазначити, що для підвищення конкурентоспроможності та інноваційної діяльності викладачів, навчальні заклади можуть використовувати досить непопулярні методи, такі як, наприклад, тимчасові договори про працю, які потребують відновлення кожного семестру або закріплення в договорах умови певної кількості публікацій на рік або поданих / фінансованих заявок на гранти. Значний відсоток працівників з тимчасовими угодами в університеті свідчить про впровадження такої стратегії. У контексті значного впливу соціально-економічної кризи на всі сфери суспільного життя цей підхід може бути виправданим для навчального закладу, і допомагає збільшити свої

показники наукової діяльності. Таким чином, запропоновані напрями зміни організаційної культури для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів охоплюють основні аспекти їхньої діяльності в сучасних умовах цифровізації, глобалізації ринку освітніх послуг та посилення впливу соціально-економічної кризи.

Отже, наукові та прикладні основи зміни організаційної культури були розроблені для забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку навчальних закладів, що висвітлюють такі аспекти, як управління навчальними установами, науковою та дидактичною діяльністю, які, на відміну від інших підходів, забезпечують визначення пріоритетних областей змін у навчальних закладах для покращення якості освітніх послуг у контексті сучасних викликів та загроз.

Список використаних джерел

1. Program „Inicjatywa doskonałości – uczelnia badawcza” [Electronic resource] / Ministerstwo Edukacji i Nauki. – 2022. – Accessed mode: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/program-inicjatywa-doskonalosci--uczelnia-badawcza>.
2. Le Feuvre. Disciplinary Barriers between the Social Sciences and Humanities / Le Feuvre, Nicky, Metso, Milka // Comparative Report: The Impact of the Relationship between the State and the Higher Education and Research Sectors on Interdisciplinarity in Eight European Countries, European Commission and University of Hull, Sagesse, Toulouse, 2005.
3. Mckeown M. The Truth About Innovation / M. Mckeown. – 1st edition. – Pearson Education Canada, 2008. – 264 c.
4. Grishnova O. A. Evaluation of university management as a tool to increase their competitiveness [Electronic resource] / O. A., Grishnova N. A. Azmuk, O. V. Kuklin // Bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – Vol. 6, № 382. – Pp. 169-177. – Accessed mode: https://www.researchgate.net/publication/338137095_FLEXIBLE_TECHNOLOGIES_OF_UNIVERSITY_MANAGEMENT_AS_A_TOOL_TO_INCREASE_THEIR_COMPETITIVENESS.
5. Peters T. J. Management Decision / T. J. Peters // Business Policy in Action. – 1993. – Vol. 31, no 6.
6. Stanczyk S. Innowacyjna kultura organizacyjna [Electronic resource] / S. Stanczyk. – 2004. – Accessed mode: https://www.researchgate.net/publication/305770910_Innowacyjna_kultura_organizacyjna.
7. Drozdová M. New Business Model of Educational Institutions / M. Drozdová // E+M Ekonomie a Management. – 2008. – Vol. 1, no. 1. – Pp. 60-68.
8. Bryde D. Improving HEI Productivity and Performance through Project Management / D. Bryde, D. Leighton // Educational Management, Administration & Leadership. – 2009. – Vol. 37, no. 5. – Pp. 705-721.
9. Hinteá C. The Reform of the Higher Education Public Administration Programs in the Context of Public Administration Reform in Romania / C. Hinteá, D. Ringsmuth, C. Mora // Transylvanian Review of Administrative Sciences. – 2006. – Vol. 16E. – Pp. 40-46.
10. Considine M. The End of the Line? Accountable Governance in the Age of Networks / M. Considine // Partnerships and Joined-up Services. Governance. – 2002. – Vol. 15, no. 1. – Pp. 15-32.
11. Pulford B. D. The influence of advice in a virtual learning environment / B. D. Pulford // British Journal of Educational Technology. – 2011. – Vol. 42(1). – Pp. 31–39.

12. Walczyk J. Obstacles to instructional innovation according to college science and mathematics faculty / J. Walczyk, L. Ramsey, P. Zha // *Journal of Research in Science Teaching*. – 2007. – Vol. 44(1). – Pp. 85–106.

13. Yalcinalp S. Ontology and taxonomy design and development for personalised webbased learning systems / S. Yalcinalp, Y. Gulbahar // *British Journal of Educational Technology*. – 2010. – Vol. 41(6). – Pp. 883–896.

14. Chang Zhu. Organizational culture and instructional innovations in higher education: Perceptions and reactions of teachers and students [Electronic resource] / Chang Zhu. – 2014. – Accessed mode: https://www.researchgate.net/publication/264974461_Organizational_culture_and_instructional_innovations_in_higher_education_Perceptions_and_reactions_of_teachers_and_students.

References

1. Ministerstwo Edukacji i Nauki (2022). *Program „Inicjatywa doskonałości – uczelnia badawcza”*. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/program-inicjatywa-doskonalosci--uczelnia-badawcza>.

2. Le Feuvre, Nicky, Metso, Milka. (2005). *Disciplinary Barriers between the Social Sciences and Humanities*. Comparative Report: The Impact of the Relationship between the State and the Higher Education and Research Sectors on Interdisciplinarity in Eight European Countries, European Commission and University of Hull, Sagesse, Toulouse.

3. Mckeown, M. (2008). *The Truth About Innovation*. Pearson Education Canada.

4. Grishnova, O.A., Azmuk, N.A., & Kuklin, O.V. (2019). Evaluation of university management as a tool to increase their competitiveness. *Bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6(382), 169-177. https://www.researchgate.net/publication/338137095_FLEXIBLE_TECHNOLOGIES_OF_UNIVERSITY_MANAGEMENT_AS_A_TOOL_TO_INCREASE_THEIR_COMPETITIVENESS.

5. Peters, T.J. (1993). Management Decision. *Business Policy in Action*, 31(6).

6. Stanczyk, S. (2004). *Innowacyjna kultura organizacyjna*. https://www.researchgate.net/publication/305770910_Innowacyjna_kultura_organizacyjna.

7. Drozdová, M. (2008). New Business Model of Educational Institutions. *E+M Ekonomie a Management*, 1(1), 60-68.

8. Bryde, D., & Leighton, D. (2009). Improving HEI Productivity and Performance through Project Management. *Educational Management, Administration & Leadership*, 37(5), 705-721.

9. Hinteá, C., Ringsmuth, D., & Mora, C. (2006). The Reform of the Higher Education Public Administration Programs in the Context of Public Administration Reform in Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 16E, 40-46.

10. Considine, M. (2002). The End of the Line? Accountable Governance in the Age of Networks. *Partnerships and Joined-up Services*. *Governance*, 15(1), 15-32.

11. Pulford, B.D. (2011). The influence of advice in a virtual learning environment. *British Journal of Educational Technology*, 42(1), 31–39.

12. Walczyk, J., Ramsey, L., & Zha, P. (2007). Obstacles to instructional innovation according to college science and mathematics faculty. *Journal of Research in Science Teaching*, 44(1), 85–106.

13. Yalcinalp, S., Gulbahar, Y. (2010). Ontology and taxonomy design and development for personalised webbased learning systems. *British Journal of Educational Technology*, 41(6), 883–896.

14. Chang, Zhu. (2014). *Organizational culture and instructional innovations in higher education: Perceptions and reactions of teachers and students*. https://www.researchgate.net/publication/264974461_Organizational_culture_and_instructional_innovations_in_higher_education_Perceptions_and_reactions_of_teachers_and_students.

Отримано 15.05.2022

UDC 330.101

Viktorii Margasova

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department
of Theoretical and Applied Economics Vice-Rector for Scientific Work
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: viktoriya.margasova@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-8582-2158>
ResearcherID: [D-3198-2015](https://orcid.org/0000-0001-8582-2158)

Sandra Plota

ISMA University

1 Lomonosova Str., building 7, Riga, LV-1019, Latvia

E-mail: sandra.plota.science@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-6124-9553>

PROMISING DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article describes the peculiarities of three traditional academic models of the "ideal type" of teaching and research related to national culture in the field of education. The authors considered the essence and role of innovations in ensuring the competitiveness of universities in the modern educational services market. The article analyzes the Model of Thomas J. Peters, which distinguishes four types of cultures depending on how they affect innovation, action, control or harmony of culture in the organization. The conducted research made it possible to identify and substantiate the directions of transformations in organizational culture to ensure competitiveness and innovative development of educational institutions. The following areas of change in the field of management of educational institutions have been determined: implementation of a business-organization model that stimulates the aspiration of educational institutions to achieve higher standards of professional business management; adaptation of educational institutions to modern challenges and threats, as well as changes in the labor market; improving the autonomy of university teachers in the implementation of didactic and scientific activities. The following aspects of changes in the field of scientific activity of educational institutions were identified: creation of an organizational environment that promotes the attraction of grants from national and international organizations; creation of a culture focused on innovation and the development of scientific research; increasing the effectiveness of the structural unit responsible for scientific research (R&D department), and for teachers - building effective cooperation with this unit; improvement of coordination, integration and management processes, as well as employee motivation; formation of the culture of scientific activity of educational institutions focused on innovations. Areas of transformation of didactic activities of educational institutions include further development of joint learning technologies, focused on more interactive technologies; development of electronic learning technologies, courses on online-platforms; development of person-oriented learning.

Keywords: higher education; organizational culture; innovations; Humboldt model; Napoleonic model; Anglo-American model.

Table: 3. References: 14.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-20-31

УДК 331.108(477)

JEL Classification: M51; J21

Дмитро Котелевецькандидат економічних наук, здобувач
Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая (Київ, Україна)**E-mail:** d.kotelevets21@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-7778-6038>**ТЕНДЕНЦІЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Метою статті є здійснення аналізу актуальних тенденцій розвитку цифрової економіки в Україні, зокрема в частині кадрового забезпечення відповідних процесів. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і специфічних методів дослідження. При проведенні статистичного аналізу виявлено недосконалість вітчизняної статистичної бази, що обмежує можливості здійснення ретроспективного аналізу (наявність офіційних статистичних даних лише за три роки; втрата статистичних даних по деяких показниках у 2020 р. через зміни в методології їх збору; неповна узгодженість структури статистичних показників, зібраних українською службою та європейським бюро). Цифрова економіка в Україні перебуває на етапі становлення, однак уже характеризується наявністю позитивних тенденцій, навіть попри невисокі значення показників цифровізації підприємств порівняно з темпами диджитал-трансформації бізнесу в провідних країнах світу. Аналіз тенденцій розвитку цифрової економіки має здійснюватися, по-перше, на основі офіційних статистичних даних; по-друге, комплексно, тобто включати сукупність показників, які описують різні аспекти розвитку такого типу економічної системи. Дослідження включало аналіз наявних у відкритому доступі статистичних даних. Статистичний аналіз проведено як на національному рівні, так і в розрізі видів економічної діяльності та розмірів підприємств залежно від кількості працівників. Це дозволило виявити тенденції, прослідкувати національні особливості, визначити прогрес на загальнодержавному чи галузевому рівні. Однак виявлені у статті тенденції засвідчують лише початкові етапи розвитку цифрової економіки в країні, а наявний потенціал не повною мірою активовано. Перспективами подальших досліджень є проведення компаративного аналізу України та країн світу за показниками розвитку цифрової економіки, що доповнить уже отримані наукові результати глобальним виміром і забезпечить комплексність дослідження загалом.

Ключові слова: цифрова економіка; цифровізація; диджитал-трансформація бізнесу; інформаційно-комунікаційні технології; Інтернет.

Табл.: 3. Рис.: 2. Бібл.: 12.

Постановка проблеми. Протягом останніх років простежується глобальна тенденція розвитку цифрової економіки. Про становлення такого типу економічної системи правомірно говорити і стосовно України. Динаміка розвитку цифрової економіки визначається темпами впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність економічних суб'єктів. Зокрема, найбільшого поширення набули технології блокчейну, аналітики «великих даних», хмарних обчислень, штучного інтелекту й Інтернету речей. Масштаби й інтенсивність імплементації зазначених технологій у діяльність підприємств можуть суттєво відрізнитись у різних країнах. Це переважно залежить від інноваційної активності бізнесу країни, його схильності до ризику та налаштованості на цифрову трансформацію.

Попри наявні відмінності в національних економіках у частині їх диджиталізації в різних державах, спільним є усвідомлення виключної ролі висококваліфікованих фахівців у забезпеченні процесів розвитку цифрової економіки. Відповідно, актуальним є проведення аналізу забезпеченості економіки України фахівцям з інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив високий науковий інтерес учених до проблематики розвитку цифрової економіки. З-поміж когорт закордонних учених-дослідників такої економіки варто відзначити Tapscott D. [11], Negroponte N. [12] та ін. Вагомий внесок у вивчення тематики цифровізації економіки зробили такі вітчизняні вчені: Г. Карчева [3], А. Гулей [3], К. Ковтонюк [5], О. Піжук [9], С. Коляденко [6], Н. Краус [7] та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проведений у ході нашого дослідження літературний огляд засвідчив достатньо глибоке опрацювання закордонними й українськими науковцями теоретичних аспектів розвитку цифрової економіки. Натомість актуальним залишається регулярний моніторинг актуальних тенденцій використання підприємствами інформаційно-комунікаційних технологій та залучення висококваліфікованих фахівців з роботи з ними.

Постановка завдання. *Метою статті* є здійснення аналізу актуальних тенденцій розвитку цифрової економіки в Україні, зокрема в частині кадрового забезпечення відповідних процесів. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і специфічних методів дослідження. При проведенні статистичного аналізу виявлено недосконалість вітчизняної статистичної бази, що обмежує можливості здійснення ретроспективного аналізу (наявність офіційних статистичних даних лише за три роки; втрата статистичних даних по деяких показниках у 2020 р. через зміни в методології їх збору; неповна узгодженість структури статистичних показників, зібраних українською службою (ukrstat.gov.ua) та європейським бюро (eurostat.eu)).

Виклад основного матеріалу. Одним із головних показників, що характеризує розвиток цифрової економіки, є електронна торгівля. Близько 5 % підприємств України здійснювали електронну торгівлю (4,9 % – у 2020 р.; 4,8 % – у 2019 р.; 5,0 % – у 2018 р.) [2] – табл. 1. Лідерами за обсягами електронної торгівлі у 2020 р. були підприємства таких видів економічної діяльності:

- діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність – 27,6 %;
- тимчасове розміщування – 22,1 %;
- телекомунікації (електрозв'язок) – 10,6 %;
- тимчасове розміщування та організація харчування – 10,1 %;
- інформація та телекомунікації – 9,5 %;
- комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність; надання інформаційних послуг – 9,5 % [2].

Таблиця 1

*Динаміка кількості підприємств, які здійснювали
електронну торгівлю в Україні*

Показник	Кількість підприємств, які здійснювали електронну торгівлю, одиниць			Кількість підприємств, які здійснювали електронну торгівлю, у % до загальної кількості підприємств			Обсяг реалізованої продукції, отриманий від електронної торгівлі, у % до загального обсягу реалізованої продукції підприємств		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Україна	2476	2440	2494	5,0	4,8	4,9	3,5	4,5	5,0
<i>У тому числі за кількістю зайнятих працівників</i>									
від 10 до 49 осіб	1619	1595	1637	4,2	4,1	4,1	1,9	1,9	2,1
від 50 до 249 осіб	619	608	612	7,0	6,7	6,7	3,7	3,6	3,9
250 осіб і більше	238	237	245	10,6	10,3	10,5	4,0	6,0	6,6

Джерело: [2].

Проаналізуємо тенденції розвитку електронної торгівлі в Україні кризь призму обсягів реалізованої таким способом продукції (товарів і послуг). Передусім варто зазначити, що у 2020 р. загалом у країні 5 % усієї реалізованої продукції було продано завдяки електронній торгівлі, зокрема за видами економічної діяльності:

– тимчасове розміщування (40,8 % загального обсягу проданих товарів у 2020 р., що становило 2 021 741,3 тис. грн);

– діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність (33,2 %; 1 557 364,8 тис. грн);

– транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (31,1 %, 141 783 125,1 тис. грн);

– тимчасове розміщування та організація харчування (11,6 %; 2 897 865,9 тис. грн);

– інформаційно-комунікаційні технології (9,3 %; 194 09 614,7 тис. грн) [2].

У переважній більшості електронну торгівлю здійснюють великі підприємства – з кількістю працівників понад 250 осіб; відповідно, вони реалізують таким чином порівняно значну частку продукції – 6,6 % сукупного обсягу товарів і послуг у 2020 р. [2]. Логічно припустити, що причиною зазначеного є наявність у великих підприємств значно більших кадрових, фінансових та матеріально-технічних ресурсів для організації такого виду комерції, ніж малі (до 50 осіб) чи середні (50-250 осіб) підприємства. Однак із розвитком цифрової економіки малі та середні підприємства все ж вимушені будуть активніше диджиталізувати свою діяльність, розширювати інструменти електронної торгівлі, впроваджувати інформаційно-комунікаційні технології. Обмеженість у ресурсах не стане перепорою на шляху бізнес-

трансформації таких підприємств, а їхні невеликі розміри ставатимуть їхньою перевагою, оскільки сприятимуть більшій мобільності, гнучкості та швидкості в модернізації порівняно з великими підприємствами.

Поглиблюючи аналіз щодо електронної торгівлі в Україні, зауважимо, що станом на 2020 р. більшість підприємств реалізували це через власний вебсайт чи вебдодатки (3,9 % сукупної кількості підприємств країни); дещо менше – через маркетплейси (2,5 %). При цьому 10,9 % усієї реалізованої продукції було продано через власні сайти чи вебдодатки підприємств і лише 1,9 % – через вебсайти чи вебдодатки для електронної торгівлі, які використовуються декількома підприємствами [2]. Фізичні особи є більш динамічними з погляду використання можливостей електронної торгівлі (табл. 2).

Таблиця 2

Питома вага кількості підприємств, які здійснювали електронну торгівлю через вебсайти або вебдодатки, 2020 р.

Показник	Тип замовника	%
Частка кількості підприємств, які здійснювали електронну торгівлю через вебсайти або вебдодатки, у загальній кількості підприємств за типом замовника, %	<i>фізичні особи</i>	3,8
	<i>підприємства та органи державної влади</i>	3,1
Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг), отриманого від електронної торгівлі через вебсайти або вебдодатки, у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за типом замовника, %	<i>фізичні особи</i>	8,6
	<i>підприємства та органи державної влади</i>	4,2

Джерело: [2].

На нашу думку, обсяги електронної торгівлі в Україні досі залишаються не виправдано низькими. Проте вважаємо, що ця ситуація неодмінно змінюватиметься в найближчі роки, оскільки під впливом карантинних обмежень і воєнних ризиків трансформується поведінка споживачів у частині вибору ними способів купівлі й оплати товарів, а також готовності використовувати та опановувати новітні інформаційно-комунікаційні технології. З іншого боку, підприємства повинні бути підготовленими до оперативного й адекватного реагування на мінливі запити клієнтів, розробляючи нові цифрові продукти, впроваджуючи новітні технології в удосконалення комунікаційних каналів тощо. Успішність і комплексність заходів із цифрової трансформації бізнесу безпосередньо залежить від якості персоналу, зокрема фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Саме ці фахівці займаються інсталяцією програмного забезпечення і комп'ютерної техніки, їх обслуговуванням, оновленням, а також технічним супроводом вебсайтів, вебдодатків, маркетплейсів. Крім цього, фахівці такого профілю обов'язково залучаються до процесів генерації, підготовки й запуску на ринок інноваційних цифрових продуктів. Власне, вважаємо, що

фахівці у сфері інформаційно-комунікаційних технологій формують невід'ємний компонент забезпечення ефективного розвитку підприємств в умовах цифрової економіки.

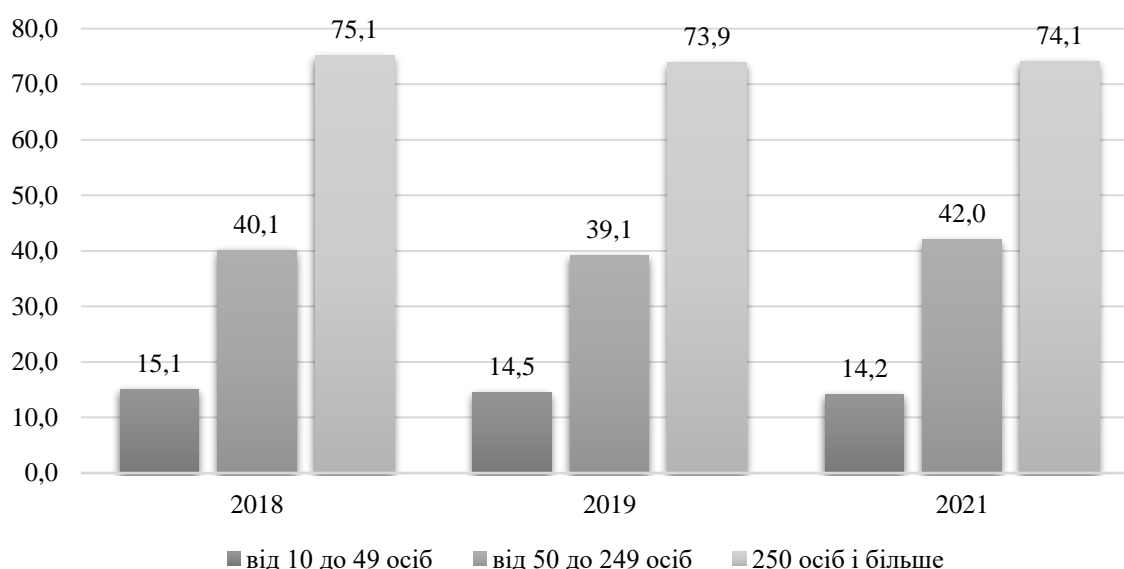
Нарощення масштабів і темпів електронної торгівлі вітчизняними підприємствами, їх адаптація до актуальних викликів цифрової економіки вимагає укомплектування їхнього штату професійними, досвідченими, креативними висококваліфікованими фахівцями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Проаналізуємо ключові тенденції забезпечення такими спеціалістами українського бізнесу. Згідно з офіційними статистичними даними, близько 22 % підприємств України мають найманих працівників у сфері інформаційно-комунікаційних технологій [1]. Найбільша частка таких фахівців у 2021 р. спостерігалась на підприємствах таких видів економічної діяльності:

- інформаційно-комунікаційні технології – 76,9 % загальної кількості підприємств;
- телекомунікації (електрозв'язок) – 72,2 %;
- комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність; надання інформаційних послуг – 67,5 %;
- інформація та телекомунікації – 60,5 %;
- виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів – 53,2 % [1].

Як бачимо, досить велика питома вага фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій є найманими працівниками підприємств сфер, тісно пов'язаних з інформаційними технологіями. Значною мірою поступається таким підприємствам за цим показником бізнес у таких галузях: будівництво (10,3 % підприємств із найманими фахівцями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій); оренда, прокат і лізинг, діяльність із працевлаштування, діяльність охоронних служб та проведення розслідувань, обслуговування будинків і територій, адміністративна та допоміжна офісна діяльність, інші допоміжні комерційні послуги (12,6 %); діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (13,5 %); тимчасове розміщування та організація харчування (13,7 %); операції з нерухомим майном (17,7 %) [1]. Порівняно невелика частка фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій на зазначених підприємствах стримує їхній розвиток і в довгостроковій перспективі спроможне негативно вплинути на їхню конкурентоспроможність.

Доповнюючи наведений вище аналіз, зауважимо, що більш свідомими щодо забезпечення штату фахівцями з інформаційно-комунікаційними технологіями є великі підприємства з чисельністю працівників понад 250 осіб (рис. 1). Пов'язуємо наведене на рис. 1 відсоткове співвідношення підприємств різного розміру насамперед з ефектом масштабу.

Рис. 1. Частка кількості підприємств, що мають найманих фахівців у сфері ІКТ, з розподілом за кількістю зайнятих працівників, у загальній кількості підприємств, %

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Щороку в середньому 6 % підприємств України наймають чи намагаються наймати фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (переважно підприємства, що безпосередньо працюють із телекомунікаціями, комп'ютерним програмуванням та надають інформаційні послуги). При цьому офіційна статистика констатує, що кожного року приблизно 2 % сукупної чисельності підприємств країни мали вакансії фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, які було складно заповнити. У 2020 р. про найбільші труднощі в цьому заявили підприємства таких видів економічної діяльності: виробництво основних фармацевтичних продуктів і препаратів; комп'ютерне програмування та надання інформаційних послуг; телекомунікації (електрозв'язок); інформаційно-комунікаційні технології; інформація та телекомунікації [2]. Власне, така ситуація є цілком логічною з огляду на той факт, що саме в цих сферах відзначена найбільша чисельність найманих фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій. Варто зауважити, що відповідно до даних офіційної статистики намічається тенденція до зменшення труднощів із заповненням вакансій висококваліфікованих спеціалістів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Передусім це забезпечується зусиллями вітчизняних закладів вищої освіти, які попри низку зовнішніх негативних факторів (пандемія, війна) продовжують підготовку майбутніх спеціалістів зазначеного профілю.

Поряд із цим, офіційною статистикою відзначається, що у 2020 р. 14,1 % вітчизняних підприємств звертались до зовнішніх постачальників послуг щодо виконання функцій інформаційно-комунікаційних технологій (14,4 % – у 2018 р.; 13,8 % – у 2019 р.) [2]. Це насамперед туристичні аген-

тства й оператори (25,5 % підприємств у 2020 р.); підприємства з оптової і роздрібною торгівлі й ремонту автотранспортних засобів та мотоциклів (21,9 %); з тимчасового розміщування (20,9 %); з виробництва хімічної продукції (19,7 %) [2]. Як бачимо, що це переважно підприємства не ІТ-сфери і тому цілком логічно, що з метою економії витрат на формування та утримання фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій вони передають їхні функції на аутсорсинг профільним фірмам. Варто також зазначити, що більш схильними до використання послуг зовнішніх постачальників є середні та малі підприємства (рис. 2). Знову ж таки це можна пояснити прагненням до економії витрат на персонал і періодичністю (а не регулярним характером) потреб таких підприємств у послугах, пов'язаних із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Такий підхід є повністю виправданим з економічного погляду, типовим для світової практики та є додатковим поштовхом до розвитку синергетичної взаємодії між бізнес-партнерами в умовах цифрової економіки.

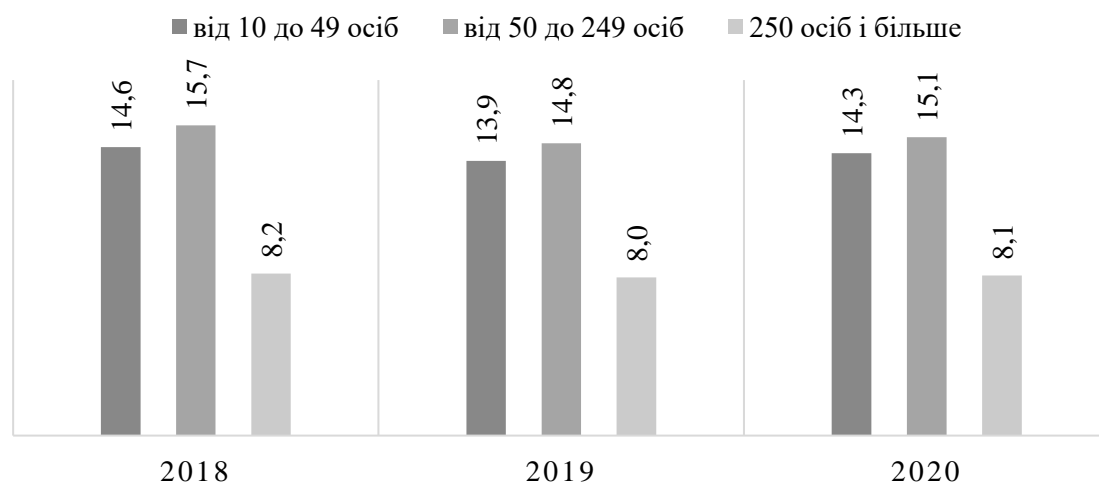

Рис. 2. Частка кількості підприємств, на яких виконання функцій ІКТ здійснювали зовнішні постачальники послуг, за кількістю зайнятих працівників, у загальній кількості підприємств, %

Джерело: побудовано автором на основі [2].

На нашу думку, важливо акцентувати увагу, що сам факт найму підприємствами фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій не гарантує успішного їх функціонування в цифровій економіці. Крім оцінки відповідних якісних характеристик таких фахівців, необхідно дбати та створювати сприятливі умови для регулярного підвищення ними свого рівня професійної майстерності. Так, згідно з офіційними статистичними даними, у 2020 р. 4,5 % підприємств країни проводили для згаданої категорії персоналу навчання у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Наявність позитивної тенденції підтверджується тим, що у 2018 р. цей показник становив лише 3,7 %, а у 2019 р. – 3,8 % підприємств [2]. Не менш ва-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

жливо те, що вітчизняний бізнес докладає зусиль до розвитку цифрових навичок і знань з інформаційно-комунікаційних технологій також у інших працівників: у 2020 р. 4,4 % усіх підприємств України проводили таке навчання (для порівняння: 4,1 % – у 2018 р.; 4,3 % – у 2019 р.) [2]. Актуальність рішення про навчання різних категорій персоналу роботі з інформаційно-комунікаційними технологіями зумовлена активним проникненням таких технологій у всі сфери професійної діяльності людини, а відповідно, для якісного виконання покладених функцій фахівці повинні вміти працювати з ними. До того ж така необхідність посилюється швидкою оновлюваністю інформаційних технологій, зміною їхнього функціоналу та потужностей. Спеціалісти різних спеціальностей повинні бути пристосованими й навченими до роботи з технологічними інноваціями.

Як видно із даних табл. 3, великі підприємства з кількістю персоналу понад 250 осіб активно наймали фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, причому 15,7 % великих підприємств поставали перед труднощами при заповненні релевантних вакансій. Останнє може бути пов'язаним із високою конкуренцією з боку закордонних роботодавців, які дуже зацікавлені в залученні на роботу українських айтішників. Підтвердженням уважного становлення до розвитку цифрових навичок персоналу є те, що понад 20 % великих та приблизно 8-9 середніх підприємств країни проводять навчання у сфері інформаційно-комунікаційних технологій для своїх працівників [2]. Такою діяльністю підприємства, з одного боку, підтримують свій персонал, створюючи сприятливі умови для їх професійного зростання, а з іншого боку, сприяють підвищенню власного рівня інноваційної активності та конкурентоспроможності на ринку у середньо- і довгостроковій перспективі. Крім цього, таким чином забезпечується поступовий прогрес цифрової економіки в Україні.

Таблиця 3

Фахівці у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на підприємствах, з розподілом за кількістю зайнятих працівників, 2020 р.

Підприємства за кількістю зайнятих працівників	Частка кількості підприємств, що наймали/намагалися наймати фахівців у сфері ІКТ, у загальній кількості підприємств, %	Частка кількості підприємств, що мали вакансії фахівців ІКТ, які складно було заповнити, у загальній кількості підприємств, %	Частка кількості підприємств, що проводили навчання у сфері ІКТ, у загальній кількості підприємств за напрямками навчання, %	
			для фахівців у сфері ІКТ	для інших працівників
від 10 до 49 осіб	3,9	0,9	2,2	2,5
від 50 до 249 осіб	10,6	3,6	9,4	8,4
250 осіб і більше	32,9	15,7	21,4	20,5

Джерело: [2].

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений у статті аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. Цифрова економіка в Україні перебуває на етапі становлення, однак уже характеризується наявністю позитивних тенденцій, навіть попри невисокі значення показників цифровізації підприємств порівняно з темпами диджитал-трансформації бізнесу в провідних країнах світу. Аналіз тенденцій розвитку цифрової економіки має здійснюватися, по-перше, на основі офіційних статистичних даних; по-друге, комплексно, тобто включати сукупність показників, які описують різні аспекти розвитку такого типу економічної системи. Дослідження включало аналіз наявних у відкритому доступі статистичних даних щодо масштабів електронної торгівлі; забезпеченості вітчизняних підприємств і їхніх працівників доступом до мережі Інтернет; способів використання бізнесом ресурсів Інтернету для реалізації комерційної діяльності; цілей і напрямів застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (чат-сервіси, хмарні обчислення, «великі дані», робототехніка, 3D-друк тощо); наявності у штаті підприємств та сприяння професійному розвитку висококваліфікованих фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій; глобального виміру цифровізації (позицій України у релевантних світових рейтингах). Аналіз зазначених показників проведено як на національному рівні, так і в розрізі видів економічної діяльності та розмірів підприємств залежно від кількості працівників. Це дозволило виявити тенденції, прослідкувати національні особливості, визначити прогрес на загальнодержавному чи галузевому рівні. Серед основних тенденцій розвитку цифрової економіки в Україні виокремлено: нарощування масштабів електронної торгівлі (як за кількістю підприємств, так і за вартістю реалізованої продукції); найм великими і середніми підприємствами висококваліфікованих фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій; поширення практики навчання персоналу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; активізація темпів впровадження новітніх цифрових технологій у діяльність підприємств; негативний вплив воєнної агресії російської федерації в Україні на темпи цифровізації національної економіки; вища активність великих і середніх підприємств у питаннях цифровізації в порівнянні з малими підприємствами, які більш схильні передавати функції з використання інформаційно-комунікаційних технологій на аутсорсинг; високі параметри диджиталізації відзначаються у підприємств, що працюють у сферах телекомунікацій, комп'ютерного програмування, надання інформаційних послуг, а також виробництва фармацевтичної продукції і у сфері туристичної діяльності; інтенсифікація процесів використання українським бізнесом технологій аналітики «великих даних» і хмарних обчислень після посилення карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19; поглиблення участі органів державної і місцевої влади у сприянні цифровізації вітчизняного підприємницького сектору; диверсифікація напрямів використання інноваційних інформаційних технологій у ро-

боті українських підприємств; активний розвиток цифрових навичок працівників; розвиток цифрової грамотності домогосподарств; підвищення уваги та рівня захисту прав інтелектуальної власності; зростання інвестицій в оновлення інноваційної та інформаційної інфраструктури підприємств країни; розширення спектра заходів з боротьби з кібершахрайством і гарантування інформаційної безпеки. Однак окреслені тенденції засвідчують лише початкові етапи розвитку цифрової економіки в країні, а наявний потенціал не повною мірою активовано.

Обмеженнями проведеного дослідження є відсутність офіційних статистичних даних у динаміці (лише за період з 2017-2018 по 2020-2021 рр.); втрата даних з 2020 р. щодо певних показників через зміну методології розрахунку; відсутність регіональної статистики показників цифровізації; часткова неузгодженість у структурі показників, зібраних українською та європейською службами статистики, що унеможливило їх порівняння. Зазначені обмеження не дозволили здійснити економіко-математичне моделювання за темою дослідження.

Перспективами подальших досліджень є проведення компаративного аналізу України та країн світу за показниками розвитку цифрової економіки, що доповнить уже отримані наукові результати глобальним виміром і забезпечить комплексність дослідження загалом.

Список використаних джерел

1. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: використання мережі Інтернет, послуг хмарних обчислень, робототехніки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.
2. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: електронна торгівля, аналіз «великих даних», фахівці та навички у сфері ІКТ, використання 3D-друку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.
3. Гулей А. І. Формування нової цифрової ери на межі реального та віртуального соціально-економічного простору взаємодії / А. І. Гулей, Б. О. Язлюк, С. А. Гулей // Український журнал прикладної економіки. – 2018. – Т. 3, № 2. – С. 17-26.
4. Карчева Г. Т. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки [Електронний ресурс] / Г. Т. Карчева, Д. В. Огородня, В. А. Опенько // Фінансовий простір. – 2017. – № 3. – С. 13–21. – Режим доступу: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1703/17kgttme.pdf>.
5. Ковтонюк К. В. Цифровізація світової економіки як фактор економічного зростання / К. В. Ковтонюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Вип. 27, ч. 1. – С. 29-33.
6. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі / С. В. Коляденко // Економіка. Фінанси. Менеджмент. – 2016. – № 6. – С. 106–107.
7. Краус Н. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку [Електронний ресурс] / Н. М. Краус, О. П. Голобородько, К. М. Краус // Ефективна економіка. – 2018. – № 1. – Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf.
8. Ляшенко В. І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія / В. І. Ляшенко, О. С. Вишневський. – К., 2018. – 252 с.

9. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та можливості : монографія / О. І. Піжук ; Ун-т ДФС України. – Ірпінь, 2020. – 504 с.

10. Цифрові технології в інноваційній трансформації економіки України: колективна монографія [Електронний ресурс] / Єгоров І. Ю., Никифорук О. І. та ін. ; за ред.: чл.- кор. НАН України Єгорова І. Ю., д. е. н. Никифорук О. І., к. е. н. Ліра В. Е.; НАН України, ДУ «Ін-т. екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2020. – 308 с. – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/321.pdf>.

11. Negroponte. Being Digital. Knopf. Paperback edition, Vintage Books, 1996.

12. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence / D. Tapscott, R. McQueen. – McGraw-Hill, 1995. – 342 p.

References

1. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na pidpriemstvakh: vykorystannia merezhi Internet, posluh khmarnykh obchyslen, robototekhniky [Use of information and communication technologies at enterprises: use of the Internet, cloud computing services, robotics]. (n.d.). ukrstat.gov.ua.

2. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na pidpriemstvakh: elektronna torhivlia, analiz "velykykh danykh", fakhivtsi ta navychky u sferi IKT, vykorystannia 3D-druku [Use of information and communication technologies at enterprises: e-commerce, "big data" analysis, specialists and skills in the field of ICT, use of 3D printing]. (n.d.). ukrstat.gov.ua.

3. Hulei, A.I., Yazliuk, B.O., & Hulei, S.A. (2018). Formuvannia novoi tsyfrovoi ery na mezhi realnoho ta virtualnoho sotsialno-ekonomichnoho prostoru vzaiemodii [Formation of a new digital era at the border of real and virtual socio-economic space of interaction]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, 3(2), 17-26.

4. Karcheva, H.T., Ohorodnia, D.V., & Openko, V.A. (2017). Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodnoi ekonomiky [Digital economy and its impact on the development of the national and international economy]. *Finansovyi prostir – Financial space*, (3), 13–21. <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1703/17kgttme.pdf>.

5. Kovtoniuk, K.V. (2017). Tsyfrovizatsiia svitovoi ekonomiky yak faktor ekonomichnoho zrostantia [Digitization of the world economy as a factor of economic growth]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 27(1), 29-33.

6. Koliadenko, S.V. (2016). Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti [Digital economy: prerequisites and stages of formation in Ukraine and in the world]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment – Economy. Finances. Management*, (6), 106–107.

7. Kraus, N.M., Holoborodko, O.P., & Kraus, K.M. (2018). Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy avanhardnoho kharakteru rozvytku [Digital economy: trends and perspectives of avant-garde development]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, (1). http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf.

8. Liashenko, V.I., & Vyshnevskiy, O.S. (2018). *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku [Digital modernization of the economy of Ukraine as an opportunity for breakthrough development]*. Kyiv.

9. Pizhuk, O.I. (2020). *Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy: obmezhenia ta mozhlyvosti [Digital transformation of the economy of Ukraine: limitations and opportunities]*. Irpin.

10. Yehorova, I.Yu., Nykyforuk, O.I., & Lira, V.E. (Eds.). (2020). *Tsyfrovi tekhnolohii v innovatsiinii transformatsii ekonomiky Ukrainy [Digital technologies in the innovative transformation of the economy of Ukraine]*. <http://ief.org.ua/docs/mg/321.pdf>.

11. Negroponte. (1996). *Being Digital*. Knopf. Paperback edition, Vintage Books.

12. Tapscott, D., McQueen, R. (1995). *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill.

Отримано 27.04.2022

UDC 331.108(477)

Dmytro Kotelevets

PhD in Economics, Doctoral Student (Economics)

IHE «Academician Yuriy Bugay

International Scientific and Technical University» (Kyiv, Ukraine)

E-mail: d.kotelevets21@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-7778-6038>

STAFFING TRENDS OF UKRAINIAN ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

The purpose of the article is to carry out an analysis of current trends in the development of the digital economy in Ukraine, in particular in terms of personnel support for the relevant processes. To achieve the goal, a complex of general scientific and specific research methods was used. During the statistical analysis, the imperfection of the domestic statistical base was revealed, which limits the possibility of retrospective analysis (availability of official statistical data for only three years; loss of statistical data on some indicators in 2020 due to changes in the methodology; incomplete consistency of the structure of statistical indicators collected by the Ukrainian Statistical Service and the European Bureau. The digital economy in Ukraine is at the stage of formation, but it is already characterized by the presence of positive trends, even despite the low indicators of digitalization of enterprises compared to the pace of digital transformation of business in the leading countries of the world. The analysis of the trends in the development of the digital economy should be carried out: firstly, based on official statistical data; secondly, comprehensively, that is, include a set of indicators that describe various aspects of the development of this type of economic system. The study included an analysis of publicly available statistical data. Statistical analysis was carried out both at the national level and in terms of types of economic activity and the size of enterprises depending on the number of employees. This made it possible to identify trends, track national features, and determine progress at the national or sectoral level. However, the trends identified in the article testify to only the initial stages of the development of the digital economy in the country; and the available potential is not fully activated. Prospects for further research: conducting a comparative analysis of Ukraine and the other countries according to indicators of the development of the digital economy.

Keywords: digital economy; digitalization; digital transformation of business; information and communication technologies; Internet.

Table: 3. Fig.: 2. References: 12.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-32-43

УДК 174:004

JEL Classification: M14

Людмила Ремньова

кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: remneva1962@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5973-5912>
ResearcherID: [F-5075-2016](https://orcid.org/0000-0002-5973-5912)

Тетяна Забаштанська

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: tamza.cn.@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5086-3651>
ResearcherID: [M-4471-2014](https://orcid.org/0000-0002-5086-3651)

**ДИДЖИТАЛ-ЕТИКЕТ У СУЧАСНИХ БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЯХ
ТА В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ**

У статті досліджено вплив цифрового середовища на формування нового диджитал-етикету в сучасних бізнес-комунікаціях. Сформульовано концептуальні засади формування етикетного простору сучасних бізнес-комунікацій у цифровому середовищі. Виявлено основні чинники формування цифрової культури та роль персоналу в її забезпеченні. Обґрунтовано етапи зрілості системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій організації з позицій дотримання норм диджитал-етикету в управлінні персоналом.

Ключові слова: диджитал-етикет; цифрове середовище; цифрова культура; бізнес-комунікації; персонал; корпоративна культура.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 15.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасних каналів комунікації в цифровому середовищі на фоні суттєвого збільшення потоків інформації в діловому спілкуванні, переходу лівової частки бізнес-комунікацій у цифровий вимір та необхідності активного використання змішаних форматів комунікації в умовах глобальної пандемії COVID-19 та викликів військового часу зумовлюють необхідність наукового переосмислення етичних норм, моделей та принципів ділової взаємодії персоналу в цифровому просторі. Водночас із прискоренням процесів диджиталізації виникає потреба не лише в перебудові сучасних форматів бізнес-комунікацій у цифровому середовищі з позицій дотримання етичних норм та коректності поведіння в онлайн-просторі, а й об'єктивно актуалізується проблема формування цифрової культури та диджитал-етикету персоналу як складової корпоративної культури бізнес-організації в новій реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у науковому дискурсі дедалі частіше розглядаються питання щодо впливу цифрового середовища на трансформацію бізнес-комунікацій. Проблематика останніх досліджень у цій площині частіше фокусується на етикетній складовій сучасних цифрових комунікацій поряд з діловою етикою. Значний внесок у

формування сучасних принципів цифрового етикету, їх популяризацію та переосмислення морально-етичних засад комунікаційного процесу в цифрову епоху здійснили Вірджинія Ші [13], Вікторія Терк [14], Ерік Бутов, Кендра Лосі, Келлі Нобл Мірабелла [12] та інші.

Дослідженню різних аспектів культури етикету в цифровому середовищі присвячені наукові праці таких вітчизняних науковців, як Ж. Андрійченко, Т. Близнюк, О. Брух, Н. Завальницька, І. Конюкова, О. Майстренко, Л. Ручко, Є. Сидоровська, М. Стахів, В. Снітинський, С. Цвілюк, С. Федько, І. Хожило та ін. При цьому комунікативний етикет досліджується у вітчизняному науковому дискурсі під різними фокусами: з погляду етики ділових відносин, у контексті ведення міжнародного бізнесу, етикету ділового адміністрування, культури комунікацій та в педагогічному аспекті. Зокрема, обґрунтуванню ролі та значення диджитал-етикету як історично сформованого нормативно-етичного регулятора соціальних відносин та виду поведінкової культури у віртуальному середовищі присвячена наукова стаття Ж. Андрійченко, Т. Близнюк та О. Майстренко «Digital етикет та комунікація: тенденції та вимоги сьогодення» [1]. Детальне вивчення цифрового етикету як важливої складової сучасної комунікативної культури через призму ціннісних установок учасників мережевих комунікацій знаходимо в науковій публікації І. Конюкової, Є. Сидоровської «Цифровий етикет комунікативної культури ХХІ століття» [5]. Водночас у вищезгаданих наукових працях відсутній системний підхід до розвитку етикетної складової бізнес-комунікацій у новій реальності з урахуванням особливої ролі персоналу організацій у забезпеченні цифрової культури.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Віддаючи належне проведеним дослідженням закордонних та вітчизняних науковців, слід зазначити, що нині не до кінця дослідженими залишаються питання формування диджитал-етикету під час здійснення сучасних бізнес-комунікацій з позицій укріплення корпоративної культури, побудови цифрової репутації організації та більш ефективної взаємодії її персоналу. Таким чином, об'єктивно назріла наукова задача переосмислення проблеми формування диджитал-етикету в сучасних каналах бізнес-комунікацій через призму дослідження ролі персоналу в цьому процесі. Крім того, важливо встановити наявні взаємозв'язки між основними чинниками формування етикетного простору сучасного інформаційного суспільства й у контексті їх взаємного впливу розробити методичні підходи до оцінки сучасних комунікаційних каналів із позицій дотримання персоналом організації норм цифрового етикету.

Мета статті полягає в дослідженні впливу цифрового середовища на формування нового диджитал-етикету в бізнес-комунікаціях, обґрунтуванні ролі персоналу в їх забезпеченні та встановленні етапів зрілості системи оцінки сучасних комунікаційних каналів з позицій дотримання персоналом організації норм цифрового етикету.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення літературних джерел із досліджуваної проблематики [1; 3; 5; 9; 10; 13] та систематизація наявних наукових підходів щодо змістовного наповнення категоріального апарату в таблиці 1 дозволяє нам визначити диджитал-етикет (або цифровий етикет) як набір негласних правил і прийнятих етичних норм поведінки та спілкування в цифровому просторі, що допомагають учасниками комунікаційного процесу краще розуміти особливості віртуального середовища та будувати більш ефективну взаємодію в умовах переходу сучасних комунікацій у цифровий вимір.

Таблиця 1

*Систематизація наявних наукових підходів
до тлумачення диджитал-етикету*

Автори	Зміст наукового підходу
Дишкант І.	Змішує поняття цифрового етикету та мережевого етикету. Так, зокрема, визначає цифровий етикет як правила етикету, які існують і створюються в процесі спілкування в мережі Інтернет. По-іншому це називається <i>мережевий етикет, інтернет-етикет або нетикет</i> – від слова «Netiquette» (network etiquette англ.) [2].
Єзова С. А.	Використовує термін «цифровий етикет» для визначення правил взаємодії в цифровому просторі. Паралельно використовує термін «мережевий етикет» для регламентації правил поведінки в мережі Інтернет [3].
Конюкова І. Я., Сидоровська Є. А.	Трактують цифровий етикет як важливу складову комунікативної культури ХХІ ст., що визначає ціннісні установки та нормативи для учасників мережевих комунікацій на всіх рівнях взаємодії [5].
Маміна Р. І.	Розглядає цифровий етикет як нормативно-етичний регулятор комунікативної взаємодії, що розвивається в умовах нової інформаційної реальності. Потребу в цифровому етикеті пов'язує із появою нового Web 3.0, що призвів до якісної зміни комунікативних характеристик глобальної мережі. Типологію цифрового етикету розглядає через призму трьох основних напрямів комунікативної взаємодії: 1) безпосереднє спілкування в мережі за допомогою електронної пошти, месенджерів та інших каналів; 2) взаємодія користувачів із гаджетами; 3) персональна й корпоративна самопрезентація через відеозв'язок, інтернет-конференції тощо [9; 10].
Андрійченко Ж. О., Близнюк Т. П., Майстренко О. В.	Визначають диджитал-етикет як вид поведінкової культури у віртуальному середовищі, і як один із способів набуття індивідуальної свободи самовираження з урахуванням інтересів іншої людини [1].

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 3; 5; 9; 10].

Аналіз наявного категоріального апарату з проблематики дослідження дозволяє зробити висновок про існування різноманітних термінів (нетикет, мережевий етикет, цифровий етикет, диджитал-етикет) та їх неоднозначне трактування різними науковцями. А тому доцільно дослідити це питання з позицій еволюційного аспекту. Для визначення правил хорошого тону у Глобальній мережі Інтернет ще наприкінці ХХ століття почали використо-

увати неологізм «нетикет», який походить від злиття англійського слова *network* (мережа) та французького *etiquette* (етикет). Цей термін став досить поширеним завдяки виходу у світ у 1994 р. книги Вірджинії Ші «Netiquette», що була присвячена правилам поведінки в мережі [13]. Серед запропонованих авторкою 10 ключових правил нетикету є такі важливі етичні норми, які на сьогодні не втратили своєї актуальності: поводитися так, щоб діалог між співрозмовниками було легко зрозуміти, поважати свого співрозмовника, не створювати проблем іншим людям, не заважати нормальному діалогу [15].

Ретроспективний аналіз еволюції розвитку глобальної мережі Інтернет [9; 10] свідчить про проходження нею важливих етапів (Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0), у процесі яких відбувався не тільки проривний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, але й суттєве спрощення процесу генерації та модерації цифрового контенту, що дозволило користувачам цифрової інформації не лише її споживати, але й виступати авторами високоякісного контенту і його адміністраторами без сторонньої допомоги. Тобто, на відміну від так званого етапу мережевої морфології Web 1.0, коли користувачі глобальної павутини лише отримали доступ до обмеженої цифрової інформації, та синтаксичної павутини Web 2.0, коли пріоритетна роль у створенні й оновленні інформації належала адміністраторам сайтів, нині на етапі нового Web 3.0 практично всі користувачі інформаційного простору отримали можливість не лише доступу до інформації, але й самостійного створення високоякісного візуального та аудіоконтенту завдяки можливостям сучасних комп'ютерних сервісів, платформ-інтеграторів та інтегрованих мобільних додатків.

Таким чином, якщо на початкових етапах розвитку бізнес-комунікацій найчастіше виникала потреба в дотриманні правил мережевого етикету, що стосувалися здебільшого питань оформлення письмових повідомлень та етики поведінки під час електронного листування, у сучасних умовах у зв'язку з необмеженим доступом до генерації контенту та появи великої кількості нових комунікаційних каналів суттєво зростає роль цифрової культури та дотримання етикетної комунікації у віртуальному просторі всіма учасниками. При цьому адаптація персоналу організацій до формування нової цифрової культури повинна здійснюватися з урахуванням переосмислення еволюційного ланцюга «диджиталізація – диджиталізація – диджитал-трансформація», що описує логічну послідовність впровадження цифрових технологій у бізнес-моделі та бізнес-процеси компаній [11]. Саме такий підхід до розвитку окремих складових етикетного простору сучасних бізнес-комунікацій дозволить поетапно здійснити необхідні нововведення щодо формування цифрової культури сучасних організацій і забезпечить більшу готовність персоналу до здійснення цих змін.

Відповідно, актуалізується питання щодо формування теоретичного концепту єдиного етикетного простору сучасних цифрових бізнес-комунікацій, що відповідає вимогам сучасного етапу розвитку цифрового суспільства. Важливими етикетними складовими сучасної комунікації виступають мережевий етикет та диджитал-етикет (цифровий етикет). Розмежування вищезгаданих понять представлено на рис. 1. Функціонально мережевий етикет та диджитал-етикет відображають специфіку етикетної комунікації і його видів у віртуальному просторі.

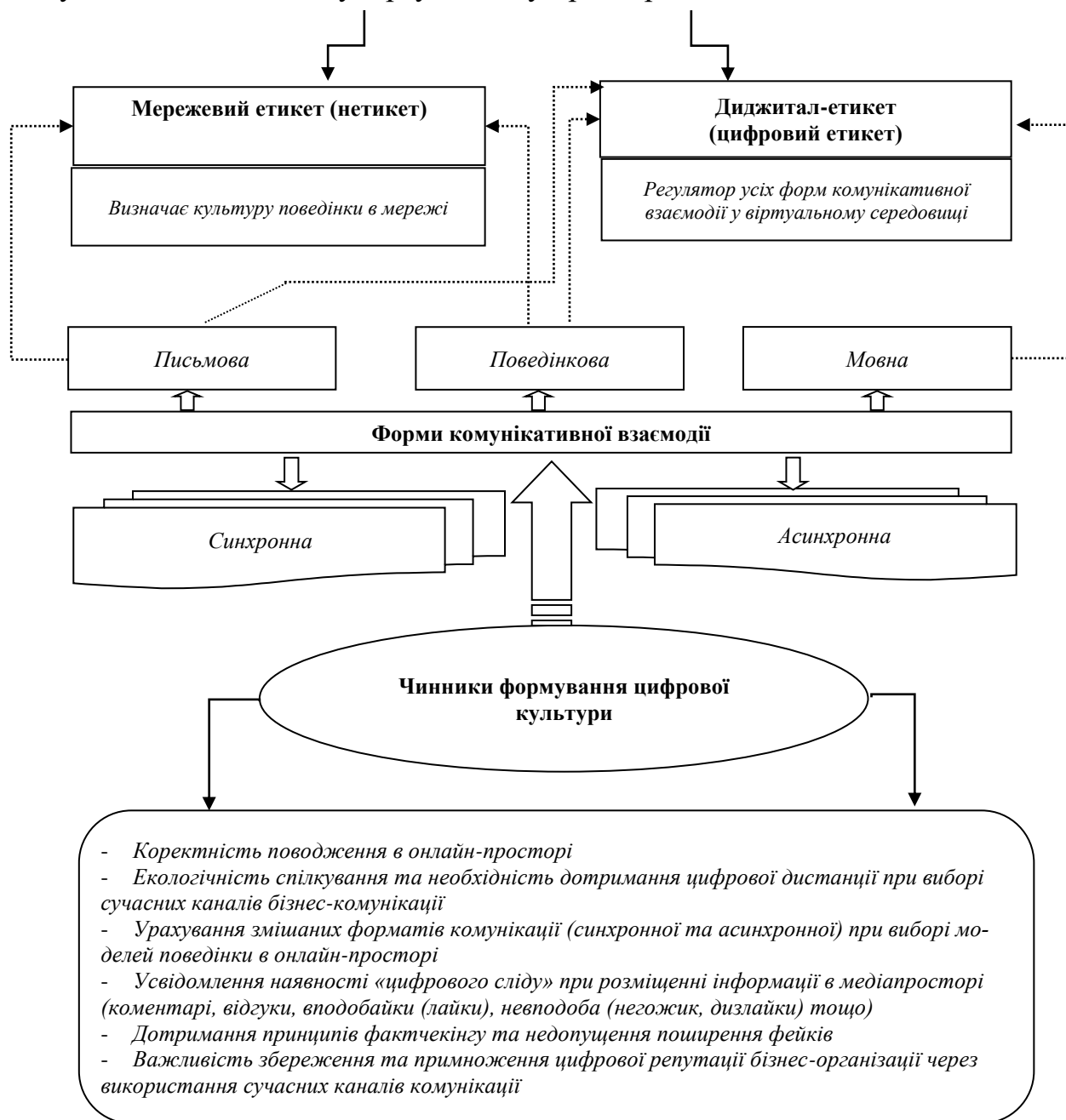

Рис. 1. Концептуальні засади формування етикетного простору сучасних бізнес-комунікацій у цифровому середовищі

Джерело: складено автором з використанням [4; 6; 7; 8; 9; 10].

Так, зокрема, мережевий етикет визначає правила поведінки в мережі та правила ведення електронного листування, тому включає в себе письмову й поведінкову форми, на відміну від цифрового етикету, який формується як регулятор усіх форм комунікативної взаємодії у віртуальному середовищі, а тому реалізується за допомогою всіх форм етикетної комунікації (письмової, поведінкової та мовної) та являє собою більш широке поняття, ніж мережевий етикет. Кожен вид етикету залежно й незалежно від свого вимірювання може бути предметом спеціального аналізу, однак загалом усі види етикетної комунікації протікають у реальному й віртуальному вимірах, являють собою єдиний етикетний простір сучасного інформаційного суспільства. Зупинимось окремо на специфіці ділового етикету, мережевого етикету й цифрового етикету, як нових видів етикетної комунікації, що відповідають потребам нового часу.

Як бачимо з наведеної схеми, поняття мережевого етикету вужче за своїм змістовним наповненням і окреслює правила поведінкової та письмової культури в мережі. Поняття цифрового етикету є ширшим. Так, зокрема, прихильники існуючого в науковому дискурсі розширеного трактування [9; 10] відводять цифровому етикету роль регулятора всіх форм комунікативної взаємодії у віртуальному середовищі, включаючи письмову, поведінкову та мовну форми.

Стрімкий розвиток бізнес-комунікацій у цифровому середовищі за останні декілька років під впливом глобальної пандемії COVID-19 свідчить про необхідність врахування не лише перелічених форм взаємодії під час бізнес-комунікацій, а й окреме виділення синхронної та асинхронної комунікації, що зумовлюють необхідність розробки й дотримання нових етичних норм усіма учасниками комунікаційного процесу. Пояснюється це тим, що вербальні та невербальні канали передачі інформації і відповідно її емоційне сприйняття здійснюються по-різному в офлайн- та онлайн-форматах. Так, зокрема, до основних чинників формування нової цифрової культури з урахуванням змішаних форматів бізнес-комунікації в сучасному діловому середовищі треба віднести необхідність дотримання екологічності спілкування та коректності поведінки у віртуальному середовищі через усвідомлення того факту, що будь-яка інформація (дописи, коментарі, відгуки, лайки, дислайки тощо), яка була розміщена в медіапросторі (навіть якщо її немає у відкритому доступі, а лише існує доступ за посиланням або у випадку перепосту інформаційного повідомлення в персональні акаунти співробітників у соціальних мережах), залишає так званий «цифровий слід» і може як сприяти зростанню цифрової репутації організації, так і руйнувати її цифрове кредо. Усе це підвищує рівень відповідальності топменеджменту й усього персоналу за недопущення інформаційних фейків і дотримання фактчекінгу при формуванні будь-якого віртуального контенту, який розміщуються в зовнішніх та внутрішніх ко-

мунікаційних каналах. Крім того, актуалізуються етичні дилеми стосовно дотримання морально-етичних норм під час бізнес-комунікацій у цифровому просторі й чіткого усвідомлення всіма працівниками бізнес-організації, що є коректним і навпаки неприйнятним для використання в сучасних цифрових комунікаційних каналах.

Отже, диджитал-етикет треба розглядати як одну з важливих м'яких навичок (soft skills) персоналу в умовах розвитку цифрових комунікаційних технологій та поглиблення диджитал-трансформації сучасних бізнес-процесів. Відповідно, цю «м'яку» навичку персоналу потрібно свідомо формувати через призму цінностей організації як невід'ємну складову її корпоративної культури. За аналогією з тим, як існують певні правила в інтернет-спільнотах та субкультурах, керівництво бізнес-організації може прийняти додаткові правила цифрового спілкування відповідно до наявних ціннісних орієнтирів та етичного кодексу поведінки персоналу, про які всі співробітники повинні обов'язково знати (ознайомлені при прийомі на роботу).

З іншого боку, цифровий етикет повинен стати важливим елементом управління персоналом і формування цифрового майндсету співробітників бізнес-організації з урахуванням пріоритетних задач розвитку її корпоративної культури. У таблиці 2 нами запропоновано чотири основні етапи зрілості системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій організації з позицій дотримання норм диджитал-етикету. Так, зокрема, нульовий етап характеризується відсутністю системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій. На цьому етапі персонал не замислюється про необхідність дотримання цифрової культури. У таких організаціях внутрішні норми цифрового етикету, як правило, спеціально не розробляються, а контроль за дотриманням працівниками етичних норм спілкування у віртуальному просторі відсутній.

Проектний підхід до оцінки цифрових бізнес-комунікацій характеризує перший початковий етап впровадження цифрової культури. На цьому етапі керівництво організації вже усвідомлює важливість дотримання диджитал-етикету в процесі ділового спілкування своїх співробітників, а оцінка дотримання норм цифрової поведінки учасників бізнес-комунікацій здійснюється в розрізі окремих цифрових задач (проектів).

Процесний підхід до оцінки цифрових бізнес-комунікацій є наступним більш зрілим етапом, на якому в організації вже розроблені внутрішні норми цифрового етикету для окремих видів бізнес-комунікацій. При цьому важливо, що з ними були ознайомлені всі співробітники, а цінність дотримання етичних норм під час цифрових бізнес-комунікацій інтегрована в систему цінностей бізнес-організації. Проведення на регулярній основі оцінювання дотримання диджитал-етикету співробітниками є важливим аналітичним підґрунтям для прийняття управлінських рішень щодо покращення цифрової культури бізнес-організації в умовах нових викликів та постійної цифрової трансформації каналів комунікації.

Таблиця 2

Етапи зрілості системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій організації з позицій дотримання норм диджитал-етикету

№ з/п	Етапи зрілості системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій	Характеристика стану розвитку системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій в управлінні персоналом
0-й	Система оцінки цифрових бізнес-комунікацій відсутня	Про необхідність дотримання цифрової культури бізнес-комунікацій в організації не замислюються. Внутрішні норми цифрового етикету спеціально не розробляються і в систему корпоративної культури організації не інтегровані. Працівники з нормами диджитал-етикету спеціально не ознайомлені. Контроль за дотриманням етичних норм спілкування у віртуальному просторі не здійснюється
1-й	Проектний підхід до оцінки цифрових бізнес-комунікацій	Важливість диджитал-етикету в процесі ділового спілкування у віртуальному середовищі усвідомлюється керівництвом організації. Реалізується стратегія поступового впровадження елементів цифрової культури у практику діяльності під конкретні цифрові задачі (проекти), за якими здійснюється оцінка дотримання норм цифрової поведінки учасників бізнес-комунікацій
2-й	Процесний підхід до оцінки цифрових бізнес-комунікацій	В організації розроблено внутрішні норми цифрового етикету для окремих видів бізнес-комунікацій. Усі працівники ознайомлені з нормами диджитал-етикету. Цінність дотримання норм цифрової поведінки учасників бізнес-комунікацій інтегрована в систему цінностей, на яких будується корпоративна культура організації. На регулярній основі здійснюється оцінка дотримання диджитал-етикету співробітниками, у тому числі новими працівниками на етапі адаптації (онбордингу). Зібрана аналітика є основою для прийняття управлінських рішень щодо покращення цифрової культури, у тому числі подолання нових викликів в умовах постійної цифрової трансформації каналів комунікації
3-й	Проактивний підхід до оцінки цифрових бізнес-комунікацій	В організації сформовано єдиний етикетний простір інформаційної взаємодії відповідно до сучасного етапу розвитку комунікацій у цифровому середовищі. Дотримання диджитал-етикету стає нормою цифрових бізнес-комунікацій. Кожен співробітник має доступ до результатів оцінювання ефективності цифрових бізнес-комунікацій і може розробляти власну траєкторію розвитку своїх комунікаційних навичок відповідно до чинних правил етикетної комунікації у віртуальному просторі, а також вчасно інформувати про наявні проблеми в комунікаційній взаємодії на різних ділянках та вносити пропозиції щодо їх подолання та запобігання

Джерело: складено авторами.

Проактивний підхід до оцінки цифрових бізнес-комунікацій можливо використовувати в організаціях із найбільш зрілою цифровою культурою, у яких уже повністю сформований етикетний простір інформаційної взаємодії працівників, оцінка ефективності цифрових бізнес-комунікацій із позицій дотримання диджитал-етикету здійснюється на регулярній основі, а її результати є доступними для всіх співробітників і можуть слугувати основою для розробки індивідуальної траєкторії розвитку комунікаційних навичок.

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі розвитку цифрових комунікаційних технологій диджитал-етикет необхідно позиціонувати як важливу м'яку навичку (soft skills) персоналу, формування якої повинно здійснюватися цілеспрямовано через призму цінностей організації та пріоритетних завдань диджитал-трансформації сучасних бізнес-процесів. До основних чинників формування цифрової культури бізнес-комунікацій належать: коректність поведінки в онлайн-просторі; екологічність спілкування та необхідність дотримання цифрової дистанції при виборі сучасних каналів бізнес-комунікації; врахування змішаних форматів комунікації (синхронної та асинхронної) при виборі моделей поведінки в онлайн-просторі; усвідомлення наявності «цифрового сліду» при розміщенні інформації у медіапросторі; дотримання принципів фактчекінгу та недопущення поширення фейків; важливість збереження та примноження цифрової репутації бізнес-організації через використання сучасних каналів комунікації. Поступальний розвиток цифрової культури сучасних бізнес-організацій з урахуванням виділених у науковій статті етапів зрілості системи оцінки цифрових бізнес-комунікацій організації дозволить сформувати етикетний простір інформаційної взаємодії працівників та глибше інтегрувати цінність дотримання норм диджитал-етикету в бізнес-комунікаціях у загальну систему цінностей організації.

Список використаних джерел

1. Андрійченко Ж. О. Digital етикет та комунікація: тенденції та вимоги сьогодення [Електронний ресурс] / Ж. О. Андрійченко, Т. П. Близнюк, О. В. Майстренко // Економіка та суспільство. – 2021.– № 34. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/983/941>.
2. Дишкант І. Цифровий етикет у діловому спілкуванні / І. Дишкант // Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : матеріали III Міжнародної студентської науково-технічної конференції, 23–24 квітня 2020 року. – Тернопіль : ТНТУ, 2020. – С. 154.
3. Єзова С. А. Про нетикет, цифровий етикет і нову етику в навчальному процесі [Електронний ресурс] / С. А. Єзова // Культура: теорія та практика. – 2021. – № 1 (40). – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-netikete-tsifrovom-etikete-i-novoy-etikev-uchebnom-protsesse>.
4. Ковальчук Н. П. Смайли як візуально-сміслові конструкції культури віртуального спілкування / Н. П. Ковальчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. – 2011. – Вип. 21. – С. 50–57.
5. Конюкова І. Я. Цифровий етикет комунікативної культури XXI століття / І. Я. Конюкова, Є. А. Сидоровська // Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2021. – № 1. – С. 26-30.
6. Луценко В. І. Деякі аспекти комунікативної культури в дистанційному середовищі [Електронний ресурс] / В. І. Луценко // Теорія та методика управління освітою. – 2008. – Вип. 8. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua>.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

7. Мацько О. Нетикет: норми і правила в інтернет-спілкуванні / О. Мацько // Дивослово. – 2019. – № 4. – С. 28-30.
8. Мережевий етикет - що це? Особливості інтернет-етикету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aboutmarketing.info/internet-marketynh/netiquette>.
9. Маміна Р. І. Етикет та його вимірювання в інформаційному суспільстві / Р. І. Маміна // Інформаційне суспільство: освіта, наука, культура та технології майбутнього. – 2018. – № 2. – С. 204-216.
10. Маміна Р. І. Цифровий етикет та його специфіка: філософсько-методологічний аспект [Електронний ресурс] / Р. І. Маміна, С. М. Почебут // Дискурс. – 2021. – № 7(2). – С. 16-27. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32603/2412-8562-2021-7-2-16-27>.
11. Ремньова Л. Концептуальні засади навчання персоналу в умовах диджитал-трансформації бізнесу / Л. Ремньова, Т. Забаштанська // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 1 (25). – С. 45-53.
12. Butow E. Digital Etiquette For Dummies (For Dummies (Business & Personal Finance)) / E. Butow, K. Losee, K. Mirabella. – Wiley; 1st edition, 2022. – 352 p.
13. Shea V. Netiquette. The Core Rules of Netiquette excerpted from the book [Electronic recourse] / Shea V. Netiquette. – Accessed mode: <http://www.albion.com/netiquette/corerules.html>.
14. Terk V. Digital Etiquette. Everything you wanted to know about modern manners but were afraid to ask / V. Terk. – Ebury Press, 2019. – 224 p.
15. What is Netiquette? 20 rules Internet Etiquette Rules [Electronic recourse]. – Accessed mode: <https://www.kaspersky.com/resource-center/preemptive-safety/what-is-netiquette>.

References

1. Andriychenko, Zh.O., Blyznyuk, T.P., & Maystrenko, O.V. (2021). Tsyfrovyi etyket ta komunikatsiya: tendentsiyi ta vymohy sohodennya [Digital etiquette and communication: trends and requirements of today]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 34. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/983/941>.
2. Dyshkant, I. (2020). Tsyfrovyi etyket u dilovomu spilkuванні [Digital etiquette in business communication]. *Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannya: materialy III Mizhnarodnoyi studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii – Natural and humanitarian sciences. Current issues: materials of the III International Student Scientific and Technical Conference* (p. 154). TNTU.
3. Yezova, S.A. (2021). Pro netiket, tsyfrovyi etyket i novu etyku v navchalnomu protsesi [About netiquette, digital etiquette and new ethics in the educational process]. *Kultura: teoriia ta praktyka – Culture: Theory and Practice*, 1(40). <https://cyberleninka.ru/article/n/o-netikete-tsifrovom-etikete-i-novoy-etike-v-uchebnom-protseste>.
4. Kovalchuk, N.P. (2011). Smaily yak vizualno-smyslovi konstruktsii kultury virtualnogo spilkuвання [Smileys as visual and semantic constructions of the culture of virtual communication]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiya”. Ser.: Filolohichna – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series “Philology”*, 21, 50-57.
5. Konyukova, I.Ya., & Sydorovska, Ye.A. (2021). Tsyfrovyi etyket komunikativnoyi kul'tury 21 stolittya [Digital etiquette of communicative culture of the 21st century]. *Visnyk natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Managerial Personnel of Culture and Arts*, 1, 26-30.
6. Lutsenko, V.I. (2008). Deyaki aspekty komunikativnoyi kul'tury v dystantsiynomu seredovyshchi [Some aspects of communicative culture in a remote environment]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methodology of education management*, 8. <http://tme.uomo.edu.ua>.

7. Matsko, O. (2019). Netyket: normy i pravyla v internet-spilkuvanni [Netiquette: norms and rules in Internet communication]. *Dyvoslovo – Miraculous*, (4), 28-30.
8. Merezhevyy etyket – shcho tse? Osoblyvosti internet-etyketu [Network etiquette - what is it? Features of Internet etiquette]. <https://aboutmarketing.info/internet-marketynh/netiquette>.
9. Mamina, R.I. (2018). Etyket ta yoho vymiriuvannia v informatsiinomu suspilstvi [Etiquette and its measurement in the information society]. *Informatsiyne suspilstvo: osvita, nauka, ku'tura ta tekhnolohii maybutnoho – Information society: education, science, culture and technologies of the future*, (2), 204-216.
10. Mamina, R.I., Pochebut, S.M. (2021) Tsyfrovyi etyket ta yoho spetsyfika: filosofsko-metodolohichnyy aspekt [Digital etiquette and its specifics: philosophical and methodological aspect]. *Dyskurs – Discourse*, 7(2), 16-27. <https://doi.org/10.32603/2412-8562-2021-7-2-16-27>.
11. Remnova, L., & Zabashtanska, T. (2021). Kontseptualni zasady navchannya personalu v umovakh didzhytal-transformatsiyi biznesu [Conceptual principles of personnel training in conditions of digital business transformation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya – Problems and prospects of economics and management*, (1(25)), 45-53.
12. Butow, E., Losee, K., Mirabella, K. (2022). *Digital Etiquette For Dummies (For Dummies (Business & Personal Finance))*. Wiley; 1st edition.
13. Shea, V. (n.d.). Netiquette. The Core Rules of Netiquette excerpted from the book. <http://www.albion.com/netiquette/corerules.html>.
14. Terk, V. (2019). *Digital Etiquette. Everything you wanted to know about modern manners but were afraid to ask*. Ebury Press.
15. What is Netiquette? 20 rules Internet Etiquette Rules. <https://www.kaspersky.com/resource-center/preemptive-safety/what-is-netiquette>.

Отримано 14.05.2022

UDC 174:004

Lyudmyla Remnova

PhD in Economics, Professor,

Head of Department of Human Resources Management and Labor Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: remneva1962@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5973-5912>

ResearcherID: [F-5075-2016](https://orcid.org/0000-0002-5973-5912)

Tetiana Zabashtanska

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of Department of Marketing, PR Technologies and Logistics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: tamza.cn.@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5086-3651>

ResearcherID: [M-4471-2014](https://orcid.org/0000-0002-5086-3651)

DIGITAL ETIQUETTE IN MODERN BUSINESS COMMUNICATION AND PERSONNEL MANAGEMENT

The article is devoted to the study of issues related to the impact of digital environment on the formation of a new digital etiquette in business communications and the role of HR-management in its provision. The existing scientific approaches to the interpretation of digital etiquette are systemized

and on their base the author's definition of digital etiquette from the point of personnel management is made. It is formulated as the main rules of digital communication in accordance with the existing value guidelines and the ethical code of personnel behavior, which all employees must know and follow in the process of business communication. The existing categorical apparatus on the topic of research is analyzed in the evolutionary aspect and the conclusion about the existence of various terms (netiquette, network etiquette, digital etiquette) and their ambiguous interpretation by various scientists is made. The conceptual principles of etiquette space formation in modern business communications in a digital environment are proposed. The need in digital etiquette's turning out into a necessary soft skill of personnel which must be purposefully formed is revealed. The conceptual principles of the formation of the etiquette space of modern business communications in the digital environment are formulated from the point of personnel role in their provision. The main factors that significantly affect the process of forming a digital culture are listed: correct behavior in the online space; environmental friendliness of communication and the need to maintain digital distance when choosing modern channels of business communication; choosing behavior models in the online space in consideration with mixed communication formats (synchronous and asynchronous); awareness about the existing "digital footprint" after placing information in the media space; compliance with the principles of fact-checking and preventing the spread of fakes; the importance of building a digital reputation of a business organization through the use of modern communication channels. The author's classification of the maturity stages of the organization's digital business communications assessment system from the standpoint of compliance by the organization's personnel with the norms of digital etiquette is proposed. Its application allows to monitor the degree of digital culture of formation and its integration into the general corporate culture of the organization.

Keywords: digital etiquette; digital environment; digital culture; business communications; personnel; corporate culture.

Fig.: 1. Table: 2. References: 15.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-44-53

УДК 336.22:004

JEL Classification: O23

Інна Якушко

кандидат економічних наук, здобувач

Міжнародний науково-технічний університет

імені академіка Юрія Бугая (Київ, Україна)

E-mail: yakushko_i@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1161-7383>**ФІСКАЛЬНА ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ
У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

У статті поглиблено теоретичні положення використання цифрових технологій у фінансовій сфері, конкретизовано сутність фінансової диджиталізації, що було реалізовано через детальний розгляд природи процесу цифровізації, його ролі в розвитку сучасного суспільства, та конкретизацію специфічних рис функціонування і розвитку фінансової системи, її місця в системі державних фінансів і загалом фінансової системи країни. Також увага приділена опису ролі фінансової диджиталізації в розвитку національної економіки, забезпеченні її конкурентоспроможності у сучасних умовах активного розвитку у світі цифрової економіки.

Ключові слова: національна економіка; цифровізація; фінансова система; фінансова диджиталізація; економічний суб'єкт; фінансова політика.

Рис.: 2. Бібл.: 11.

Постановка проблеми. Диджиталізація сьогодні відіграє важливу роль у розвитку національної економіки та всіх без винятку економічних суб'єктів. Використання сучасних цифрових технологій стає важливою умовою забезпечення ефективного функціонування таких суб'єктів, підвищення якості їхньої роботи та організації їхньої системи управління. Нові інформаційно-комунікаційні технології в сучасному світі вже не є додатковими чинниками для забезпечення активного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, вони виникають у результаті вже створення окремих сфер та галузей національного господарства, постійно удосконалюються і стали невід'ємною складовою економічного розвитку будь-якої країни.

Помітну роль інформаційно-комунікаційні технології сьогодні відіграють і у роботі органів державної влади. Поступово відбуваються процеси цифровізації їхньої роботи, впроваджуються нові технології у взаємодію з клієнтами, використовується їхній потенціал для протидії корупційним схемам, зниження рівня тіньової економіки.

Особливо гостро стоїть питання, враховуючи актуальні реалії економічного розвитку України, використання інформаційно-комунікаційних технологій у роботі органів державної влади в нашій країні. Наявний кадровий потенціал, постійний розвиток цифрової інфраструктури, значний попит на нові інформаційні послуги з боку населення сприяють активному впровадженню таких технологій у роботу державних інституцій. Проте в порів-

нянні із зарубіжними розвинутими країнами в Україні окреслений процес відбувається не досить повільно, хоча вже сьогодні громадяни можуть використовувати значну кількість цифрових послуг від органів державної влади.

Особливо важливим залишається використання інформаційно-комунікаційних технологій у податковій системі країни, де об'єктивно виникає низка економічних ризиків, які вимагають оцінки та відповідного реагування. У переважній більшості країн саме в роботу податкових органів запроваджувалися передусім відповідні цифрові технології, що дозволило прискорити перехід від моделі наглядово-карального органу податкових служб до моделі обслуговуючого та дружнього до платників податків органу. Таким чином, сьогодні в усіх країнах активно відбувається процес фіскальної диджиталізації, проникнення сучасних цифрових технологій у всі сфери роботи податкових служб. Це зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень у цьому напрямку з метою поглиблення теоретичних та прикладних аспектів впровадження та підтримки цього процесу, пошуку нових заходів його прискорення, аналізу ролі в розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації національної економіки сьогодні є надзвичайно актуальними та досить активно вивчаються науковцями в усьому світі. Значну частину таких досліджень присвячено вивченню впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на роботу органів державної влади, зокрема й податкові органи влади. Особливості функціонування фіскальної сфери розглядаються в наукових роботах значної кількості науковців. До них належать такі: В. В. Баліцька, В. Д. Л. Бантон, З. С. Варналій, С. С. Гасанов, С. С. Гриневич, А. І. Крисоватий, С. О. Масліченко, С. М. Синиця, О. М. Сущенко, Т. П. Фурса, Р. П. Щава та ін.

Відповідно, впровадження цифрових технологій у цій сфері досліджувалися такими вченими: А. І. Луцик, Н. В. Рудик, Н. Г. Синютка та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Однак попри наявні наукові роботи у сфері дослідження процесу цифровізації роботи податкових органів, таким роботам притаманний фрагментарний характер, більш практична спрямованість. При цьому системно недостатньо досліджені теоретичні положення формування та розвитку фіскальної диджиталізації, її роль у розбудові національного господарства.

Метою статті є поглиблення теоретичних положень щодо сутності фіскальної диджиталізації, особливостей цього процесу та його ролі в розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Побудова ефективної податкової системи в країні, створення та впровадження дієвої фіскальної політики є складними завданнями для більшості країн. Саме об'єктивна необхідність такої системи, її важлива роль у фінансовій системі будь-якої держави вимагають постійного удосконалення механізму функціонування і розвитку

такої системи, впровадження сучасних інновацій у цій сфері з метою забезпечення виконання законодавства у фіскальній сфері всіма економічними суб'єктами та забезпечення акумуляції необхідних фінансових ресурсів для виконання органами державної влади та місцевого самоврядування покладених на них функцій.

Створення ефективної системи оподаткування в країні є однією з найважливіших умов забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Така ситуація пов'язана з бажанням урядів створити стабільні та сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій, особливо в інноваційній сфері та галузі господарства. Сьогодні в усьому світі відбувається процес активної податкової конкуренції між державами. Складність цього полягає в тому, що оподаткування залишається найефективнішим інструментом урядового регулювання економіки, то недостатній його рівень провокує дефіцит податкових надходжень у бюджетах усіх рівнів [4, с. 88; 9, с. 379]. Саме використання цифрових технологій дозволяє створити умови для поступового підвищення ефективності роботи податкових органів і формування сприятливих умов при цьому для розвитку національної економіки.

Розглянемо з теоретичного погляду особливості процесу диджиталізації податкової сфери. Для цього спочатку конкретизуємо сутність загалом процесу цифровізації та обґрунтуємо його основні особливості, які притаманні йому в межах національної економіки.

У науковій літературі сьогодні трапляється значна кількість трактувань сутності цифровізації. Проте в переважній більшості з них зазначено, що цифровізація – це процес проникнення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у функціонування будь-яких систем, об'єктів, явищ та процесів. У програмі «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою» зазначається, що цифровізація є інструментом економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності завдяки використанню цифрових технологій [6].

Цифровізація є багатоаспектним процесом, якому притаманні специфічні риси власного розвитку, складні механізми впливу на розвиток суспільних систем, позитивні та негативні наслідки від такого впливу. Як універсальний процес, який на сьогодні проникає в усі сфери життєдіяльності людини, диджиталізація в межах національної економіки проявляється таким чином:

- 1) сприяє виникненню нових секторів національного господарства, ускладненню розвитку вже діючих у сфері інформаційно-комунікаційних технологій;
- 2) сприяє підвищенню рівня конкуренції на світових ринках;
- 3) дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів;
- 4) дозволяє стимулювати співпрацю між постачальниками та покупцями, які перебувають у різних країнах та на різних континентах;

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 5) підвищує якість надання послуг споживачам;
- 6) прискорює процес прийняття управлінських рішень;
- 7) забезпечує прискорення інноваційного розвитку національної економіки;
- 8) дозволяє підвищити якість управлінських рішень органів державної влади та місцевого самоврядування через більш ефективне та якісне опрацювання великих масивів економічної, фінансової інформації про розвиток окремих секторів, галузей національного господарства, економічні суб'єкти [9].

Як у межах національної економіки у фіскальній сфері сьогодні цифрові технології відіграють важливу роль, а наслідки від їх використання вже відчувають всі економічні суб'єкти. Загалом фіскальна система країни пов'язана з функціонуванням бюджетної та податкової систем. Чітко конкретизувати межі фіскальної системи дуже складно. У переважній більшості випадків вченими використовується термін «фіскальна політика» як узагальнююча категорія для опису процесів акумулювання та використання фінансових ресурсів органами державної влади та місцевим самоврядуванням. Слово «фіскальний» стосується фінансової, податкової сфери і пов'язаний з процесами акумулювання державних доходів; стосується державної скарбниці (лат. *fiscus* – «каса», «скарбниця») [7, с. 232]. Аналізуючи численні праці вчених, можна виокремити такі особливості функціонування фіскальної системи країни:

- формується на основі виникнення відносин між економічними суб'єктами та органами державної влади і місцевого самоврядування щодо сплати обов'язкових платежів;
- рівень її розвитку визначає ефективність роботи фінансової системи країни та всієї національної економіки;
- у формуванні такої системи та її розвитку беруть участь усі гілки влади;
- відіграє ключову роль у забезпеченні органів державної влади та місцевого самоврядування фінансовими ресурсами для здійснення ними їхніх основних функцій;
- відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможності національної економіки;
- є частиною системи державного регулювання економіки;
- у межах системи формуються відносини не лише акумулювання фінансових ресурсів держави, але і їх використання;
- гнучка та динамічна система, яка постійно змінюється, удосконалюється у відповідності до цілей, завдань державної економічної політики та ін. [2; 8].

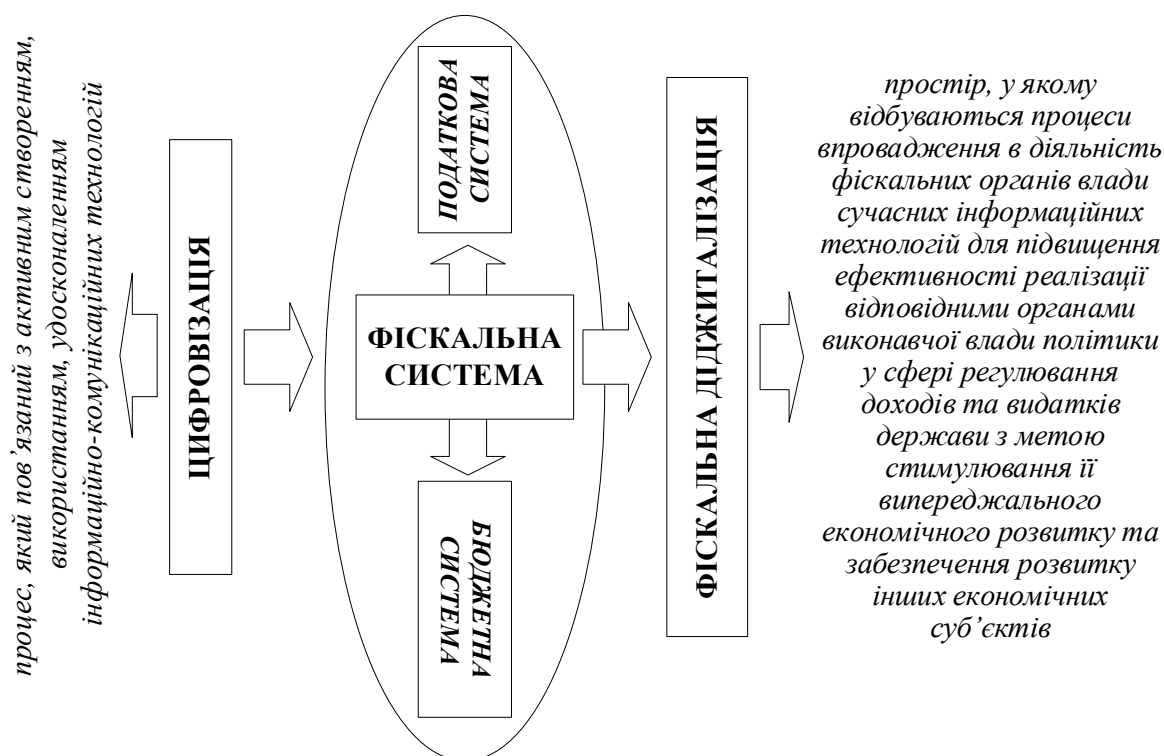
Отже, роль фіскальної системи в забезпечення ефективного функціонування системи державних фінансів, загалом фінансової системи та національної економіки є важливою і досить значною. Як уже зазначалося,

окреслена система являє собою сукупність відносин, які виникають між органами державної влади та місцевого самоврядування та економічними суб'єктами. Здебільшого сутність цих відносин регламентується чинним у країні законодавством. Однак важливу роль у їхній ефективності відіграє і якість роботи фіскальних органів, їхня спроможність побудувати власну роботу таким чином, що платники податків, отримувачі бюджетних коштів мало змогу отримувати якісні державні послуги у даній сфері. Перехід окреслених органів від контрольної-ревізійної моделі до обслуговуючої в Україні відбувається доволі складно, враховуючи історичні особливості функціонування всієї системи державних фінансів. Проте саме цифровізація операційної діяльності податкових органів влади, бюджетних установ може дозволити сформулювати новий імпульс до їх трансформації і підвищення якості послуг, які ними надаються. Загалом, впровадження цифрових технологій у сферу фіскальних відносин може бути обґрунтовано такими причинами:

- зниження можливостей працівників фіскальних органів втручатися у процеси акумулювання та витрачання бюджетних ресурсів;
- необхідність знизити корупційну складову при прийнятті рішень у цій сфері, нові технології дозволяють підвищити транспарентність роботи податкових органів, системи надання податкових пільг, повернення акумульованих податкових коштів і т. ін.;
- необхідність підвищення якості податкового контролю, впровадження автоматичних механізмів пошуку випадків уникнення або заниження податкових платежів;
- необхідність забезпечити зростання швидкості опрацювання фінансової інформації у сфері акумулювання та використання бюджетних коштів;
- необхідність спрощення процедур взаємодії з платниками податків, суб'єктами, які використовують бюджетні кошти, впровадження процедур автоматизації сплати платежів, їх розподілу;
- можливість зниження витрат на утримання податкових органів шляхом автоматизації управлінських процесів [9].

Процеси цифрової трансформації у сфері функціонування фіскальної системи призводять до процесу фіскальної диджиталізації, тобто використання сучасних цифрових технологій у сфері функціонування податкової та бюджетної систем. На рис. 1 представлено концептуальний підхід до конкретизації сутності фіскальної диджиталізації.

Рис. 1. Концептуальний підхід до розуміння сутності фіскальної диджиталізації

Джерело: складено авторкою на основі [3; 9].

Таким чином, аналізуючи інформацію, яка представлена на рис. 1, можна конкретизувати основні напрями фіскальної диджиталізації роботи органів державної влади та місцевого самоврядування в частині використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, а саме:

- 1) використання цифрових технологій для покращення процесу взаємодії з платниками податків, суб'єктами, які використовують бюджетні кошти;
- 2) використання цифрових технологій для удосконалення власної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, які є суб'єктами фіскальної системи;
- 3) використання цифрових технологій для здійснення регулювання економічного розвитку, перерозподілу фінансових ресурсів, повернення податкових платежів, надання податкових пільг і т. ін.

Усі з окреслених напрямів використання цифрових технологій у сукупності формують єдиний простір фіскальної диджиталізації, який також можливо розглядати з позиції системного підходу як складну, динамічну систему відносин, які розвиваються в епоху цифровізації фінансових відносин.

Враховуючи важливість фіскальної системи для розвитку національної економіки, можна стверджувати, що і процеси фіскальної диджиталізації також впливають на економічний розвиток. На рис. 2 представлена модель такого впливу.

Рис. 2. Роль фіскальної диджиталізації в розвитку національної економіки
Джерело: складено авторкою з урахуванням [1; 5; 10; 11].

Дані рис. 2 лише підтверджують важливість розвитку фіскальної диджиталізації в країні, її важливу роль у розвитку як фінансової системи, так і загалом національної економіки.

Висновки та пропозиції. У статті поглиблено теоретичні положення сутності фіскальної диджиталізації як одного з напрямів трансформації фіскальної системи під впливом сучасних інформаційно-комунікаційних тех-

нологій. Детальний розгляд сутності цифровізації як процесу активного використання сучасних інформаційних технологій у розвитку суспільних систем дозволив конкретизувати зміст цього процесу, конкретизувати його особливості. Встановлено, що процеси цифровізації є об'єктивними і їх проникнення в різні сфери залежить лише від часу та потреби в сучасних інформаційних технологіях.

У статті досить детально проведено дослідження сутності фіскальної системи, фіскального сектору, конкретизовано особливості такої системи, її роль у розвитку національної економіки. Загалом обґрунтовувано, що фіскальна система є важливою складовою забезпечення розвитку фінансової системи держави, а отже, і національної економіки. Також встановлено, що в результаті активного проникнення цифрових технологій у фінансові відносини, їхня роль у розбудові фіскальної системи є важливою для подальшого їхнього розвитку. У статті визначені причини необхідності подальшого використання інформаційно-комунікаційних технологій у фіскальній сфері, конкретизовано напрямки застосування таких технологій, конкретизовано зміст фіскальної діджиталізації як окремої наукової дефініції.

Також конкретизовано роль фіскальної діджиталізації в розвитку національної економіки і з'ясовано, що завдяки можливостям впливати на рівень розвитку податкової системи цифровізація фіскальної сфери є важливою з позиції забезпечення рівня конкурентоспроможності податкової системи і загалом національного господарства у світі.

Список використаних джерел

1. Баліцька В. В. Фіскальна система України: оцінка впливу на фінансовий стан і процеси капіталоутворення підприємств / В. В. Баліцька // Економіка та держава. – 2008. – № 6. – С. 13-18.
2. Бантон В. Д. Л. Фіскальна політика та механізм її реалізації / В. Д. Л. Бантон, В. І. Тарангул // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 21. – С. 30-35.
3. Дубина М. В. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства / М. В. Дубина, О. М. Козлянченко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2019. – № 3 (19). – С. 21-32. – DOI: 10.25140/2411-5215-2019-3(19)-21-32.
4. Луцик А. Податковий інструментарій фіскальної політики в умовах діджиталізації фіскального простору / А. Луцик, Н. Синютка // Світ фінансів. – 2019. – № 1(58). – С. 87-97.
5. Синютка Н. Г. Цифрова ідентифікація платників податків як передумова для діджиталізації фіскального простору / Н. Г. Синютка // Бізнес Інформ. – 2018. – № 10. – С. 363-368.
6. УКРАЇНА 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/pmwwq>.
7. Шапошников К. С. Теоретичні аспекти визначення сутності фіскальних інструментів / К. С. Шапошников, Д. В. Крилов, І. В. Якушко // Бізнес Інформ. – 2021. – № 7. – С. 228-233.

8. Щава Р. П. Гармонізація фіскальних систем: виклики міжнародної економічної інтеграції / Р. П. Щава // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – 2016. – Вип. 16, ч. 3. – С. 18-20.

9. Lagodiienko N. Development of the taxation system in the conditions of digital transformation of the national economy [Electronic resource] / N. Lagodiienko, I. Yakushko // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. – 2021. – № 5(40). – С. 378-388. – Accessed mode: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3467/3375>.

10. Shkarlet S. Transformation of the Paradigm of the Economic Entities Development in Digital Economy / S. Shkarlet, M. Dubyna, K. Shtyrhun // WSEAS TRANSACTIONS on ENVIRONMENT and DEVELOPMENT. – 2020. – Vol. 16. – Pp. 413-422.

11. Tkachuk I. Impact of the activities of governed-sponsored enterprises on the financial policy of the state: case of Ukraine [Electronic resource] / I. Tkachuk, A. Zhavoronok, M. Kobelia // European Journal of Accounting, Finance & Business. – 2021. – Vol. XVI. Issue (XXVI). – Accessed mode: http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=26_12.

References

1. Balitska, V.V. (2008). Fiskalna systema Ukrainy: otsinka vplyvu na finansovyi stan i protsesy kapitaloutvorennia pidpriemstv [Fiscal system of Ukraine: evaluation of the impact on the financial condition and processes of capital formation of enterprises]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (6), 13-18.

2. Banton, V.D.L., Taranhul, V.I. (2010). Fiskalna polityka ta mekhanizm yii realizatsii [Fiscal policy and the mechanism of its implementation]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (21), 30-35.

3. Dubyna, M.V., Kozlianchenko, O.M. (2019). Kontseptualni aspekty doslidzhennia sutnosti didzhitalizatsii ta yii roli v rozvytku suchasnoho suspilstva [Conceptual aspects of the study of the essence of digitalization and its role in the development of modern society]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and perspectives of economics and management*, (3(19)), 21-32. doi: 10.25140/2411-5215-2019-3(19)-21-32.

4. Lutsyk, A., Syniutka, N. (2019). Podatkovi instrumentarii fiskalnoi polityky v umovakh didzhitalizatsii fiskalnoho prostoru [Tax tools of fiscal policy in conditions of digitalization of the fiscal space]. *Svit finansiv – World of Finance*, (1(58)), 87-97.

5. Syniutka, N.H. (2018). Tsyfrova identyfikatsiia platnykiv podatkov yak peredumova dlia didzhitalizatsii fiskalnoho prostoru [Digital identification of taxpayers as a prerequisite for digitalization of the fiscal space]. *Biznes Inform – Business Inform*, (10), 363-368.

6. UKRAINE 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoju [UKRAINE 2030E – a country with a developed digital economy]. <http://surl.li/pmwq>.

7. Shaposhnykov, K.S., Krylov, D.V., Yakushko, I.V. (2021). Teoretychni aspekty vyznachennia sutnosti fiskalnykh instrumentiv [Theoretical aspects of determining the essence of fiscal instruments]. *Biznes Inform – Business Inform*, (7), 228-233.

8. Shchava, R.P. (2016). Harmonizatsiia fiskalnykh system: vyklyky mizhnarodnoi ekonomichnoi intehratsii [Harmonization of fiscal systems: challenges of international economic integration]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences series*, 16(3), 18-20.

9. Lagodiienko, N., Yakushko, I. (2021). Development of the taxation system in the conditions of digital transformation of the national economy. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, (5(40)), 378-388. <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3467/3375>.

10. Shkarlet, S., Dubyna, M., Shtyrhun, K. (2020). Transformation of the Paradigm of the Economic Entities Development in Digital Economy. *WSEAS TRANSACTIONS on ENVIRONMENT and DEVELOPMENT*, 16, 413-422.

11. Tkachuk, I., Zhavoronok, A., Kobelia, M. (2021). Impact of the activities of governed-sponsored enterprises on the financial policy of the state: case of Ukraine. *European Journal of Accounting, Finance & Business*, XVI(XXVI). http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=26_12.

Отримано 31.04.2022

UDC 336.22:004

Inna Yakushko

PhD in Economics, Doctoral Student (Economics)
IHE «Academician Yuriy Bugay International Scientific
and Technical University» (Kyiv, Ukraine)

E-mail: yakushko_i@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1161-7383>

FISCAL DIGITALIZATION: THE ESSENCE AND ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Today, information and communication technologies play a significant role in the work of state authorities. The question is particularly acute, taking into account the current realities of the economic development of Ukraine, the use of information and communication technologies in the work of state authorities. The available personnel potential, the constant development of the digital infrastructure, and the significant demand for new information services from the population contribute to the active implementation of such technologies in the work of state institutions.

The article deepens the theoretical provisions of the essence of fiscal digitalization as one of the directions of transformation of the fiscal system under the influence of modern information and communication technologies. A detailed examination of the essence of digitization as a process of active use of modern information technologies in the development of social systems allowed us to specify the content of this process and specify its features.

In the article, the essence of the fiscal system, the fiscal sector is studied in sufficient detail, the features of such a system, its role in the development of the national economy are specified. It is generally substantiated that the fiscal system is an important component of ensuring the development of the financial system of the state, and, accordingly, of the national economy. The article identifies the reasons for the need for further use of information and communication technologies in the fiscal sphere, specifies the directions of application of such technologies, specifies the content of fiscal digitization as a separate scientific definition.

The role of fiscal digitization in the development of the national economy is also specified and it is clarified that due to the opportunities to influence the level of development of the tax system, the digitalization of the fiscal sphere is important from the point of view of ensuring the level of competitiveness of the tax system and the national economy in general in the world.

Keywords: national economy, digitalization, fiscal system, fiscal digitalization, economic entity, fiscal policy.

Fig.: 2. References: 11.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-54-63

УДК 502.51:504+338.23:628.1

JEL Classification: Q20; Q25

Ірина Кичко

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління персоналом та бізнес-технологій
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: ira41215@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1110-4177>
ResearcherID: [H-1753-2016](https://orcid.org/0000-0002-1110-4177)

РАЦІОНАЛЬНЕ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ВОДОСПОЖИВАННЯ У ПРОЦЕСІ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено вплив сільськогосподарської діяльності на водоспоживання та водокористування в Україні. Для цього було обґрунтовано та проаналізовано чинники зміни стану водних ресурсів у процесі вирощування продукції на засадах інтенсивного використання сільськогосподарських угідь, а саме: використання отрутохімікатів та пестицидів, генномодифікованої продукції; порушення водного режиму при осушенні або зрошенні; опустелення внаслідок комплексного розорювання цілинних, прибережних територій. Розроблено коригувальні заходи водокористування при виробництві сільськогосподарської продукції з метою запобігання погіршенню якості води та виникненню її дефіциту.

Ключові слова: водні ресурси; раціональне водокористування; інтенсивні та екстенсивні технології в сільському господарстві; екологія землеробства.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 14.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток національної економіки України, використання інтенсивних та екстенсивних технологій у сільському господарстві зумовлює не лише нарощування обсягів виробництва продукції, але і призводить до розорювання прибережних територій, вимивання залишків отрутохімікатів у водойми, забруднення водних об'єктів, зниження якості води, її дефіциту, спричиняючи перетин межі здатності гідросфери до самовідтворення, що може призвести до руйнації природних екосистем і, як наслідок, – втрати Україною економічного потенціалу, погіршення стану здоров'я громадян, а отже, деструктивно вплинути на стан національної безпеки держави. Це зумовлює необхідність розробки дієвих заходів раціонального водокористування на основі дослідження стану водних ресурсів та їх зміни у процесі інтенсифікації сільськогосподарської діяльності, що дозволить врахувати тенденції соціально-економічного розвитку, розробити практичні рекомендації щодо зменшення негативного антропогенного впливу на водні ресурси.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною та методологічною основою дослідження є праці таких учених, як Н. Авраменко, О. Климчик, Л. Левковської [1], В. Мандзик [2], І. Сагайдак, Т. Чорна [3], які досліджують еколого-економічні питання раціонального водокористування), деталізують поняття водокористування та водоспоживання, зазначивши, що

підприємства, населення поділяють на водоспоживачів (використовують воду для виготовлення промислової та сільськогосподарської продукції або побутових потреб населення) і водокористувачів (використовують воду як середовище (водний транспорт, рибальство, спорт тощо)) [3, с. 16].

Виділення недосліджених частин загальної потреби. Проте в переважній більшості наукових робіт ученими основна увага фокусується на пізнанні забруднення водних ресурсів та необхідності раціонального водокористування та водоспоживання. Водночас питання конкретизації впливу сільськогосподарського виробництва на гідросферу та напрями його мінімізації вивчені недостатньо.

Мета статті. Основною метою статті є поглиблення теоретичних, практичних положень зменшення антропогенного впливу на гідросферу в результаті інтенсифікації сільськогосподарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Україна щодо якості питної води у світових рейтингах посідає 116-е місце, а в розрахунку на душу населення – 125-е місце зі 180 країн. При цьому стан водних ресурсів у країні погіршується, існує ймовірність виникнення браку води [4]. Одним з основних факторів, що зумовлюють проблему дефіциту та ризику виснаження водних ресурсів, є нераціональне використання води в окремих її секторах, зокрема для України – в агропромисловому комплексі. Використання інтенсивних та екстенсивних методів виробництва сільськогосподарської продукції без урахування їхнього впливу на еко- та гідросферу призводить до забруднення поверхневих, ґрунтових вод та деградації водних екосистем у результаті використання отрутохімікатів, пестицидів, генномодифікованої продукції, знеліснення територій, зведення лісосмуг, порушення водного режиму при осушенні або зрошенні, розорювання цілинних, прибережних територій тощо [5].

Агропромисловий комплекс є найбільшим водокористувачем в Україні. Так, для виробництва сільськогосподарської продукції у 2019 році було витрачено 4,4 куб. км води (близько 42 % всієї прісної води, вилученої із прісних водних об'єктів України). У 2018 році було вилучено ще більше – 4,7 куб. км [6].

Перетворення України із промислово-аграрної держави в аграрну, збільшення обсягів продукції рослинництва зумовлює використання антропогенних ресурсів у вигляді добрив, пестицидів, виділення нітратів, які можуть забруднити поверхневі, підземні води, що використовуються людиною для пиття та технічних цілей.

Суттєво збільшує антропотехногенне навантаження на гідросферу застосування мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур (таблиця).

Таблиця

Динаміка внесених мінеральних та органічних добрив в Україні
в 1990-2021 рр.

Показник	Одиниця виміру	1990	2010	2019	2020	2021	Відносне відх. (у %) 2021 до	
							1990	2010
Площа с-г угідь	млн га	42,0	41,6	41,5	41,5	41,5	98,8	99,7
у т. ч. площа с-г угідь у с-г підприємствах	млн га	38,7	20,9	20,7	20,6	20,6	53,2	98,6
Внесення азотних добрив	1000 т N	1857,3	776,6	1601,7	1916,7	1970,0	106,1	253,9
Внесення азотних добрив на одиницю площі с-г угідь	кг N на 1 га	48,0	37,2	77,4	93,0	95,6	199,1	257
Внесення фосфорних добрив	1000 т P ₂ O ₅	1318,9	158,2	400,7	483,2	501,9	38,1	317,3
Внесення фосфорних добрив на одиницю площі с-г угідь	кг P ₂ O ₅ на 1 га	34,1	7,6	19,4	23,5	24,4	71,6	321
Внесення калійних добрив	1000 т K ₂ O	1238,0	129,4	335,9	379,8	404,7	32,7	313,7
Внесення калійних добрив на одиницю площі с-г угідь	кг K ₂ O на 1 га	32,0	6,2	16,2	18,4	19,6	61,2	316
Загальний обсяг внесених мінеральних добрив	1000 т N, P ₂ O ₅ і K ₂ O 1000	4414,2	1064,2	2338,3	2779,7	2876,6	65,2	270
Обсяг внесених мінеральних добрив на одиницю площі с-г угідь	кг N, P ₂ O ₅ і K ₂ O на 1 га	114,1	51,0	113,0	134,9	139,6	122,3	273,7
Площі, оброблені мінеральними добривами	млн га	26,4	12,7	16,4	16,4	16,8	63,6	132,3

Джерело: [7].

Статистичні дані підтверджують факт зміни структури внесених добрив при веденні сільськогосподарської діяльності протягом останніх десятиліть. Загальний обсяг внесених мінеральних добрив з 2010 до 2021 рік зріс на 270 %, тоді як починаючи з 1990 року він зменшився і становить лише 65,2 % від обсягу внесених добрив у 1990 році (за рахунок того, що у 2021 площа сільськогосподарських угідь у сільськогосподарських підприємствах становила лише 53,2 % аналогічної площі 1990 року).

Найбільших змін зазнала динаміка внесення азотних добрив, які є найбільш небезпечними забруднювачами водних ресурсів. Збільшення обсягів внесення азотних добрив при сільськогосподарській діяльності в Україні за 2010-2021 рр. становить 253,9 %, а за 1990-2021 рр. – 106,1 %. Це при тому, що площі, оброблені мінеральними добривами, у 2010 році становили лише 63,6 % обсягу оброблених мінеральними добривами площ у 1990 році. Загалом обсяг внесених мінеральних добрив на одиницю площі угідь сільськогосподарської продукції у 2021 зріс у порівнянні з 1990 роком на 122,3 %, а у порівнянні з 2010 роком – на 273,7 %.

Фосфорні й калійні добрива є менш небезпечними як забруднювачі навколишнього середовища порівняно з азотними, адже в них менший рівень рухомості, вони потрапляють до підґрунтових вод меншою мірою, ніж азотні. Однак сполуки фосфору та калію втрачаються із ґрунту з твердим стоком і можуть також забруднювати водойми. Внесення фосфорних і калійних добрив також суттєво зросло за останні десять років. У 2021 році фосфорних добрив вносилося більше на одиницю площі сільськогосподарських угідь у порівнянні з 2010 роком на 321 %, а калійних – на 316 %.

Застосування добрив та агрохімікатів при веденні сільськогосподарської продукції стрімко зростає та перевищує здатність сільськогосподарських культур до їх засвоєння. У результаті мінеральні добрива в модифікованому вигляді виносяться у водні об'єкти з поверхневими та ґрунтовими стічними водами. Так, тільки із сільськогосподарських угідь тільки до Дніпра та його приток надходить понад 19 тис. т азоту, 630 т фосфору, 118 т пестицидів [3, с. 16].

Саме з розвитком сільського господарства пов'язані зростання дефіциту водних ресурсів на великих територіях нашої країни, зменшення видового розмаїття рослинного та тваринного світу, заболочування та виснаження ґрунтів, накопичення у ґрунті та воді низки особливо стійких та небезпечних забруднювачів природного середовища. У смартспеціалізації України відведена роль країни з виробництва соняшника – культури, яка потребує постійного внесення значних обсягів мінеральних добрив, що збільшує забруднення водних ресурсів [1].

Великі обсяги гною, сечовини утворюються внаслідок діяльності тваринницьких комплексів, ферм, птахофабрик, які разом зі стічними водами можуть опинитися у водних об'єктах, призвести до забруднення підземних

вод. До того ж інтенсифікація вирощування продукції тваринництва призводить до збільшення обсягів забруднення водних ресурсів патогенними організмами, антибіотиками, вакцинами, активаторами росту та гормонами, які можуть потрапляти в гідросферу. Бактерії, що живуть у підстилках для птахів, ветеринарні антибіотики, антипаразитарні ліки та гормони також при цьому мають ймовірність потрапити у стічні води.

Зі збільшенням обсягів сільськогосподарського виробництва видозмінюється і сільськогосподарська інфраструктура, будівництво якої є втручанням в існуючу екосистему територій. Змінюються під'їзні дороги, шляхи, маршрути, способи доставки продукції, здійснюється будівництво гребель для доступу до водних ресурсів, інфраструктурні об'єкти вироблення вітряної та сонячної енергії для розробки ресурсів підземних вод.

Останні роки в сільськогосподарських підприємствах склалися дуже незадовільні умови зберігання засобів захисту рослин. Реорганізація великих сільськогосподарських підприємств, зміна форм власності, відсутність державної підтримки фермерства в Україні зумовило руйнування складської бази та погіршення зберігання засобів хімізації. Засоби хімізації подекуди зберігаються в зонах населених пунктів, водоохоронних зонах, територіях затоплення. Утилізація непридатних і заборонених до застосування в сільськогосподарському виробництві пестицидів без належного контролю з боку держави також посилює антропогенне навантаження на всю екосистему та на гідросферу зокрема.

Застосування отрутохімікатів для боротьби зі шкідниками призводить до отруєння не тільки шкідників, а й корисних комах, птахів, тварин, пригнічують фотосинтез рослин, порушуючи всю екосистему загалом, негативно впливаючи на здоров'я населення України як індивідуальне (працездатність, соціальну активність, тривалість життя особистості), так і популяційне (життєздатності населення, його продуктивності праці) [8; 9; 10].

Добрива, що вносяться у ґрунт (близько 60 %), вимиваються з неї і надходять у водоймища – річки, водосховища, збагачуючи водойми азотом і фосфором не сільськогосподарські культури, а стимулюють нарощування маси мікроскопічних водоростей, відмирання та розкладанням якої зумовлює погіршення якості води.

Зазначені чинники погіршення стану гідросфери в результаті діяльності агросектору можна суттєво нівелювати з використанням: органічного виробництва; крапельного зрошення, яке може зменшити використання води на 80 % у порівнянні зі звичайним; для поливу зібраної дощової води в побудовані власні водойми; сільськогосподарських культур, що відповідають клімату; системи мульчування для збереження вологи у ґрунті тощо [11]. Так, органічне землеробство позитивно впливає на стан здоров'я місцевого населення, сприяє відновленню родючості ґрунтів за рахунок сівозміни, використання органічних добрив, у результаті чого ґрунт не вилугується, зменшується концентрація нітритів і нітратів у воді, відбувається утримання вологи у ґрунті (рис. 1).

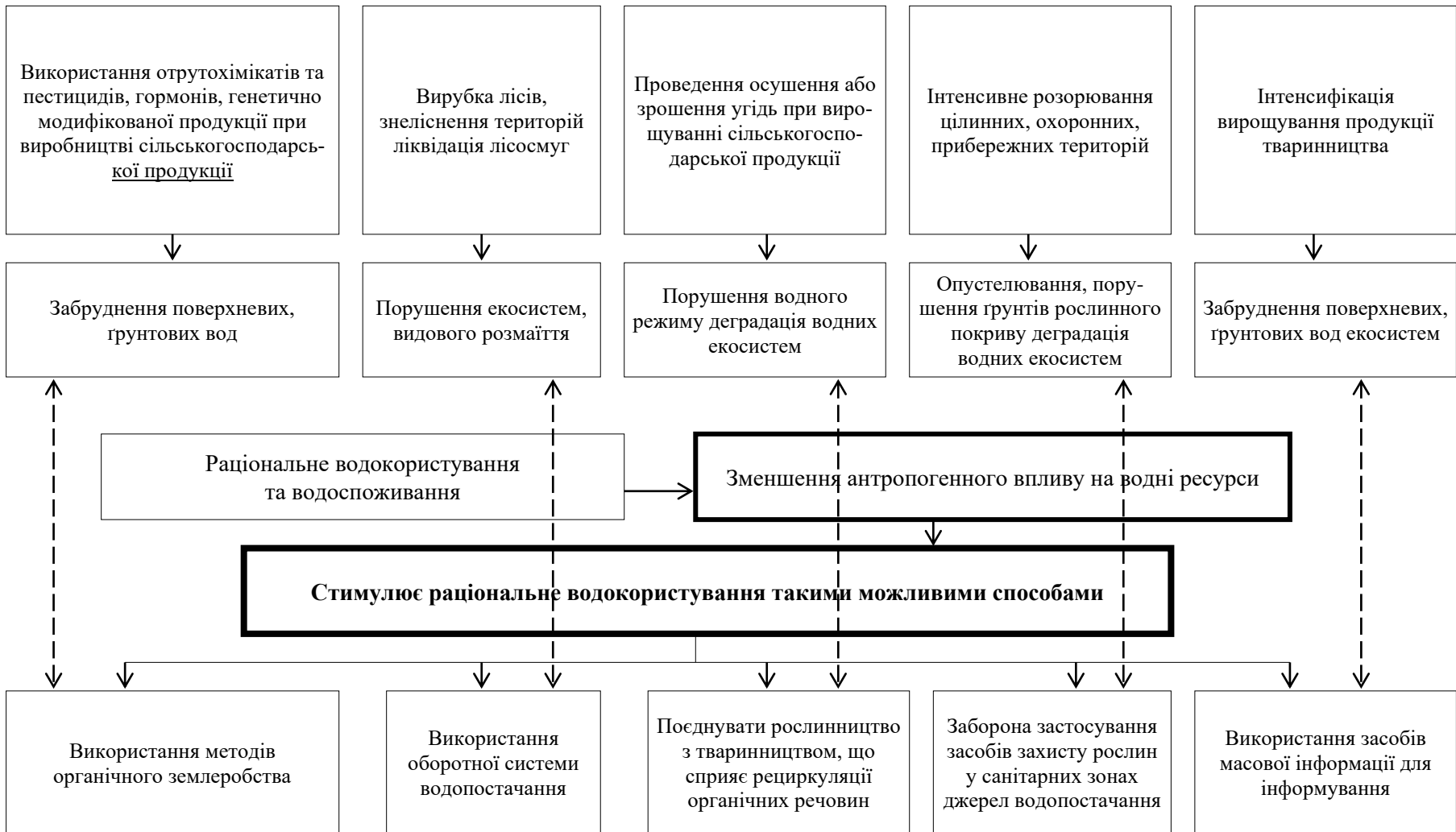

Рис. 1. Антропотехногенний вплив інтенсифікації сільськогосподарської діяльності на водні ресурси та напрями його мінімізації

Джерело: складено автором.

Органічне виробництво передбачає заборону на застосування методів генної інженерії, агрохімікатів, пестицидів, антибіотиків, стимуляторів росту та відгодівлі тварин, гормональних препаратів, трансплантації ембріонів, клонування та генномодифікованих та трансгенних організмів. Водночас застосовуються для боротьби зі шкідниками, хворобами рослин та тварин засоби біологічного походження та природні вороги шкідників рослин.

Для впровадження у практику України раціонального водокористування та водоспоживання також необхідно: поєднувати рослинництво з тваринництвом, що нівелює проблему відходів, сприяє рециркуляції органічних речовин за рахунок використання гною для компостування або безпосередньо як добрива, а рослинних залишків та побічних продуктів – як корми для худоби; використовувати оборотну систему водопостачання, за якої використана вода після очищення не скидається у довкілля, а використовується багаторазово; сприяти збереженню різноманітності місцевого насіння для рослинництва та місцевих порід у тваринництві; обмежити застосування засобів захисту рослин у санітарних зонах джерел водопостачання; контролювати витрати пестицидів, частоту та терміни їх внесення.

У науковій літературі ученими правильно наголошується на необхідності реального функціонування водоохоронних зон вздовж рік водних об'єктів, скорочення втрат води при транспортуванні до водоспоживачів, необхідності створення штучних запасів підземних вод за рахунок фільтраційних втрат поблизу наливних водосховищ та магістральних каналів, що має підвищити загалом продуктивність водозаборів у десятки разів [12].

Запровадження раціонального водоспоживання та водокористування в довгостроковому плані, покращення якості навколишнього середовища можливе шляхом екологізації потреб з метою усунення деформованої системи цінностей. Темпи, структура й культура споживання мають формуватися відповідно до екологічних обмежень, зменшення навантаження на екосистему, збалансованого споживання, знаходження балансу між економічним добробутом нинішнього покоління та наявністю якісних водних ресурсів для майбутніх поколінь [13].

З позитивного закордонного досвіду можна запропонувати такі заходи зменшення негативного антропогенного впливу на воду в результаті ведення сільського господарства: систематичне оцінювання рівня азоту в ґрунті; використання сівозмін (пшениця, озимий пивоварний ячмінь, жито, ярий ячмінь, овес, льон, картопля тощо); вирощування озимих культур, що зменшує ризик потрапляння нітратів у підземні води; перетворення ріллі на луки (найбільш дієвий спосіб зменшення хімічного забруднення водних ресурсів) [14].

Висновки та пропозиції. Останні роки збільшується негативний вплив інтенсифікації ведення сільського господарства на стан водних ресурсів України, для зменшення якого необхідно здійснити: оцінювання стану

водних ресурсів України; конкретизувати вплив на водні ресурси діяльності підприємств агросектору; визначити заходи мінімізації негативного впливу та їхню соціально-економічну ефективність, зокрема: поєднувати рослинництво з тваринництвом; використовувати оборотні системи водопостачання; сприяти вирощуванню місцевого насіння для рослинництва та місцевих порід у тваринництві; обмежити застосування засобів захисту рослин у санітарних зонах джерел водопостачання; впровадити дієвий механізм контролю максимальних норм витрат пестицидів, частоти та термінів їх внесення; з використанням економічних стимулів сприяти впровадженню органічного виробництва, крапельного зрошення; збору для поливу дощової води з побудованих власних водойм; практикувати систему мульчування для збереження вологи у ґрунті; забезпечити реальне функціонування водоохоронних зон вздовж рік водних об'єктів, скорочувати втрати води при транспортуванні до водоспоживачів, створювати штучні запаси підземних вод за рахунок фільтраційних втрат біля наливних водосховищ та магістральних каналів тощо.

Список використаних джерел

1. Левковська Л. В. Формування моделі інтегрованого управління водними ресурсами в контексті забезпечення сталого водокористування [Електронний ресурс] / Л. В. Левковська, В. М. Мандзик // Збалансоване природокористування. – 2018. – № 2. – С. 46-53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_2_9.
2. Мандзик В. М. Капіталізація водних ресурсів: теорія і практика / В. М. Мандзик. – К. : ПрофКнига, 2018. – 287 с.
3. Авраменко Н. Л. Економіка водокористування: стан, проблеми, перспективи : монографія / Н. Л. Авраменко, І. С. Сагайдак, Т. М. Чорна. – К. : ТОВ «7БЦ», 2018. – 138 с.
4. В Україні погіршується стан водних об'єктів, якість питної води та водна інфраструктура – Рахункова палата. 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tr.gov.ua/PressCenter/News/?id=1126>.
5. Кичко І. І. Антропотехногенні чинники впливу на безпеку водокористування в контексті урбаністичних процесів: причини, наслідки та методи протидії [Електронний ресурс] / І. І. Кичко, В. Г. Маргасова, А. В. Холодницька // Економічний простір. – 2022. – № 179. – С. 100-107. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/179-15>.
6. Сучасне водокористування України. Державне агентство водних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.davr.gov.ua/news/suchasne-vodokoristuvannya-ukraini>.
7. Внесення мінеральних та органічних добрив (1990-2021) / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. – Х. : Вид. Рожко С. Г., 2017. – 488 с.
9. Кичко І. І. Макроекономічний механізм фінансування охорони здоров'я / І. І. Кичко // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 71–77.
10. Кичко І. І. Раціональне водокористування в контексті забезпечення населення якісною питною водою, збереження здоров'я та тривалості життя / І. І. Кичко, А. В. Холодницька // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 2 (26). – С. 7-17.

11. Приклади ощадливого використання води в сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epl.org.ua/human-posts/pryklady-oshhadlyvogo-vykorystannya-vody-v-silskomu-gospodarstvi/>.

12. Сидорчук Б. Особливості водокористування в аграрній галузі: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / Б. Сидорчук. – Режим доступу: <http://www.wagroelita.info/osoblyvosti-vodokorystuvannya-v-ahrarnij-haluzi-problemy-i-perspektyvy/>.

13. Кичко І. І. Соціально-економічні детермінанти особистих потреб / І. І. Кичко. – Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2013. – 333 с.

14. Поль О. Нітрати, пакт з фермерами та вода, яку ми не бачимо [Електронний ресурс] / О. Поль. – Режим доступу: ecoclubrivne.org/nitraty/.

References

1. Levkovska, L.V., & Mandzyk, V.M. (2018). Formuvannya modeli integrovanoho upravlinnia vodnymy resursamy v konteksti zabezpechennia staloho vodokorystuvannya [Formation of a model of integrated water resources management in the context of ensuring sustainable water use]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya – Balanced nature management*, (2), 46-53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_2_9.

2. Mandzyk, V.M. (2018). *Kapitalizatsiia vodnykh resursiv: teoriia i praktyka* [Capitalization of water resources: theory and practice]. ProfKnyha.

3. Avramenko, N.L., Sahaidak, I.S., & Chorna, T.M. (2018). *Ekonomika vodokorystuvannya: stan, problemy, perspektyvy* [Economics of water use: state, problems, prospects]. TOV «7BTs».

4. V Ukraini pohirshuietsia stan vodnykh obiektiv, yakist pytnoi vody ta vodna infrastruktura – Rakhunkova palata [In Ukraine, the state of water bodies is deteriorating, the quality of drinking water and water infrastructure – Accounting Chamber] (2021, June 16). <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1126>.

5. Kychko, I.I., Marhasova, V.H., & Kholodnytska, A.V. (2022). Antropotekhnohenni chynnyky vplyvu na bezpeku vodokorystuvannya v konteksti urbanistychnykh protsesiv: prychny, naslidky ta metody protydiv [Anthropogenic factors influencing the safety of water use in the context of urban processes: causes, consequences and methods of counteraction]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, (179), 100-107. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/179-15>.

6. *Derzhavne ahentstvo vodnykh resursiv Ukrainy – State Agency of Water Resources of Ukraine*. (2020, May 6). Suchasne vodokorystuvannya Ukrainy [Modern water use in Ukraine]. <https://www.davr.gov.ua/news/suchasne-vodokorystuvannya-ukraini>.

7. *Derzhavna sluzhba statystyky – State Statistics Service*. (n.d.). Vnesennia mineralnykh ta orhanichnykh dobryv (1990-2021) [Application of mineral and organic fertilizers (1990-2021)]. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Boichuk, Yu.D. (Ed.). (2017). *Zahalna teoriia zdorovia ta zdoroviazberzhennia* [General Theory of Health and Preservation]. Rozhko S. H.

9. Kychko, I.I. (2003). Makroekonomichniy mekhanizm finansuvannya okhorony zdorovia [Macroeconomic mechanism of health care financing]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (4), 71-77.

10. Kychko, I.I., & Kholodnytska, A.V. (2021). Ratsionalne vodokorystuvannya v konteksti zabezpechennia naseleння yakisnoiu pytnoiu vodoiu, zberezhennia zdorovia ta tryvalosti zhyttia [Rational water use in the context of providing the population with quality drinking water, maintaining health and life expectancy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of the economy and management*, (2 (26)), 7-17.

11. Pryklady oshhadlyvoho vykorystannya vody v silskomu gospodarstvi [Examples of economical use of water in agriculture]. (n.d.). <http://epl.org.ua/human-posts/pryklady-oshhadlyvogo-vykorystannya-vody-v-silskomu-gospodarstvi/>.

12. Sydoruk, B. (2016, April 29). *Osoblyvosti vodokorystuvannia v ahrarnii haluzi: problemy ta perspektyvy [Features of water use in the agricultural sector: problems and prospects]*. <http://www.wagroelita.info/osoblyvosti-vodokorystuvannya-v-ahramnij-haluzi-problemy-i-perspektyvy>.

13. Kychko, I.I. (2013). *Sotsialno-ekonomichni determinanty osobystykh potreb [Socio-economic determinants of personal needs]*. Chernihivskyi derzhavnyi tekhnolohichnyi universytet.

14. Pol, O. (2021, March 3). *Nitraty, pakt z fermeramy ta voda, yaku my ne bachymo [Nitrates, a pact with farmers and water we don't see]*. ecoclubrivne.org/nitraty/.

Отримано 27.04.2022

UDC 502.51:504+338.23:628.1

Iryna Kychko

Doctor of Economic, Professor,

Professor of the Department of Personnel Management and Business Technologies
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: ira41215@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1110-4177>

ResearcherID: [H-1753-2016](https://orcid.org/H-1753-2016)

RATIONAL WATER USE AND WATER CONSUMPTION IN THE PROCESS OF INTENSIFICATION OF AGRICULTURAL ACTIVITIES: ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS

Abstract. Within the article, the sources of water pollution of Ukraine as a result of the intensification of agricultural activities in Ukraine are systematized and substantiated, adjusting measures on water use to prevent the deterioration of water quality, negative consequences of irrational use of water resources by the agricultural sector are considered. It is argued that deterioration factors of the hydrosphere state as a result of the agricultural sector can be significantly reduced by using the following actions: combination of crop production with animal production, which eliminates the problem of waste, promotes more efficient use of the fodder use; circulating water supply system, in which the used water after cleaning is not discharged into the environment, but is used repeatedly; local seeds for crops production and local breeds in animal husbandry; bans or restrictions on the use of the plants' protection products in sanitary zones of the water supply sources; limiting the maximum rates of the pesticides consumption, frequency and timing of their application in organic production; drip irrigation; collecting rainwater for irrigation from built in own reservoirs; cultivation of agricultural crops that are suitable for the climate; practicing a mulching system to preserve moisture in the soil; actual functioning of water protection zones along rivers and water objects, reduction of water losses during transportation to water consumers, creation of artificial reserves of underground water due to filtration losses near bulk reservoirs and main channels, which should increase the productivity of water intakes, etc. It is determined that for the introduction of rational water consumption and water use in long term, the improvement of the environment quality is possible by greening the needs in order to eliminate the deformed value system. The pace, structure and culture of the consumption should be formed in accordance with ecological restrictions, reducing the load on the ecosystem, balanced consumption, finding a balance between the economic well-being of the current generation and the availability of quality water resources for future generations.

Keywords: water resources; rational water use; intensive and extensive technologies in agriculture, agriculture ecology.

Fig.: 1. Table: 1. References: 14.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-64-73

УДК 004.738.5:339+658.8

JEL Classification: L810; M310

Світлана Повна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: svitlanapovna@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0654-9868>

ResearcherID: [ABA-7025-2021](https://orcid.org/0000-0002-0654-9868)

Юлія Олифіренко

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри менеджменту та державної служби

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: yulia_olifirenko@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4317-0109>

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ ТА ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено, що сучасною світовою тенденцією є активний розвиток електронної торгівлі, за останні п'ять років темпи приросту світових роздрібних продажів коливаються у межах 12-29 %, але при цьому національні підприємства поки що не встигають за цією тенденцією. Вони мають темпи приросту цього показника до 5 %, що свідчить про значне відставання від світового поступу у сфері цифрової трансформації. Це вимагає значно активнішого використання фахівців із сучасними знаннями щодо цифрового маркетингу, які спроможні працювати у сфері пошукової оптимізації сайтів, спілкуватися зі споживачами в соціальних мережах тощо. Сьогодні лише активна робота щодо використання можливостей цифрової економіки допоможе національним підприємствам розширювати свої економічні можливості.

Ключові слова: цифрова економіка; електронна комерція; електронна торгівля; цифровий маркетинг; пошукова оптимізація сайтів; розвиток підприємств.

Табл.: 1. Бібл.: 20.

Постановка проблеми. Починаючи з 2011 р. розвиток підприємств відбувається через єдність фізичної та цифрової реальності, що характеризується радикально новими способами взаємодії в ланцюгу вартості [1, с. 155]. Постійний і значний розвиток цифрової економіки та електронної торгівлі – це світова тенденція, яка зумовлена дедалі більшою зручністю використання інформаційних технологій у повсякденному житті й у роботі кожної людини. Використання цих тенденцій у розвитку вітчизняних підприємств – їхня значна можливість для розвитку, якою варто скористатися. Купівлі онлайн, не виходячи з дому, здатні заощаджувати час та гроші для покупців, а для продавців – це можливість продавати по усьому світу, суттєво збільшуючи свою ринкову аудиторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема впливу цифрової економіки на суспільство активно обговорюється такими визначними вітчизняними науковцями, як В. Геєць [2], А. Гриценко [3], В. Міщенко [4], при цьому відзначаються як позитивні, так і негативні сторони цього процесу.

Дослідженням більш вузької проблеми електронної комерції та цифрового маркетингу присвячені публікації таких закордонних авторів: Ф. Котлер, Г. Катарджая, Ї. Сетьяван [5], Д. Кларк [6], а також вітчизняних: А. Божок [7], Є. Заяць [8], К. Маркевич [9], О. Тітамир [10] та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У цьому дослідженні ми з'ясуємо, які тенденції участі національних підприємств у розвитку електронної торгівлі та відзначимо рекомендації щодо підсилення цього важливого напрямку роботи.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні тенденцій участі національних підприємств в електронній торгівлі та формуванні рекомендацій щодо їх подальшого розвитку в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Зростаюче використання інформаційних технологій у повсякденному житті зумовлено зростаючою зручністю гаджетів та постійним удосконаленням технологій пошуку інформації. Так, провідною компанією щодо пошуку інформації є Google, яка кожного дня робить вдосконалення для більш зручного пошуку інформації та забезпечення користувачів. Відправною точкою значного збільшення розуміння запитів користувачів було впровадження Google у 2019 р. нейронної технології для обробки природної мови.

За даними порталу Statista, у 2020 р. понад 2 млрд осіб купували товари чи послуги в Інтернеті, а обсяг продажів в електронній роздрібній торгівлі у світі перевищив 4,2 трлн дол. США [11]. Тенденції розвитку роздрібних світових продажів надані в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка роздрібних світових продажів через електронну комерцію за 2017-2021 рр.

Показник	2017	2018	2019	2020	2021
Роздрібні світові продажі через електронну комерцію, трлн дол.	2,382	2,982	3,351	4,248	4,938
Темпи приросту роздрібних світових продажів до попереднього року, %	29	25	12	27	16

Джерело: [12].

Отже, згідно з розрахунками, темпи приросту світових роздрібних продажів коливаються в межах 12-29 %, і при цьому показують стабільний приріст. Прогноз світових роздрібних електронних продажів у 2025 р. становить 7,391 трлн дол. з приростом проти 2021 р. у 50 %. Прогноз частки електронної торгівлі в загальному обсязі світових роздрібних продажів до 2025 р. становить 24,5 %. Є припущення, що у 2040 р. 95 % усіх покупок у світі здійснюватиметься через електронну торгівлю. Отже, сьогодні одним із напрямів розвитку підприємств є активна їх участь в операціях електронної торгівлі, що надає перспективи швидкого збільшення рівня продажів. А при нехтуванні цією тенденцією існує величезна імовірність втрачати ринок. Інститут McKinsey відзначає, що сучасні цифрові технології можуть забезпечити додаткові 13 трлн дол. світового ВВП до 2030 р. А найбільші за ринковою вартістю компанії – Apple, Microsoft, Amazon, Facebook – функціонують саме у цифровому форматі [9; 11].

До електронної комерції (e-commerce) належить сфера економіки, яка охоплює всі фінансові й торговельні транзакції, що здійснюються за допомогою комп'ютерних мереж, а також бізнес-процеси, пов'язані з прове-

денням таких транзакцій. Сфери, які охоплює електронна комерція, включають такі електронні складові: обмін інформацією, рух капіталу, торгівлю, гроші, маркетинг, банкінг та страхування [13].

Найпопулярнішими торговельними майданчиками у світі вважаються Амазон (США) і Таобао (група Alibaba, Китай). Китай є лідером за обсягом ринку електронної комерції, у 2019 р. він охоплював 562,66 млрд дол., друге місце посідали США з обсягом ринку 349,06 млрд дол. Понад 10 % роздрібних покупок у Китаї здійснюються онлайн, у США – 7 %. Вплив Alibaba на сектор роздрібних продажів Китаю набагато більший, ніж в Amazon у США. Для цієї тенденції навіть існує аналогія від засновника Alibaba: у США електронна комерція є «десертом», тоді як у Китаї це «основна страва». Ключовий фактор успіху електронної комерції в Китаї – це тягар нерухомості на традиційних роздрібних торговцях, оскільки земля в Китаї є дорогою [6; 11; 13].

Існують три фактори, які визначають успіх Alibaba. Це так званий «залізний трикутник»: конкурентна перевага компанії на ринку інтернет-торгівлі, логістики та фінансів. Сайти інтернет-торгівлі Alibaba пропонують покупцям неймовірну різноманітність товарів. Її логістика забезпечує швидку та надійну їх доставку. А фінансова дочірня структура компанії гарантує те, що купувати на сайтах Alibaba буде легко і спокійно. Для підвищення надійності в Alibaba існує механізм депонування коштів. Цей інструмент означає, що продавець може отримати кошти від споживача лише після повного виконання своїх зобов'язань. Водночас покупці знають, що, наприклад, якщо одяг не підходить або він є з дефектами, то можна зробити повернення без грошових втрат [6; 10].

У Євросоюзі захист прав споживачів у сфері електронної торгівлі регулюється директивою 2000/31/ЄС «Про електронну комерцію» та директивою 97/7/ЄС «Про захист прав споживачів у дистанційних контрактах». Обов'язковість депонування коштів споживача на рахунок маркетплейсу чи банку при передоплаті в деяких країнах ЄС (Німеччина, Австрія) надійно убезпечує покупців інтернет-магазинів від шахрайства. Сфера електронної комерції в Україні не відповідає цим стандартам. Однією з найбільших проблем української електронної торгівлі є існування шахрайських схем із передплатою споживачами неіснуючих товарів. Законодавство не зобов'язує онлайн-продавців вказувати реальні юридичні реквізити компанії [10].

Головний тренд останніх років у національному сегменті електронної комерції – перехід від інтернет-магазинів до торговельних платформ, який об'єднує різних продавців та покупців за інтересами. Саме їм у 2020 р. 63 % вітчизняних онлайн-покупців віддали перевагу (Rozetka, Prom.ua, Bigl тощо), 37 % припало на онлайн-магазини [9]. Ми вважаємо, що це свідчить про бажання споживачів убезпечити себе від шахраїв, бо платформи звичайно піклуються про якість обслуговування споживачів, хоча це твердження дійсно лише при проведенні оплати через таку платформу, а не поза неї. Одночасно з розвитком електронної комерції збільшується і кількість логістичних центрів, що відповідають за зберігання, сортування, упакування та відвантаження товарів.

У світі ж спостерігається тенденція розвитку прямих продажів від виробників. Наприклад, Nike у 2017 р. запустив продаж своїх товарів на Amazon, але через два роки звернув цю ініціативу і зосередився на прямих продажах споживачам через свої магазини. У 2020 р. прямі продажі від виробників – один із найвпливовіших трендів [13]. Але для використання цієї тенденції треба мати відомий бренд, який шукають споживачі. До того ж пошукова оптимізація Google орієнтована на видачу передусім відомих великих сайтів. З одного боку, це сприяє монополізації ринків великими гравцями, а з іншого – змушує підприємства створювати бренди та прагнути краще задовольнити своїх споживачів.

Відсоток кількості українських підприємств, що здійснювали електронну торгівлю, у загальній кількості підприємств дуже малий і коливається протягом 2018-2020 рр. на рівні 4,8-5,0 %, при цьому відсутня тенденція зростання такого показника [14]. Звичайно, чим більше підприємство, тим більше цей показник. Так, серед підприємств із кількістю зайнятих від 10 до 49 осіб ця частка коливається від 4,1 до 4,2 %, серед підприємств з кількістю працівників від 50 до 249 осіб – від 6,7 до 7,0 %, серед підприємств з кількістю працівників від 250 і більше – від 10,3 до 10,6 %.

Частка обсягу реалізованої продукції, отриманої від електронної торгівлі, у загальному обсязі електронної торгівлі, коливається в межах 3,5-5,0 %, але тут можна констатувати тенденцію слабкого зростання. Отже, підприємства, які не розчарувалися та продовжили працювати над операціями електронної торгівлі, поступово набирають обертів в обсягах продажів. Звичайно, тут також є диференціація значень показника за розміром підприємства: так, у підприємствах з кількістю зайнятих від 10 до 49 осіб коливання показника складає 1,9-2,1 %, з кількістю зайнятих від 50 до 249 осіб – 3,6-3,7 %; з кількістю зайнятих понад 250 осіб – коливання в межах 4,0-6,6 %.

Отже, в Україні сегмент електронної комерції займає дуже малий і становить до 5 % загального ринку роздрібною торгівлі. Основними причинами, що стримують розвиток електронної торгівлі, є:

- недосконалість нормативно-правової бази, що не забезпечує споживачів;
- низький доступ до мережі Інтернет, особливо поза містами;
- відсутність довіри споживачів до онлайн-торгівлі (неможливість заздалегідь пересвідчитися у якості товару, складний порядок повернення товарів).

Більш райдужне значення показника надають Soul Partners, Baker Tilly Ukraine та Aequo: згідно з дослідженням, частка електронної комерції збільшилася до 8,8 % у 2020 р., та відмічається її зростання у 41 % (3,82 млрд дол.) порівняно з 2019 р. [9] Найбільший попит в електронній торгівлі на одяг, продукти харчування, ліки, дитячі товари, товари для ремонту, меблі, електроніку, сантехніку, товари для краси. Та порівняно із сусідніми країнами українці витрачають у мережі Інтернет лише 104 дол. на рік (наприклад, у Чехії показник досяг 800 дол. на рік).

Аналітичний портал Statista прогнозує зростання електронної комерції в Україні протягом 2021-2024 рр. на рівні 14 % на рік [9], що хоча і демонструє тенденцію зростання, але при цьому є суттєво нижчим значенням за середні світові темпи приросту (табл. 1). Ми оцінюємо значення цього показника як таке, що віддаляє українські підприємства від загальносвітових тенденцій, оскільки це рух вперед, який є суттєво більш повільним за рух середнього підприємства у світі.

Тобто можна констатувати недостатню включеність українських підприємств у процеси електронної комерції, та невикористання значного зростаючого сегмента продажів. Звичайно, для цього необхідно опанувати новий вид маркетингу – цифровий, який є дуже специфічним і передбачає інтенсивну роботу із сайтом та посилення активності в соціальних мережах.

Основними інструментами інтернет-маркетингу є [7]: 1) сайт компанії, функціями якого є надання споживачу інформації, підтримання контактів із клієнтами, збільшення продажів; 2) активність у пошукових системах, діяльність у яких поділяється на два компоненти – платний маркетинг та пошукова оптимізація сайту; 3) e-mail маркетинг, який передбачає особисте звернення до цільових груп з індивідуальними пропозиціями; 4) соціальний медіамаркетинг, що передбачає взаємодію з користувачами в соціальних мережах; 5) маркетинг через партнерські програми, коли компанія-партнер пропонує послуги або товари інших компаній на основі комісії.

Розглянемо більш докладно такий аспект цифрового маркетингу, як пошукова оптимізація сайту. Пошукова оптимізація [15] – концепція, яка існує менше двох десятиліть і є частиною цифрового маркетингу. Сьогодні існує понад 1 млрд вебсайтів, і кожен із них має боротися за увагу на сторінках результатів пошукових систем. Фахівець із пошукової оптимізації сайтів – це людина, що спеціалізується на вивченні та опануванні алгоритмів, що лежать в основі пошукових систем, щоб допомогти своїм клієнтам та компаніям з'являтися у результатах пошуків. Завданнями фахівців цього напрямку є підвищення рейтингу сайтів у пошукових системах через створення більш зручних і наповнених сайтів для користувачів. Очікується, що більшість таких фахівців мають навички аналізу даних, письма, маркетингу, досліджень, вебконтенту, HTML, створення посилань, аналізу конкурентів та дослідження ключових слів.

Згідно з рекомендаціями Google [16], компаніям треба уважніше дивитись на взаємозв'язок між цифровим маркетингом (включаючи пошукову оптимізацію сайту) та якістю обслуговування клієнтів, тобто необхідно узгодити маркетинг та клієнтський досвід. Якщо маркетингова команда, яка працює із соціальними мережами, спрямована на те, щоб рухати продукти і створювати бренди в соціальних мережах, але при цьому не реагує на проблеми, що випливають з відгуків клієнтів, це може завдати збитків репутації компанії. З іншого боку, гарні відгуки підвищують імовірність того, що майбутні споживачі виберуть саме цю компанію, а також покращують видимість сайту в Google, згідно з їх алгоритмами.

Таку тенденцію підкреслює Ф. Котлер [5] та пояснює її таким чином: через новітні технологічні можливості, соціальні групи стали головним джерелом впливу, обігнавши маркетингові комунікації і навіть особисті уподобання. Незаплановане обговорення брендів тепер є авторитетнішим за цільові рекламні кампанії. Компанія буде більш конкурентною, якщо вона зможе налагодити зв'язок зі спільнотами клієнтів і партнерів для спільного творення та з конкурентами для співпраці з ними. Дослідження в різних галузях демонструють, що більшість клієнтів більше довіряють «ф-фактору» (friends, families, Facebook fans, Twitter followers), а не маркетинговим комунікаціям. Більшість людей запитує в незнайомців у соцмережах і довіряє їм більше, ніж рекламі та експертним оцінкам. Останніми роками ця тенденція посприяла розвитку колективних систем оцінювання, таких як TripAdvisor, Yelp. У такому контексті бренди не повинні надалі розглядати клієнтів виключно як цільові об'єкти. Раніше деякі компанії навіть вдавалися до неавтентичної реклами, отже, бренд часто розглядається як зовнішня упаковка, яка дає змогу неправдиво презентувати справжній характер. Цей підхід більше не працюватиме, бо за допомогою своїх спільнот клієнти обезпечуються від «поганих» брендів.

Зрозуміло, що врахування відгуків споживачів допомагає значно поліпшити роботу підприємства, а гарні відгуки (із великою кількістю зірок) суттєво поліпшують видимість сайту в результатах пошуку Google. Ф. Котлер [5] зауважує, що відгуки є пасивні та активні. Пасивні відгуки виникають, коли клієнти самі хочуть залишити рецензію, але це буває досить рідко. Здебільшого для отримання відгуків треба просити клієнтів їх написати. Врахування відгуків споживачів в удосконаленні роботи підприємства є одним із аспектів гнучкості, а гнучкість як постійні удосконалення та підналаштування процесу роботи шляхом консультацій із замовниками – це основа сучасного гнучкого методу менеджменту, Аджайлу (Agile) [17].

При ранжуванні сайтів Google використовує понад 200 факторів, які поділені на групи [18]:

- фактори домену (вік домену, термін реєстрації, поява ключового слова в назві домену верхнього рівня, історія домену тощо);
- фактори рівня сторінки (довжина контенту, глибина охоплення теми, швидкість завантаження, дубльований контент, історичне оновлення контенту, масштаби оновлення контенту, граматики та орфографія та ін.);
- фактори рівня сайту (забезпечення цінності та унікальності інформації, архітектура сайту, оновлення сайту, відсутність простоїв через обслуговування сайту, оптимізація для мобільних пристроїв, відгуки користувачів / репутація сайту та ін.);
- фактори зворотних посилань (авторитет та надійність сторінки, що посилається; кількість зворотних посилань, різноманіття типів посилань тощо);
- взаємодія з користувачами (прямий та повторний трафік, закладки Chrome, кількість коментарів тощо);

- сигнали бренду (пошук за брендом, наявність у сайту сторінок у LinkedIn, у Facebook з лайками, профілю у Твіттері з підписниками тощо);
- фактори вебспаму на сайті (перенаправлення, безглуздий чи автоматично згенерований контент, велика кількість реклами у верхній частині сторінки);
- фактори зовнішнього вебспаму (зламаний сайт, неприродний притік посилань, продаж посилань тощо).

За версією [19], найбільш важливими факторами ранжування Google у 2022 р. є: високоякісний контент, зворотні посилання, відповідність пошуковому наміру, швидкість завантаження вебсайту, дружність для мобільних пристроїв, авторитетність домену, оптимізація за ключовими словами, структура вебсайту. При цьому Google кожного дня змінює вагу показників для аналізу рейтингу сайтів та оновлює самі показники, інколи по декілька разів на день, для того щоб убезпечити користувачів сайтів від зловживань та маніпуляцій.

За дослідженням [8], частотність ключових запитів за основними напрямками умовної диджитал-агенції в Україні та Польщі розрізняються в рази: за запитом «SEO» – 8,1 до 18,1 тис. запитів на місяць відповідно, «копірайтер» – 1,9 до 18,1 тис. запитів, «розробка сайту» – 1,6 до 5,4 тис. запитів на місяць відповідно. Отже, можна констатувати значно вищу активність польського бізнесового сегмента в цифровому форматі. За результатами опитування Serpstat, що проводилось серед спеціалістів з маркетингу, 48% українських компаній змінюють стратегію та шукають нові ринки через війну в Україні, але при цьому лише 73 % інтернет-маркетологів повернулися до роботи [20]. Такі тенденції вказують на наявність значних проблем у розвитку підприємств, але при цьому відсутня масова тенденція практичного вирішення цих проблем.

Висновки і пропозиції. Отже, хоча сьогоднішньою світовою тенденцією є активний розвиток електронної торгівлі, національні підприємства поки що слабо представлені у цифровому просторі, що може бути зумовлено відсутністю фахівців відповідної кваліфікації на підприємствах та небажанням купувати такі послуги у фахівців-професіоналів. Таке бажання «зеконотити» є не зовсім раціональним, бо зрештою призведе до згорання виробництва через відсутність продажів. Підготовка великої кількості фахівців з цифрового маркетингу та використання їхньої роботи на українських підприємствах є нагальною необхідністю сьогоднішніх реалій української економіки, щоб розширити свої економічні можливості та йти разом із поступом нової цифрової економіки.

Список використаних джерел

1. Забаштанська Т. Маркетингові засади розвитку системи планування інновацій на підприємствах в умовах цифровізації / Т. Забаштанська, О. Попело, М. Нікітенко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 4 (28). – С. 153-162.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

2. Гесць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі / В. М. Гесць // Економіка України. – 2022. – № 1. – С. 3-28.
3. Гриценко А. А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем / А. А. Гриценко // Економіка України. – 2022. – № 1. – С. 29-46.
4. Міщенко В. І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки / В. І. Міщенко // Економіка України. – 2022. – № 1. – С. 67-81.
5. Котлер Ф. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового / Філіп Котлер, Гермаван Катарджая, Іван Сетьяван ; пер. з англ. К. Куницької та О. Замасвої. – К. : Вид. група КМ-БУКС, 2018. – 208 с.
6. Кларк Дункан. Alibaba. История мирового восхождения : перевод с англ.) / Кларк Дункан. – М. : Издательство «Э», 2017. – 240 с. – (Top Business Awards).
7. Божок А. Тенденції цифрового маркетингу: інструменти залучення споживачів / А. Божок // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2020. – № 4 (24). – С. 27-32.
8. Заяць Є. SEO-просування бізнесу під час війни. Як українським компаніям оцінити нові ринки [Електронний ресурс] / Forbes. – 16.08.2022. – Режим доступу: <https://forbes.ua/companu/seo-prosuvannya-biznesu-pid-chas-viyni-yak-otsiniti-novi-rinki-ukrainskim-kompaniyam-16082022-7722>.
9. Маркевич К. Куди йде електронна комерція. Мовою цифр / Разумков центр [Електронний ресурс] (28.09.2021). – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/kudy-ide-elektronna-komertsia-movoju-tsyfr>.
10. Тітамир О. Що заважає українській електронній торгівлі стати цивілізованою [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/06/22/662046/>.
11. E-commerce worldwide - statistics & facts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.statista.com/topics/871/online-shopping/#dossierContents__outerWrapper.
12. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2025 (in billion U.S. dollars) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales>.
13. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти [Електронний ресурс] / Разумков центр. – 2020. – Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
14. Статистичний щорічник України за 2020 рік [Електронний ресурс] / за ред. І. Є. Вернера. – К. : Державна служба статистики України, 2021. – 455 с. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf.
15. Geddes, Brad (22.08.2022) A SEO of Opportunity: 7 Career Paths for SEO Specialists in 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.simplilearn.com/seo-specialist-career-paths-article>.
16. How to improve your local ranking on Google [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://support.google.com/business/answer/7091>.
17. Повна С. Світовий досвід запровадження гнучких методологій управління конкурентоспроможністю підприємств та організацій / С. Повна // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2020. – № 1 (21). – С. 63-71.
18. Google's 200 Ranking Factors: The Complete List (2022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://backlinko.com/google-ranking-factors>.
19. Google Ranking Factors for 2022 (10 Are Most Important) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.monsterinsights.com/google-ranking-factors>.
20. Український digital в умовах війни – 73 % інтернет-маркетологів повернулися до роботи [Електронний ресурс] / Serpstat. – Режим доступу: <https://serpstat.com/uk/blog/ukrayinskij-digital-doslidjenya/#4>.

References

1. Zabashtanska, T., Popelo, O., & Nikitenko, M. (2021). Marketynhovi zasady rozvytku systemy planuvannia innovatsii na pidpriemstvakh v umovakh tsyfrovizatsii [Marketing principles of the development of the innovation planning system at enterprises in the conditions of digitalization]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (4(28)), 153-162.
2. Heiets, V.M. (2022) Sotsialna realnist u tsyfrovomu prostori [Social reality in the digital space]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 3-28.
3. Hrytsenko, A.A. (2022). Informatsiino-tyfrovoyi etap rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system [The informational and digital stage of development of socio-economic systems]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 29-46.
4. Mishchenko, V.I. (2022). Stratehichne upravlinnia protsesamy tsyfrovoi transformatsii ekonomiky [Strategic management of processes of digital transformation of the economy]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 67-81.
5. Kotler, F. (2018). *Marketynh 4.0. Vid tradytsiinoho do tsyfrovoho [Marketing 4.0. From traditional to digital]*. KM-BUKS Publishing Group.
6. Klark, Duncan. (2017). *Alibaba. Istoriia mirovogo voskhozhdeniia [Alibaba. History of world ascension]*. Izdatelstvo «E».
7. Bozhok, A. (2020). Tendentsii tsyfrovoho marketynhu: instrumenty zaluchennia spozhyvachiv [Digital Marketing Trends: Consumer Engagement Tools]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (4(24)), 27-32.
8. Zaiats, Ye. (16.08.2022) SEO-prosuvannia biznesu pid chas viiny. Yak ukrainskym kompaniiam otsinyty novi rynky [SEO business promotion during wartime. How Ukrainian companies can evaluate new markets]. *Forbes*. <https://forbes.ua/company/seo-prosuvannya-biznesu-pid-chas-viiny-yak-otsyniti-novi-rinki-ukrainskim-kompaniyam-16082022-7722>.
9. Markevych, K. (28.09.2021) Kudy yde elektronna komertsii. Movoiiu tsyfr / [Where is e-commerce going? The language of numbers]. *Razumkov tsentr – Razumkov Center*. <https://razumkov.org.ua/statti/kudy-ide-elektronna-komertsii-movoiiu-tsyfr>.
10. Titamyr, O. (2020). Shcho zavazhaie ukrainskii elektronii torhivli staty tsyvilizovanoiiu [What prevents Ukrainian e-commerce from becoming civilized]. <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/06/22/662046>.
11. E-commerce worldwide – statistics & facts. https://www.statista.com/topics/871/online-shopping/#dossierContents__outerWrapper
12. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2025 (in billion U.S. dollars). <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>.
13. Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty. [Digital economy: trends, risks and social determinants]. (2020). *Razumkov tsentr – Razumkov Center*. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
14. Verner, I. (2021). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2020 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]*. (2020). Kyiv. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf.
15. Geddes, Brad (22.08.2022). A SEO of Opportunity: 7 Career Paths for SEO Specialists in 2022. <https://www.simplilearn.com/seo-specialist-career-paths-article>.
16. How to improve your local ranking on Google. <https://support.google.com/business/answer/7091>.
17. Povna, S. (2020). Svitovyi dosvid zaprovadzhennia hnuchkykh metodolohii upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv ta orhanizatsii [World experience in introducing flexible methodologies for managing the competitiveness of enterprises and organizations]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(21)), 63-71.

18. Google's 200 Ranking Factors: The Complete List (2022). <https://backlinko.com/google-ranking-factors>.

19. Google Ranking Factors for 2022 (10 Are Most Important). <https://www.monsterinsights.com/google-ranking-factors>.

20. Ukrainyskiy digital v umovakh viiny – 73% internet-marketolohiv povernulyisia do roboty [Ukrainian digital in the conditions of war – 73% of Internet marketers have returned to work]. *Serpstat*. <https://serpstat.com/uk/blog/ukrayinskij-digital-doslidjenya/#4>.

Отримано 15.05.2022

UDC 004.738.5:339+658.8

Svitlana Povna

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Management and Public Service

Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: svitlanapovna@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-0654-9868>

ResearcherID: [ABA-7025-2021](https://orcid.org/0000-0002-0654-9868)

Yuliia Olyfirenko

PhD in Public Administration,

Associate Professor of Department of Management and Public Service

Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: yulia_olifirenko@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0003-4317-0109>

ELECTRONIC COMMERCE AND DIGITAL MARKETING IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ENTERPRISES

The article analyzes the trends in the development of global and national e-commerce. We found out that Ukraine is significantly behind the world average values of the indicator of the annual growth rate of world retail sales. The growth of global online sales fluctuates at the level of 12-29 %, and in Ukraine this figure is 3.5-5 %. This indicates that Ukrainian enterprises lag behind global trends.

To overcome these trends, it is necessary to use Internet marketing more actively, the main tools of which are the company's website, activity in search engines, e-mail marketing, social media marketing, and marketing through affiliate programs.

The article discusses in more detail the search engine optimization of websites, which provides for the creation of more convenient and complete sites for users, increasing the quality of customer service by communicating with them through the website and social networks, as well as responding to their feedback. When ranking sites in search engines, Google uses more than 200 indicators, and it changes the procedure for calculating the final result daily in order to protect site users from manipulation.

Thus, we came to the conclusion that today only active work to use the possibilities of the digital economy will help national enterprises expand their economic opportunities. At the same time, specialists with modern knowledge of digital marketing are needed who are able to work in the field of search engine optimization of websites, communicate with consumers on social networks, etc.

Keywords: digital economy; e-commerce; digital marketing; search engine optimization; business development.

Table: 1. References: 20.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-74-84

УДК [504+330.341.2+338.48]:[630*6+630*15+628.1]

JEL Classification: Q20, Q25

Алла Холодницька

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри управління персоналом та бізнес-технологій

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: allakholidnytska@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5563-3591>ResearcherID: [G-9430-2014](https://orcid.org/0000-0001-5563-3591)

УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКА МОДЕЛЬ СПІВПРАЦІ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НИМИ В УМОВАХ ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА ПІДВИЩЕНОГО АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ

У статті акцентовано увагу на тому, що зважаючи на динаміку зростання населення у світі, зміни клімату, природні катаклізми, нераціональне природокористування, значне антропогенне навантаження на гідросферу, найближчим часом людство відчуватиме поступове зростання дефіциту водних ресурсів, завдяки яким забезпечується функціонування економіки та задоволення потреб населення у якісній питній воді. Систематизовані фактори, що спричиняють виснаження водних ресурсів та скорочення запасів якісної питної води. Проведена оцінка забезпеченості водними ресурсами України та Швейцарії, а також особливості інтегрованого управління ними. Оцінені можливості впровадження швейцарського досвіду водокористування та управління водними ресурсами у вітчизняну практику.

Ключові слова: водні ресурси; якість води; водозабезпечення; раціональне водокористування; виснаження водних ресурсів; інтегроване управління водними ресурсами.

Рис.: 3. Табл.: 3. Бібл.: 14.

Постановка проблеми. Усвідомлюючи необхідність та важливість води в житті суспільства, більшість громадян досі недостатньо відповідально ставиться до водокористування. Це призводить до поступового погіршення ситуації, у результаті якої територіальні громади дедалі більше відчувають дефіцит прісної води, її неналежну якість, забруднення або пересихання водойм. Зважаючи на це, система водокористування в Україні вимагає трансформації та формування сучасних підходів до управління водними ресурсами. Варто звернути увагу на те, що система водопостачання є базисом економічного розвитку держави та джерелом життя.

Одним із ключових викликів сучасності є формування стандартів життя, які відповідатимуть базовим потребам людини. Зважаючи на динаміку зростання населення у світі, зміни клімату, природні катаклізми, нераціональне природокористування, значне антропогенне навантаження на гідросферу, найближчим часом людство відчуватиме поступове зростання дефіциту водних ресурсів, завдяки яким забезпечується функціонування економіки та задоволення потреб населення у якісній питній воді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та методологічні основи раціонального використання та збереження водних ресурсів від виснаження досліджують: І. Гопчак [1], С. Іванюта, О. Коломієць, О. Мали-

новська, Л. Якушенко [3] – вивчають вплив зміни клімату на стан водних ресурсів та можливості України адаптуватися до таких змін, зберегти водні об'єкти від виснаження; Ж. Дерій, Н. Шадура-Никипорець, С. Цибуля, О. Купчик [2], І. Кичко, В. Маргасова [4] – досліджують антропогенні чинники, що впливають на безпеку водокористування; Є. Кунь [6], О. Куш [7], Д. Синяк [9], К. Яловий [13], М. Яцюк [14] – розглядають воду як ключовий ресурс держави, що формує гарантії її безпеки, В. Яков'юк [12] досліджує основні підходи до управління транскордонними водними ресурсами; Е. Хофштеттер [10; 11] – розкрила модель управління водними ресурсами по-швейцарськи та наголошує на тому, що лише ефективний діалог суспільства, влади й бізнесом є запорукою водної безпеки держави.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на значні напрацювання науковців щодо раціонального водокористування та збереження водних ресурсів, потребує подальшого розгляду вивчення закордонного досвіду безпечного водокористування з метою впровадження кращих світових досягнень у вітчизняну практику використання водних ресурсів, підтримання екологічної безпеки, збереження запасів якісної води для наступних поколінь, формування екологічної свідомості громадян.

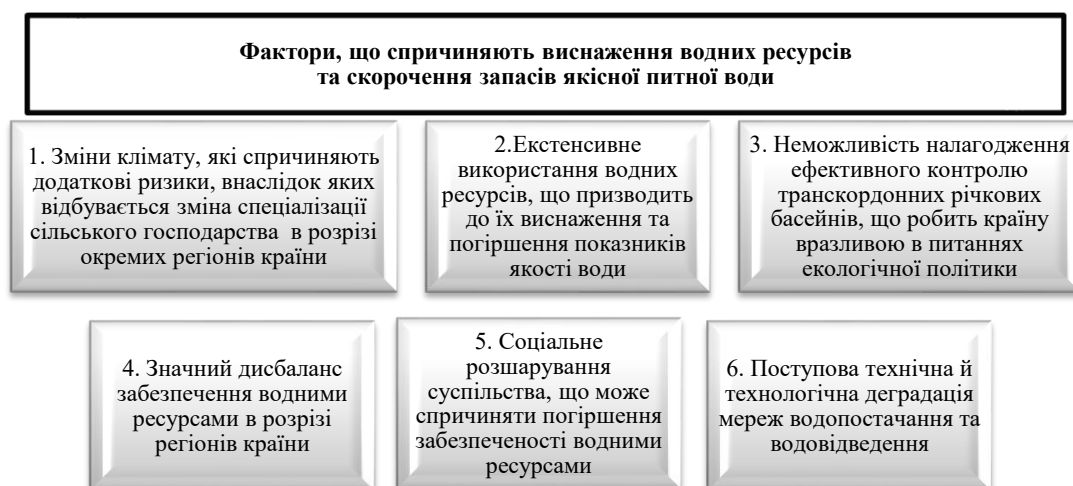
Мета статті полягає в оцінці можливостей розширення українсько-швейцарської співпраці щодо управління водними ресурсами в умовах зміни клімату та значного антропогенного навантаження та розробці напрямів удосконалення управління водними ресурсами для забезпечення водної безпеки країни з урахуванням впливу факторів, що спричиняють виснаження водних ресурсів.

Ефективно формувати та впроваджувати програми економічного, екологічного та соціального розвитку здатні лише ті країни, які проводять ефективну біополітику, базовими параметрами якої є належне водозабезпечення населення. Через зростаюче антропогенне навантаження на водні ресурси, їх загальний обсяг в Україні поступово скорочується, а якість може погіршуватися. За таких умов набуває особливого значення не лише збереження водних ресурсів, а й формування стратегічного запасу води.

Виснаження водних ресурсів, і як наслідок – скорочення запасів якісної питної води відбувається в результаті впливу таких факторів (рис. 1).

Зміни клімату спричиняють зменшення кількості та погіршення якості води. До 2030 року 40 % населення проживатимуть у регіонах з обмеженими водними ресурсами. Тому адаптація та пом'якшення наслідків змін клімату повинна передбачати раціональне використання та ефективне управління водними ресурсами [10; 11].

За оцінками науковців до 2050 року кліматичні зміни можуть призвести до затоплення прибережних зон, опустелювання, браку питної води, зростання кількості людей, які страждатимуть від голоду [8].

Рис. 1. Фактори, що спричиняють виснаження водних ресурсів та скорочення запасів якісної питної води

Джерело: [7].

Незважаючи на розвиток технічного прогресу та технологій, доступ до води для українців є проблематичним. 69 % українців користується централізованим водопостачанням, а 48 % – централізованим водовідведенням. У дев'яти обласних центрах України воду отримують за графіком або привозну (табл. 1).

Таблиця 1

Забезпеченість населення України централізованим питним водопостачанням у 2020 році

Показник	Значення		
	міста	селища міського типу	сільські населені пункти
Забезпеченість централізованим питним водопостачанням, %	99,1	89,8	30,1

Джерело: [3; 5].

Водні ресурси України дуже вразливі до наслідків зміни клімату, оскільки Україна входить до групи країн з обмеженими запасами води, а за обсягами водозабезпечення у розрахунку на душу населення – одна з найменш забезпечених водою країн у Європі.

Оскільки Швейцарія багата на водні ресурси (6 % європейських запасів прісної води) та використовує прогресивні підходи до управління ними, то доцільно оцінити можливості імплементації успішних практик водокористування у вітчизняну практику.

Підземні води також зазнають впливу в результаті зміни клімату, наслідком якого може стати значне зменшення інфільтраційного живлення в результаті зростання сумарного випаровування. Також існує імовірність збільшення площ ріллі з недостатнім рівнем зволоження на 67-80 %, що становить 20,6-24,9 млн га відповідно. Зміна клімату спричинятиме подальше зменшення придатних до використання запасів поверхневих і підземних вод (рис. 2).

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Україна	Швейцарія
<ul style="list-style-type: none"> • Площа – 603 628 км². • Поверхневі прісні водні об'єкти - 24,1 тис. км² • 4 % території держави займають річки, озера, водосховища, ставки, канали 	<ul style="list-style-type: none"> • Площа – 41 285 км². • Поверхневі прісні водні об'єкти - 1651,4 км² • 4 % площі країни покрито озерами, річками та струмками

Рис. 2. Порівняльна характеристика запасів водних ресурсів України та Швейцарії

Джерело: сформовано автором.

Згідно зі стандартами Європейської економічної комісії ООН, якщо водні ресурси держави не перевищують 1,5 тис. м³ річного стоку на людину, то вважається, що вона не забезпечена водою. Україна має доступні для використання запаси води в розрахунку на одну людину 1,09 тис. м³ – у середньоводні роки, та 0,62 тис. м³ – у маловодні. Це є підставою для віднесення країни до числа найменш забезпечених водою європейських країн [13].

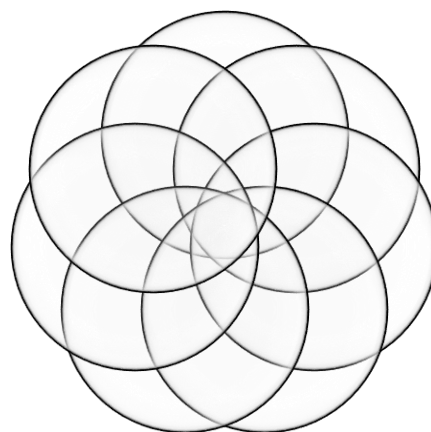
За таких умов необхідне інтегроване управління водними ресурсами за басейновим принципом, а також формування відповідної організаційної структури, яка буде ґрунтуватися на європейських моделях і кращих світових практиках водозабезпечення та водокористування та сприятиме забезпеченню водної безпеки держави.

Основні пріоритети в забезпеченні адаптації водного господарства України до зміни клімату

Покращення якості водних ресурсів завдяки осучасненню систем водовідведення, очищення та підготовки води, водопостачання

Відновлення та збереження водного потенціалу великих річок, водоохоронних зон, водно болотних угідь

Модернізація водного господарства, що сприятиме підвищенню ефективності експлуатації водогосподарських споруд

Скорочення обсягів втрат поверхневих водних ресурсів через зменшення площі випаровування та раціоналізацію використання води галузями народного господарства

Налагодження ефективного моніторингу та прогнозування небезпек, що пов'язані зі шкідливою дією вод

Оптимізація та оновлення системи водозахисних та водоочисних споруд

Рис. 3. Основні пріоритети в забезпеченні адаптації водного господарства України до зміни клімату

Джерело: [1; 3].

Нині позиції Україна у світових рейтингах досить невтішні. Вона посідає 47-е місце за вразливістю до зміни клімату, а за готовністю до впровадження заходів з адаптації до змін клімату – 96-е місце серед 181 країни світу, за Індексом впровадження кліматичної політики за 2020 рік – 20-е місце, а за обсягом питної води в розрахунку на душу населення взагалі на 124-му місці у світі (табл. 2).

Таблиця 2

*Місце України у світових рейтингах
за показниками зміни клімату та водозабезпечення*

Показник	Місце України у світових рейтингах
Вразливість до зміни клімату	47
Готовність до впровадження заходів з адаптації до зміни клімату	96
Індекс впровадження кліматичної політики	20
Індекс сталого розвитку	36
Кількість питної води в розрахунку на душу населення	124

Джерело: [1; 3; 6].

Вирішення питань виснаження водних ресурсів та скорочення запасів якісної питної води ускладнюється також значним дисбалансом забезпечення водою в регіональному розрізі (табл. 3).

Як бачимо, більшість регіонів країни недостатньо забезпечені місцевими водними ресурсами та мають рівень водозабезпечення катастрофічно низький – 11 областей; дуже низький та низький мають по 5 областей.

Таблиця 3

Рівень забезпечення місцевими водними ресурсами областей України

Рівень забезпечення місцевими водними ресурсами, тис. м ³ /рік на особу	Область
катастрофічно низький (1.7 - 2.5)	Одеська, Донецька, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Київська, Харківська, Луганська, Черкаська, Кіровоградська
дуже низький (1.0 - 1.7)	Полтавська, Чернівецька, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська
низький (1.7 - 2.5)	Львівська, Сумська, Рівненська, Волинська, Житомирська
проміжний (2.5 - 6.0)	Чернігівська, Івано-Франківська
середній (6.0 - 15.0)	Закарпатська

Джерело: сформовано за [4].

Ще більш вразливою Україну в питаннях екологічної політики робить неможливість налагодження ефективного контролю транскордонних річкових басейнів.

Вирішення проблем транскордонної безпеки водних ресурсів можливе завдяки нормативному регулюванню міждержавних соціально-економічних відносин, свідомому водокористуванню з дотриманням принципів екологічної безпеки мешканцями прикордоння, плідній та конструктивній співпраці з урядами та органами управління водними ресурсами сусідніх країн тощо. Зважаючи на те, що багато річок України протікають через території багатьох сусідніх країн, а відносини партнерства з окремими з них відновити буде дуже складно, то ризики економічних загроз можуть зростати [12, с. 88].

Останнім часом стан багатьох водогосподарських об'єктів істотно погіршився в результаті підвищеного екстенсивного використання водних об'єктів, що призводить до поступового зменшення можливостей річок самовідновлення, а також виснаження їхнього водоресурсного потенціалу. Спостерігається тенденція значного забруднення водних об'єктів у результаті неупорядкованого відведення стічних вод та недостатньо очищених стоків. Навні технології водоочищення питної води потребують удосконалення. Також через недостатність фінансування несвоєчасно виконуються роботи з капітального та поточного ремонту діючих очисних споруд [2, с. 100].

Впровадження глобальних Цілей Сталого Розвитку в Україні поки що не привело до значного покращення водопостачання сільської місцевості.

Уже є досвід ефективної швейцарсько-української співпраці в межах проєкту DESPRO, яка спрямована на розробку стратегічних пріоритетів політики водопостачання та водовідведення у громадах України [9].

Тому доцільно вивчати та впроваджувати досвід Швейцарії в побудові водної політики, зокрема в частині залучення широкого кола всіх зацікавлених сторін з питань збереження водних ресурсів, водокористування та водозабезпечення. Вирішення питання доступності до чистої та якісної питної води повинно вирішуватися спільними діями стейкхолдерів з-поміж представників влади, міністерств, бізнесу, територіальних громад, засобів масової інформації шляхом напрацювання нормативної бази, інструментарію, планів дій та чіткого розподілу зон відповідальності та контролю.

Також потрібно розширити перелік інституцій, які братимуть участь у вирішенні проблем водокористування та водозабезпечення.

Варто зазначити, що на відміну від України у Швейцарії питання поводження з водою вирішуються децентралізовано. На урядовому рівні визначається загальнодержавна політика та ключові параметри показників якості води, яка згодом адаптується до потреб регіонів на рівні кантонів. Місцеве самоврядування в громадах приймає рішення щодо раціонального водокористування в кантонах, а також визначає на кантональному рівні допустимий вміст нітратів та пестицидів у воді.

Загальна відповідальність за управління водними ресурсами покладена на Міністерство навколишнього середовища та ресурсів, втім кожна громада (кантон) бере на себе відповідальність за відповідальне управління

ними, налагоджений ефективний діалог влади з місцевим бізнесом для того, щоб спільними зусиллями вирішувати проблеми водопостачання, що є ефективним втіленням на практиці принципу субсидіарності.

Інтегрована система управління водними ресурсами у Швейцарії є своєрідним стандартом для водокористування. Вона ґрунтується на ефективному управлінні водними ресурсами; усвідомленні того, що вода є економічним ресурсом та суспільним благом; рівному доступі до води та залученню всіх стейкхолдерів до вирішення питань водної безпеки; принципах гендерної рівності при управлінні водними ресурсами.

У Швейцарії прийнято вважати, що рівень здорового погодження з ресурсами є базисом для формування здоров'я суспільства. Від того, наскільки свідомо суспільство буде поводитися з водою, у майбутньому будуть зменшуватися ризики загрози водній безпеці країни [10].

Завдяки ініціативі Швейцарії до Цілей сталого розвитку була включена ціль № 6 – «Чиста вода та належні соціальні умови». Країна активно займається питаннями водної дипломатії, допомагає країнам, які постали перед проблемами водної безпеки, налагодити систему управління водокористуванням та вирішити конфлікти, які виникають у сфері раціонального водокористування та водозабезпечення.

Нині галузь водних ресурсів України перебуває у сфері відповідальності декількох міністерств та відомств. А тому питання управління збереженням водних ресурсів, водопостачання та водовідведення потребує реформування, а підприємства, що реалізують ці функції, – модернізації.

Україна вже поетапно впроваджує інтегровану систему управління водними ресурсами, впроваджується система моніторингу поверхневих вод, починають розроблятися плани управління річковими басейнами.

Уже діє децентралізована система інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, сформовані басейнові ради, як і є платформою для напрацювання узгоджених алгоритмів дій щодо управління територіями річкових басейнів, а також є консультативно-дорадчим органом.

Створення басейнових рад сприяло тому, що водокористувачі, управлінці, громадськість та представники наукової спільноти долучаються до спільного вирішення актуальних питань, пов'язаних зі збереженням водних ресурсів та покращенням їх стану.

Таким чином, інтегроване управління водними ресурсами змогло органічно поєднати природоохоронну, економічну та соціальну складові та врахувати вимоги та потреби різних водокористувачів до використання водних ресурсів.

Басейнові ради спільно з басейновими управліннями вирішують питання стану водних ресурсів, запобігання несанкціонованим скидам та неконтрольованим водозаборам. Така співпраця покликана дати синергійний ефект для збереження водних ресурсів, покращення якості води та збереження її для наступних поколінь.

Модернізацію національної системи водозабезпечення доцільно будувати з дотриманням таких принципів:

1. Акцентування уваги на безпосередніх потребах споживачів на принципах ощадливого відношення до водних ресурсів та зменшення антропогенного навантаження на гідросферу.

2. Підтримання економічного розвитку держави завдяки зростанню ефективності водокористування.

3. Забезпечення населення якісною водою, що є запорукою підтримання належного трудового потенціалу та якості життя .

4. Скорочення регіональних та урбаністичних дисбалансів.

5. Створення достатніх стратегічних резервів запасів питної води.

6. Налагодження логістичних маршрутів водозабезпечення проблемних регіонів.

Висновки та пропозиції. Україні для вирішення проблем збереження водних ресурсів, підтримання водної безпеки країни за швейцарською моделлю, необхідні спільні дії влади, бізнесу та громадськості, які дозволять сформуванню загальнодержавну стратегію управління водними ресурсами, яка враховуватиме регіональні особливості та потреби водокористувачів; створити ефективну систему збору даних та розширити статистичну базу щодо використання водних ресурсів, що дозволить своєчасно отримувати інформацію щодо показників водозабезпечення, водокористування та якості води з метою вчасного прийняття управлінських рішень, а також чітко розподілити відповідальність за фінансування завдань у сфері водопостачання між гілками державної та місцевої влади.

Нині Україна активно допрацьовує нормативну базу з метою наближення українського до європейського, згідно Угоди про асоціацію Україна – ЄС взяла на себе зобов'язання щодо впровадження 6 водних Директив ЄС, докладає максимум зусиль до впровадження в практику управління водними ресурсами інтегрованих підходів за басейновим принципом.

При впровадженні у вітчизняну практику досвіду Швейцарії варто звернути увагу на те, що недостатньо скоординовані стратегії водокористування можуть призводити до несвоечасного та неправильного прийняття рішень з управління водними ресурсами, результатом яких може стати погіршення соціально-економічних показників як в окремих регіонах, так і країни загалом.

Посилений антропогенний вплив на гідросферу може призвести до порушення природної екосистеми. Тому необхідно посилити роботу щодо проведення моніторингу водозабезпечення та водокористування, а також якості питної води, забезпечити своєчасне фінансування заходів, спрямованих на збереження водних ресурсів, використання сучасних технологій очищення соків, модернізацію обладнання водоочисних споруд, використання кращих світових практик раціонального водокористування та адаптації до зміни клімату.

Список використаних джерел

1. Гопчак І. Україна має хороший потенціал, щоб адаптуватися до викликів, які виникають у зв'язку зі змінами клімату [Електронний ресурс] / І. Гопчак. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-maye-horoshij-potencial-s>.
2. Дослідження антропогенного впливу на гідрологічний та екологічний режим р. Остер Чернігівської області: звіт про науково-дослідну роботу / Ж. В. Дерій, Н. Т. Шадура-Никипорець, С. Д. Цибуля, О. Ю. Купчик. – Чернігів, 2017. – 255 с.
3. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь / [С. П. Іванюта, О. О. Коломієць, О. А. Малиновська, Л. М. Якушенко]; за ред. С. П. Іванюти. – К.: НІСД, 2020. – 110 с.
4. Кичко І. І. Антропогенні чинники впливу на безпеку водокористування в контексті урбаністичних процесів: причини, наслідки та методи протидії / І. І. Кичко, В. Г. Маргасова, А. В. Холодницька // Економічний простір. – 2022. – № 179. – С. 100-107.
5. Кичко І. І. Раціональне водокористування в контексті забезпечення населення якісною питною водою, збереження здоров'я та тривалості життя / І. І. Кичко, А. В. Холодницька // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 2(26). – С. 7-17.
6. Кунь Є. Ф'ючерси на воду: що очікує Україну? За рівнем забезпечення питною водою Україна займає 125 місце серед 180 країн світу, перебуваючи між Чадом та Суданом. Як це виправити? [Електронний ресурс] / Є. Кунь. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/17/669267>.
7. Куц О. Вода як головний ресурс держави [Електронний ресурс] / О. Куц // Час води. – 2020. – С. 11-15. – Режим доступу: <https://despro.org.ua/library/ChasVody.pdf>.
8. ООН готує доповідь про зміни клімату: прогнози невтішні // Голос Америки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/oon-proekt-dopovidi-zminy-klimatu/31327488.html>.
9. Синяк Д. Коли воду отримують, топлячи лід та сніг... [Електронний ресурс] / Д. Синяк. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/13112>.
10. Хофштеттер Е. Модель управління водними ресурсами по-швейцарськи: вода потребує широкого діалогу між суспільством, владою і бізнесом [Електронний ресурс] / Е. Хофштеттер. – Режим доступу: <https://ecolog-ua.com/news/model-upravlinnya-vodnuyu-resursamy-po-shveycarsky-voda-potrebuye-shyrokogo-dialogu-mizh-05.11.2020>.
11. Хофштеттер Е. Як Швейцарія допомогла В'єтнаму змінити систему управління водою [Електронний ресурс] / Е. Хофштеттер. – Режим доступу: <https://ecolog-ua.com/news/yak-shveycariya-dopomogla-vyetnamu-zminyty-systemu-upravlinnya-vodoyu>.
12. Яков'юк В. А. Концептуальні засади управління транскордонними водними ресурсами [Електронний ресурс] / В. А. Яков'юк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2018. – Вип. 6 (134). – С. 85-90. – Режим доступу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20186\(134\)/sep20186\(134\)_085_YakovyukV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20186(134)/sep20186(134)_085_YakovyukV.pdf).
13. Яловий К. Як Україні не залишитися без питної води? [Електронний ресурс] / К. Яловий // Interfax. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/blog/770389.html>.
14. Яцюк М. Водна безпека країни: від стратегії до конкретних змін [Електронний ресурс] / М. Яцюк // Час води. – 2020. – С. 33-42. – Режим доступу: <https://despro.org.ua/library/ChasVody.pdf>.

References

1. Hopychak, I. (2021, December 1). Ukraine maie khoroshyi potentsial, shchob adaptuvatysia do vyklykiv, yaki vynykaiut u zviazku zi zminamy klimatu [Ukraine has a good potential to adapt to the challenges posed by climate change]. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-maye-horoshij-potencial-s>.

2. Derii, Zh.V., Shadura-Nykyropets, N.T., Tsybulia, S.D., & Kupchyk, O.Yu. (2017). *Doslidzhennia antropohennoho vplyvu na hidrolohichni ta ekolohichni rezhym r. Oster Chernihivskoi oblasti: zvit pro naukovo-doslidnu robotu [Research of anthropogenic impact on the hydrological and ecological regime of the Oster River in Chernihiv region: report on research work]*.

3. Ivaniuta, S.P. (Ed.). (2020). *Zmina klimatu: naslidky ta zakhody adaptatsii: analit. dopovid [Climate change: consequences and adaptation measures: analyst. report]*. NISD.

4. Kychko, I.I., Marhasova, V.H., & Kholodnytska, A.V. (2022). Antropotekhnohenni chynnyky vplyvu na bezpeku vodokorystuvannia v konteksti urbanistychnykh protsesiv: prychny, naslidky ta metody protydii [Anthropogenic factors influencing the safety of water use in the context of urban processes: causes, consequences and methods of counteraction]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, (179), 100-107.

5. Kychko, I.I., & Kholodnytska, A.V. (2021). Ratsionalne vodokorystuvannia v konteksti zabezpechennia naseleння yakisnoiu pytnoiu vodoiu, zberezhennia zdorovia ta tryvalosti zhyttia [Rational water use in the context of providing the population with quality drinking water, maintaining health and life expectancy]. *Problem i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of the economy and management*, (2(26)), 7-17.

6. Kun, Ye. (2020, December 17). Fiuchersy na vodu: shcho ochikuie Ukrainu? Za rivnem zabezpechennia pytnoiu vodoiu Ukraina zaimaie 125 mistse sered 180 krain svitu, perebuvauiuchy mizh Chadom ta Sudanom. Yak tse vypravyty? [Water futures: what awaits Ukraine? According to the level of drinking water supply, Ukraine ranks 125th among 180 countries in the world, between Chad and Sudan. How to fix it?]. <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/17/669267/>.

7. Kushch, O. (2020). Voda yak holovnyi resurs derzhavy [Water as the main resource of the state]. *Chas vody – Water time*. <https://despro.org.ua/library/ChasVody.pdf>.

8. OON hotuie dopovid pro zminy klimatu: prohnozy nevtishni [The UN is preparing a report on climate change: forecasts are disappointing]. *Holos Ameryky – Voice of America*. <https://www.radiosvoboda.org/a/oon-proekt-dopovidi-zminy-klimatu/31327488.html>.

9. Syniak, D. (2020, December 23). Koly vodu otrymuiut, topliachy lid ta snih... [When water is obtained by melting ice and snow...]. <https://decentralization.gov.ua/news/13112>.

10. Khofshtetter, E. (2020, November 5). *Model upravlinnia vodnymy resursamy po-shveitsarsky: voda potrebuie shyrokoho dialohu mizh suspilstvom, vladoiu i biznesom [Swiss water management model: water needs a broad dialogue between society, government and business]*. <https://ecolog-ua.com/news/model-upravlinnya-vodnymy-resursamy-po-shveycarsky-voda-potrebuye-shyrokogo-dialogu-mizh>.

11. Khofshtetter, E. (2021, January 13). *Yak Shveitsariia dopomohla Vietnamu zminyty systemu upravlinnia vodoiu [How Switzerland helped Vietnam change its water management system]*. <https://ecolog-ua.com/news/yak-shveycariya-dopomogla-vyetnamu-zminyty-systemu-upravlinnya-vodoyu>.

12. Yakoviuk, V.A. (2018). Kontseptualni zasady upravlinnia transkordonnymy vodnymy resursamy [Conceptual principles of transboundary water resources management]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, (6(134)), 85-90. [http://ird.gov.ua/sep/sep20186\(134\)/sep20186\(134\)_085_YakovyukV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20186(134)/sep20186(134)_085_YakovyukV.pdf).

13. Yalovyi, K. (2021, September 28). Yak Ukraini ne zalyshtysia bez pytnoi vody? [How can Ukraine not be left without drinking water?]. *Interfax*. <https://interfax.com.ua/news/blog/770389.html>.

14. Yatsiuk, M. (2020). Vodna bezpeka krainy: vid stratehii do konkretnykh zmin [Water security of the country: from strategy to concrete changes]. *Chas vody – Water time*. <https://despro.org.ua/library/ChasVody.pdf>.

Отримано 06.05.2022

UDC [504+330.341.2+338.48]:[630*6+630*15+628.1]

Alla Kholodnytska

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Personnel Management and and Business Technology
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: allakholodnytska@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5563-3591>

ResearcherID: [G-9430-2014](https://orcid.org/0000-0001-5563-3591)

THE UKRAINIAN-SWITZERLAND MODEL OF COOPERATION IN THE FIELD OF WATER RESOURCES CONSERVATION AND THEIR EFFECTIVE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF CLIMATE CHANGE AND INCREASED ANTHROPOGENIC LOAD

The article focuses on the fact that, taking into account the dynamics of population growth in the world, climate changes, natural disasters, irrational use of nature, significant anthropogenic load on the hydrosphere, in the near future humanity will experience a gradual increase in the shortage of water resources, thanks to which the functioning of the economy and the satisfaction of the needs of the population are ensured in quality drinking water.

The purpose of the article is to assess the possibilities of expanding Ukrainian-Swiss cooperation in the management of water resources in the conditions of climate change and significant anthropogenic load, and to develop directions for improving water resources management to ensure the country's water security, taking into account the influence of factors that cause the depletion of water resources.

Effectively form and implement programs of economic, ecological and social development are capable only of those countries that conduct effective biopolitics, the basic parameters of which are the proper water supply of the population. Due to the growing anthropogenic load on water resources, their total volume in Ukraine is gradually decreasing, and the quality may deteriorate. Under such conditions, not only the preservation of water resources, but also the formation of a strategic water supply becomes particularly important.

Systematized factors causing the depletion of water resources and the reduction of supplies of high-quality drinking water. An assessment of the provision of water resources in Ukraine and Switzerland was carried out, as well as the peculiarities of their integrated management in these countries. The possibilities of introducing the Swiss experience of water use and water resources management into domestic practice are assessed

In order to solve the problems of preserving water resources and maintaining the water security of the country according to the Swiss model, Ukraine needs joint actions of the authorities, business and the public, which will allow the formation of a national water resources management strategy, a clear division of responsibility for financing tasks in the field of water supply between state and local authorities.

It is necessary to constantly monitor the technical condition and capacities of water management facilities, take into account the needs of the population for high-quality drinking water in the regions of the country as much as possible, and protect water resources from depletion and pollution.

Keywords: *water resources; water quality; water supply; rational water use; depletion of water resources; integrated water resources management.*

Table: 3. Fig.: 3. References: 14.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92

УДК 338.432.5

JEL Classification: R00

Микола Талавиця

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
E-mail: talanic@nubip.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6915-4815>

Ірина Косач

професор кафедри публічного управління та менеджменту організацій
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: irish_kos@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

СУЧАСНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто розвиток інфраструктури сільських територій з урахуванням наявних глобальних та регіональних тенденцій, активізації територіальної мобільності населення, спрямованої на забезпечення енергоефективності та енергонезалежності. При формуванні сучасних методик розвитку сільських територій важливим аспектом є забезпечення гармонійного розвитку як економічної, так і соціальної сфери територіальних одиниць, збільшення рівня її якості, доступності та пріоритетності доступу до інфраструктури.

Проаналізовано ефективні підходи подолання проблем розвитку інфраструктури сільських територій та їх вплив на економічне зростання, залучення інвестицій, створення нових робочих місць. Розвинена інфраструктура створює основу для реалізації бізнес-проектів, значно підвищує інвестиційну привабливість регіонів, створює умови для стійкого зростання прибутків населення і регіональних бюджетів.

Ключові слова: *інфраструктурний розвиток; сільські території; соціальний розвиток; регіональний рівень; державний рівень; ефективність соціальна інфраструктура.*

Бібл.: 8.

Постановка проблеми. Розвиток інфраструктури сільських територій за сучасних умов розвитку АПК України є надзвичайно актуальним питанням, що знаходиться у фокусі уваги як вчених-економістів, так і керівників органів державної влади та місцевого самоврядування, господарників, експертів, оскільки сприяння інфраструктурній розбудові формує засади для подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Необхідність формування нових підходів до розвитку сільських територій та їх інфраструктурного забезпечення в умовах воєнного стану зумовлює потребу посиленої уваги та підтримки з боку органів державної влади й місцевого самоврядування. Основна увага розвитку сільських територій спрямовується на підвищенні ролі сільської інфраструктури з метою підвищення якісного життєвого рівня сільських мешканців, створення комфортних умов їх проживання на основі інфраструктурного забезпечення території, охорона, збереження екологічного стану довкілля, що безпосередньо впливає на здоров'я сільського населення.

Проблема оцінки об'єктів інфраструктури сільських територій та покращення методики оцінки прямих збитків інфраструктури потребує суттєвого удосконалення в сучасних умовах з урахуванням світового досвіду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку інфраструктури сільських територій є достатньо поширеною темою досліджень закордонних та вітчизняних учених, серед яких найбільш вагомий внесок у дослідження зробили: Л. Газуда, В. Збарський, С. Кваша, М. Орлатий, І. Прокопа та інші.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Водночас питання розвитку інфраструктури сільських територій за умов військового стану, результативного управління інфраструктурними проектами розвитку з метою забезпечення високого рівня якості життя на основі застосування провідного досвіду та ефективних засобів, інструментів та методик є недостатньо дослідженими.

Метою статті є дослідження стану розвитку інфраструктури сільських територій та шляхи підвищення і їхній вплив на економічне зростання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку сільських територій обов'язковою умовою є забезпечення сучасною інфраструктурою, яка створює умови для максимальної реалізації всіх функцій розвитку територіальних громад та сприяє підвищенню їхньої інвестиційної привабливості. Розвиток інфраструктури сільських територій з урахуванням існуючих глобальних та регіональних тенденцій, активізації територіальної мобільності населення, спрямованої на забезпечення енергоефективності та енергонезалежності буде сприяти забезпеченню гармонійного розвитку як економічної, так і соціальної сфери територіальних одиниць. Важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна інфраструктура, адже вона покликана створити максимально можливі умови для розвитку молодих поколінь, сформувати в них новий тип економічного мислення та світосприйняття, яке необхідне для соціального та професійного життя, накопичення вмінь і навичок, підвищити якість життя населення, сприяти довголіттю та збереженню здоров'я населення, збільшити включеність вразливих верств населення в суспільне життя, забезпечити підвищення платоспроможності населення та його культурного й духовного розвитку. Важливість розвитку інфраструктури у формуванні ефективних економік підтверджується широким колом практичних результатів, які мають місце в багатьох країнах світу, що обумовлює актуальність проведення глибинних досліджень у цій сфері [7].

На сьогоднішній день питання розвитку інфраструктури сільських територій є актуальною проблемою, до вирішення якої залучаються вітчизняні політики, науковці, підприємці та господарники, експерти у сфері економіки та управління сільським господарством, оскільки в соціально-економічному житті України сільські території посідають особливе місце, виступаючи одним із пріоритетних елементів системи агропромислового комплексу.

Європейський досвід формування ефективної та привабливої інфраструктури сільських територій включає просторовий розвиток територій, який базується на чіткому плануванні кількості об'єктів інфраструктурного забезпечення в розрахунку на одного жителя. Процеси формування інноваційних підходів до організації життєвого середовища сільських мешканців, але й нових підходів у прийнятті грамотних управлінських рішень, що дасть можливість посилити сумісну діяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад і кожного з членів громади і спрямувати її в одному напрямі – забезпечення збалансованого розвитку інфраструктури сільської місцевості.

Метою державної політики у сфері сільських територій є залучення необхідних ресурсів для формування засад ефективного розвитку інфраструктури як на макро-, так і на мезорівні шляхом розробки та впровадження сучасних інструментів та підходів залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розбудову сільської місцевості, а також створення належних умов для підвищення якості життя людей, що формують трудовий потенціал сільського господарства [5]. Отже, розвиток інфраструктури та реалізація інфраструктурних проєктів є невід'ємною складовою ефективного управління агропромисловим виробництвом.

Більшість дослідників дотримуються комплексного підходу до визначення інфраструктури. Так, на думку В. Збарського, інфраструктура (від лат. *infra* – «нижче», «під» та лат. *structura* – «будівля», «розташування») (від лат. *infra* – «нижче», «під» та лат. *structura* – «будівля», «розташування») – сукупність галузей і видів діяльності, що обслуговують економіку, виробництво (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.). При цьому до основних елементів інфраструктури автор включає основні споруди й послуги, зокрема, системи каналізації, водопостачання, електропостачання, від яких залежить розвиток як окремих населених пунктів, так і економіки в цілому, а також будівництво доріг, каналів, портів, мостів, летовищ, складів, енергетичного господарства, систем зв'язку, водопостачання, каналізації тощо [2, с. 153].

Розвиток інфраструктури сільських територій знаходиться під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, які виникають унаслідок взаємодії об'єктів та суб'єктів функціонування економіки сільськогосподарського виробництва під впливом політичного середовища та зовнішньоекономічних зв'язків. Наслідком зазначеної взаємодії виступає налагодження ділових відносин, задоволення інтересів учасників інвестиційних проєктів, спрямування суб'єктів економіки на реалізацію диференційованого підходу при здійсненні ринкового просування та розширенні сфер впливу. Важливим результатом політики інфраструктурного розвитку є спрощення процедур проведення юридичного та екологічного контролю, реалізація дієвих механізмів державного та громадського регулю-

вання. Завдяки розвинутій інфраструктурі забезпечується єдність, нерозривність та комплексність відокремлених у просторі й часі процесів виробництва матеріальних компонентів сільського господарства. Будівництво систем енерго- та водопостачання, ремонт доріг у сільській місцевості паралельно з розвитком системи зв'язку та комунікацій, створенням логістичних мереж формують сприятливі умови для забезпечення сприятливого клімату для реалізації комплексних інфраструктурних проєктів, в тому числі на засадах іноземного інвестування. При цьому вважаємо за доцільне звернути увагу на розвиток сфери послуг, яка виступає важливим компонентом системи інфраструктурного забезпечення сільських територій. Сфера послуг розглядається як комплекс організаційно-правових форм, що є базисом становлення ділових відносин між суб'єктами аграрного ринку. Дослідниками виокремлюються такі особливості інфраструктури сфери послуг: специфічне функціональне призначення; допоміжний характер; поєднання корисного ефекту споживання з виробничим процесом у споріднених галузях; багатоцільова направленість; висока фондомісткість і капіталомісткість інфраструктурних проєктів [4].

Інфраструктура сільської місцевості на сьогодні потребує реалізації процесів моніторингу та оцінки, особливо в напрямку реалізації енергозберігаючих технологій. Комплексний моніторинг діяльності об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури села дає можливість формування нових напрямків їхнього функціонування, орієнтації на фінансування на основі використання орендної плати як пріоритетного джерела, насамперед за рахунок сторонніх організацій, розташованих у їх приміщеннях (зокрема – у приміщеннях сільських клубів, бібліотек, дитячих садків тощо) [6].

З іншого боку, розвиток інфраструктури сільських територій має відбуватись на засадах принципу диверсифікації. Значний вплив на реалізацію зазначеного принципу забезпечує програмний підхід до державної підтримки підприємницьких ініціатив у сільській місцевості, а також сприяння професійному розвитку трудових ресурсів у сільській місцевості на основі перепідготовки та перекваліфікації працівників, впровадження інформаційного забезпечення та консалтингових послуг для розвитку не-сільськогосподарських видів діяльності [3].

Військові дії зробили значний негативний вплив на процеси інфраструктурного розвитку, у зв'язку з чим повномасштабне відновлення інфраструктури територіальних громад, особливо у населених пунктах зі значними руйнуваннями, потребує більш ґрунтовного аналізу та планування. Метою відновлення інфраструктури села є повернення до довоєнного стану на основі відповідності сучасним підходам до планування. Раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та розміщення робочих місць, сталість системи сільської мобільності повинні бути інклюзивними, енергоефективними та екологічними [1].

Якщо розглядати інфраструктурний розвиток сільських територій за умов військового стану, доцільно виокремити непередбачувані чинники впливу високого ступеня невизначеності, пріоритетними з яких слід назвати рівень матеріально-технічного забезпечення та розвиток процесів сільськогосподарського виробництва на відповідних сільських територіях. Завдання протидії зазначеним чинникам впливу належить до повноважень перш за все органів місцевого самоврядування, враховуючи їхню компетентність щодо прийняття рішень із врахуванням специфіки географічного розташування та рівня економічного потенціалу. Реалізація зазначених рішень як на рівні регіону, та і рівні держави тісно корелюється із фінансовими показниками. Так, згідно даних Державного комітету статистики, бюджетом 2022 на регіональний розвиток передбачено 27,5 млрд грн; розвиток сільських територій – 7,1 млрд грн (у тому числі на підтримку сільгоспвиробників – 4,4 млрд грн); розвиток у сфері охорони здоров'я – 5,4 млрд грн; розвиток у сфері освіти – 6,8 млрд грн; будівництво та ремонт доріг – 66,8 млрд грн (у тому числі на дороги загального користування місцевого значення, а також на вулиці і дороги комунальної власності – 24,6 млрд грн.); розвиток транспортної інфраструктури – 2,5 млрд грн; соціальну інфраструктуру сільських територій – 9,6 млрд грн; будівництво та розвиток закладів культури – 1,9 млрд грн; сферу фізичної культури та спорту – 0,9 млрд грн; інші напрями розвитку територій – 3,3 млрд грн [9].

У контексті сучасної економічної науки виділяють фізичний (натуральний) та фінансовий підходи до виміру стану розвитку інфраструктури сільських територій. Так, шляхом застосування фінансових показників відбувається розрахунок ефективності інвестицій або використання накопиченого капіталу у конкретних сферах інфраструктури (наприклад, вартість будівництва або ремонту доріг, поточного ремонту закладів освіти, енергомереж та водогонів). Використання натуральних показників є доцільним для вимірювання та обліку таких характеристик, як довжина доріг із твердим покриттям, кількість профілакторіїв сімейної медицини, чисельність учнів у сільських школах. Як основний критерій для обчислення рівня розвитку сільської інфраструктури використовується єдиний натуральний індекс, що поєднує різні сфери інфраструктури сільської місцевості. Відповідно, високий рівень розвитку сільської інфраструктури та зростання значення єдиного натурального індексу взаємопов'язані із швидкістю та розміром інвестиційних надходжень, активізацією трудових міграційних процесів у напрямку руху до сільської місцевості, прискоренням загального економічного розвитку, покращенням рівня якості життя. І навпаки, падіння рівня розвитку сільської інфраструктури призводить до зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, зростання виробничих витрат, «старіння» села. Під впливом розвитку інфраструктури сільської місцевості відбувається формування іміджу території, що має безпосередній вплив на інвестиційну привабливість та подальший соціально-економічний стан галузей агропромислового комплексу.

Висновки та пропозиції. Таким чином, дослідженням інфраструктури сільських територій потребує нової методики розрахунку втрат та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, особливо в енергетичній сфері, а також підвищення рівня безпеки об'єктів інфраструктури. Для забезпечення максимальної реалізації розвитку інфраструктури сільських територій доцільним є застосування провідного зарубіжного досвіду, сучасних фінансових інструментів, врахування провідних підходів у сфері державного та муніципального управління з орієнтацією на розвиток сфери фінансового забезпечення, надання адміністративних послуг, проекти у сфері освіти та підготовки кадрів, соціально-побутового обслуговування. При цьому важливим аспектом є врахування кореляції між станом та якістю надання послуг та наявним попитом населення сільських територій, а також забезпечення максимального рівня задоволення інтересів та потреб населення. Ефективна реалізація інфраструктурних проєктів розвитку сільських територій має сприяти досягненню синергетичного ефекту на основі розвитку та взаємодії різних сфер економіки, що в подальшому виступатиме базисом інвестиційної привабливості й реалізації бізнес-проєктів, вирішення проблем зайнятості населення та зростання прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. Газуда Л. М. Сільський розвиток регіону: монографія / Л. М. Газуда, В. Й. Ерфан, С. М. Газуда. – Ужгород : Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. – 250 с.
2. Збарський В. К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили / В. К. Збарський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 154. – Ч. 1. – С. 152-160.
3. Економічний розвиток сільських територій України [Електронний ресурс]. – К. : ПРООН, 2012. – Режим доступу: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf.
4. Кваша С. М. Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу / С. М. Кваша, К. С. Кваша. – К. : ННЦ ІАЕ 2013. – 40 с.
5. Орлатий М. К. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): [монографія] / за ред. М. К. Орлатого. – К. : НДІ «Укragропромпродуктивність», 2012. – 752 с.
6. Прокопа І. В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку : монографія / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута ; НАН України ; Ін-т екон. та пронозув. – К., 2011. – 237 с.
7. Талавирия М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості / М. П. Талавирия // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2016. – № 1(47). – Т. 2. – С. 146-150.
8. Development of innovative activity in agricultural production of Ukraine : monograph / Talaviryra M.P., Zbarsky V.K., Bakun Y.O., Aleksandrov D.E., Polyukhovych V.S., Yarema L.V. – Tallinn : Teadmus OÜ, 2022. – 184 p.

References

1. Gazuda, L.M., Erfan, V.Y., & Gazuda, S.M. (2015). *Silskyi rozvytok rehionu [Rural development of the region]*. Publishing House FOP Sabov A. M.

2. Zbarskyi, V.K. (2010). Sotsialna infrastruktura sela yak faktor vidtvorennia robochoi syly [Social infrastructure of the village as a factor for the reproduction of the workforce]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy – Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Conservation of Ukraine*, 154(1), 152-160.

3. PROON (2012). Ekonomichnyi rozvytok silskykh terytorii Ukrainy [Economic development of rural areas of Ukraine]. http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf.

4. Kvasha, S.M., & Gouache, K.S. (2013). *Stan ta tendentsii rozvytku silskoho hospodarstva krain-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu [State and trends of agricultural development in the member countries of the European Union]*. NNC IAE.

5. Orlaty, M.K. (Ed.). (2012). *Rozvytok silskykh terytorii Ukrainy (1990-2010 roky) [Development of rural areas of Ukraine (1990-2010)]*. Research Institute “Ukragroproductivnist”.

6. Prokopa, I.V., & Berkuta, T.V. (2011). *Hospodarstva naseleння v suchasnomu ah-rarnomu vyrobnytstvi i silskomu rozvytku [Households of the population in modern agricultural production and rural development]*.

7. Talaviryia, M.P. (2016). Rozvytok silskykh terytorii na zasadakh stalosti [Development of rural areas on the basis of sustainability]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. «Economy series» – Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Ekonomika»*, 2(1(47)), 146-150.

8. Talaviryia M.P., Zbarsky V.K., Bakun Y.O., Aleksandrov D.E., Polyukhovych V.S., & Yarema L.V. (2022). *Development of innovative activity in agricultural production of Ukraine*. Teadmus OÜ.

Отримано 18.05.2022

UDC 338.432.5

Mykola Talaviryia

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economic Theory, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: tanik@nubip.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6915-4815>

Iryna Kosach

Professor of the Department of Public Administration and Management of Organizations Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: irish_kos@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

MODERN ASPECTS OF INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

The article examines the development of the infrastructure of agricultural areas, taking into account the existing global and regional trends, the activation of the territorial mobility of the population. It has been proved that the development of the agricultural infrastructure according to the modern conditions of the development of the agricultural sector is an extremely urgent issue. This problem is in focus of attention of both economists, heads of state and local self-government bodies, businessmen and experts. The necessity of forming new approaches to the development of agricultural

areas and their infrastructural support in the conditions of martial law dictates the need for increased attention and support from state authorities and local self-government. According to modern methods of agricultural infrastructure development an important aspect is ensuring the harmonious development of both the economic and social spheres of territorial units, increasing the level of its quality, accessibility and priority of access to infrastructure. It has been reasoned that the development of agricultural areas infrastructure is influenced by both external and internal factors that arise as a result of the objects and subjects interaction of the agricultural production functioning under the influence of the political environment and foreign economic relations. Effective approaches to overcoming the problems of agricultural areas infrastructure development and their impact on economic growth, attracting investments, and creating new jobs are analyzed. Developed infrastructure creates a basis for the implementation of business projects, significantly increases the investment attractiveness of regions, and creates conditions for sustainable growth of population incomes and regional budgets.

Keywords: *infrastructural development, rural areas, social development, regional level, state level, efficiency of social infrastructure.*

References: 8.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-93-100

УДК 330.3:519.8

JEL Classification: E26

Юлія Харченко

кандидат наук з державного управління

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: ycharhenkoyp@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПАРАМЕТРИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

У статті визначено результати моделювання впливу рівня тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіонів України. Для проведення аналізу було використано рівень тіньової економіки розрахований на основі монетарного та секторального методів. За результатами аналізу, визначено наявність сильних інклюзивних інституцій, за визначенням, призводить до більш швидкого економічного розвитку в довгостроковій перспективі, тоді як експлуататорські інститути економіки не можуть досягти довгострокового розвитку, який відбувається лише в короткостроковій перспективі та припиняє своє існування.

У результаті проведеного дослідження було виявлено вплив зростання тіньового сектору економіки на зниження економічної безпеки держави і розроблено ряд рекомендацій для подолання цієї проблеми.

Ключові слова: інклюзія; моделювання; регіональний розвиток; тіньова зайнятість; тіньова економіка.

Табл.: 1. Бібл.: 4.

Постановка проблеми. Розвиток країни залежить від багатьох факторів, але ключовими з них є суверенітет, територіальна цілісність, чисельність і структура населення, наявність і потужність національної економіки, інфраструктура, яка з'єднує країну.

Однак, незважаючи на війну, що триває, є нагальна потреба у плануванні та створенні оптимальних умов для відновлення постраждалих територій, якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну, повернення значної частини вимушених переселенців на постійне місце проживання, створення привабливих умов для відродження регіональної та національної економік. Водночас важливу роль відіграє створення звичайного тилового регіонального господарства, що є важливим чинником нашої стійкості у війні. Таким чином, сьогодення війна в Україні – це негативні довгострокові наслідки та обмеження майбутнього розвитку на багато років.

У цьому ракурсі надзвичайно важливим є і вплив тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. Поняття тіньової економіки досить розпливчате й багатогранне. Тіньовий сектор включає різноманітну незаконну діяльність, яка є неофіційною або офіційно не зареєстрованою. Наявність тіньової економічної діяльності стає реальною проблемою для державного регулювання, особливо в періоди серйозних потрясінь, оскільки вона знижує фінансовий потенціал, спотворює показники розвитку та ускладнює аналітичні висновки про стан економічної системи. Тому питання дослідження тіньової економіки сьогодні є особливо актуальним.

Значення терміна «тіньова економіка» англійською мовою звучить як *black economy*, *ghost economy*. Однак наукові джерела не дають чіткого формулювання цього поняття. Юридичне трактування вказаного явища зводиться до того, що підпільну, тіньову економіку вважають видом господарської діяльності, що заборонена законодавством України. Офіційні статистичні данні з різних причин не оцінюють реальні масштаби, тіньової економіки і включають всі види економічної діяльності, які не включаються у ВВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти тіньової економіки знайшли відображення у працях вітчизняних та закордонних учених. Зокрема, теоретичні та прикладні основи дослідження тінізації висвітлено в наукових працях І. Приварнікова, К. Степанюка, З. Варналія, В. Васенко, В. Гребіника, О. Кувшинової, С. Мочерного.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Варто зазначити, що в результаті аналізу досліджень у сфері дослідження тіньової економіки поки що не вдалося дійти єдиної думки щодо того, негативним чи позитивним явищем є сама тіньова економіка.

Можна виокремити такі аспекти, як посилення нерівності доходів, зuboжіння країни та розвиток соціально ризикованих сфер діяльності, характерних для країн з високою тінізацією [2]. Поряд з цим існує ідеологія, яка обґрунтовує позитивний характер тіньового сектору як можливості отримати достатній рівень доходу для громадян в економіці, яка зазнає значних потрясінь [1]. Так само дискусійним і недостатньо вивченим є питання впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону [4]. Водночас інклюзивний розвиток є проблемним аспектом через різне його наукове трактування, складність економіко-математичного моделювання у сфері дослідження тіньового сектору та відсутність чітких і однозначних заходів.

Метою статті є аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіонів України. Для досягнення поставленої мети у статті представлено підходи до оцінки рівня тіньової економіки, визначено оптимальний метод оцінки, визначено параметри інклюзії та охарактеризовано вплив тіньової економіки на значення цих параметрів.

Виклад основного матеріалу. Економісти виділяють три сфери тіньової економіки. Неформальна економіка – легальний вид економічної діяльності, який не фіксується офіційною статистикою і використовується, коли виробництво товарів і послуг приховує цю діяльність від податків. Віртуальна економіка – хабарі, відкати, спекулятивні контракти та інші форми шахрайства, пов'язані з отриманням і переказом коштів. Підпільна проституція – будь-яка діяльність, яка заборонена законом.

Наприклад, у ХІХ столітті деякі види діяльності були офіційно легалізовані. З іншого боку, лихварство донині залишається незаконним (гральний бізнес в Україні). Деякі види діяльності завжди «приховані». Тіньова

економіка існує практично в усіх сферах соціально-економічних відносин – від малих і середніх підприємств до великих корпорацій чи центральних органів влади. Перевірка може бути абсолютно різною.

До прикладу: виплата заробітної плати за цивільно-правовими договорами з метою уникнення внесків на соціальне страхування; незакриті грошові операції; приховування доходів; свідоме зниження ціни акцій компанії під час продажу контрольного пакета акцій; відмивання грошей; підпільне виробництво; незаконна діяльність; афера; нелегальний ринок. Цей список можна продовжувати довго й постійно поповнювати, звертаючи увагу на те, як виникають нові «прогалини» в законодавстві.

Крім того, деякі підприємства не обліковують і не інкасують готівку (усе відображає офіційна звітність і так звана «чорна бухгалтерія»). Тобто платники податків бачать лише безготівкові операції, але їх кількість значно менша, ніж кількість готівкових. Практично всі розрахунки з клієнтами проводяться готівкою в доларах США. Тобто ці кошти провайдер теж приховує.

Водночас українські дослідники виділяють конкретні причини виникнення тіньової економіки, властиві економічній системі країни (див. табл.), і пропонують фактори, що сприяють її розвитку. Причини виникнення тіньової економіки можна поділити на чотири основні групи: соціально-економічні, інституційні, правові та морально-етичні.

Таблиця

Аналіз причин виникнення тіньової економіки

Автор	Причини
З. С. Варналій	Відсутність формальної інституційної основи економічної політики; неузгодженість державної регуляторної політики; неадекватна бюджетна політика; трансформація структури зайнятості; зловживання монополіями (домінуючими) компаніями вищого цінового характеру; корупція
В. К. Васенко, В. В. Гребіник	Добровільний характер розвитку ринкової економіки: нерівномірність розвитку різних сфер, економічної та регіональної структур, інфляційні процеси тощо. Тіньовий елемент економіки виникає тоді, коли держава не може створити сприятливі умови для функціонування підприємництва
Д. О. Харко	Зменшення кількості платників податків через надмірне податкове навантаження та нерівномірний розподіл між платниками податків, низький рівень податкової дисципліни та значну кількість пільг; надмірна регламентація корпоративної діяльності
Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак	Нестабільність податкового законодавства; високі податкові ставки та нерівномірний розподіл податкового тягаря на державні пожертви; низький рівень податкової дисципліни; корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування; недостатня прозорість процесу приватизації державного майна

Джерело: розроблено автором на підставі [1; 2; 3; 4].

Соціально-економічні причини. Низькі доходи змушують людей вдаватися до приховування своїх доходів та працевлаштовуватись нелегально, а це своєю чергою штовхає людей у тіньову економіку. Глобальна несправедливість і нерівність доходів також можуть стати причиною тінізації. До економічних факторів належить економічне становище країни. Під час кризи існує природна тенденція до зростання неформальної економіки. Основна причина – низка недоліків у роботі національної податкової системи.

Інституціональні причини. Політична нестабільність змушує населення приховувати свої доходи. Цьому також сприяє бюрократія і паперова тяганина, прихований підкуп або шахрайство. Штрафи за порушення правил дорожнього руху – яскравий тому приклад, адже більшості водіїв легше дати хабаря, ніж заплатити штраф. Корупція поширена в усіх сферах влади, і правоохоронні органи та суди не є винятком.

Корупція є великим рушієм тіньової економіки, у якій задіяні урядовці. У законодавстві є багато лазівок, які дозволяють неофіційну та незаконну діяльність. Ще однією проблемою є відсутність відповідальності за посадові злочини, фінансові злочини та ухилення від сплати податків. Це мінімізує ризик тіньової активності.

Морально-етичні причини. У розвинених країнах суспільство засуджує незаконну діяльність, спрямовану на ухилення від сплати податків, але така діяльність, схоже, поширена в нашій країні. Масштаби тіньової економіки величезні, але точно виміряти їх важко. Оскільки неформальна економіка породжена бажанням уникнути реальної оцінки необхідного оподаткування, для вивчення цього явища багато дослідників використовують непрямі методи аналізу певних аспектів «тіні» та роблять висновки.

Як розрахувати рівень підпільної, тіньової економіки:

– Комерційні витрати. Цей метод дозволяє визначити граничні мінімальний і максимальний коефіцієнти тіньової економіки як частку ВВП.

– Витрати населення. За допомогою цього методу будь-який бізнес легального сектору економіки може визначити перевищення споживчих витрат на придбані товари щодо загального обсягу продажів товарів. Слід зазначити, що до неформальної економіки не належать домашнє господарство, яке виробляє власну продукцію для власних потреб або для потреб членів сім'ї.

Економічний метод. Цей метод визначає тенденцію між вартістю товарів, робіт і послуг, що використовуються в процесі виробництва, і загальний виторг підприємств по країні. Припущення, що вартість товарів, праці та послуг, які використовуються у виробництві, поступово зростає як відсоток від загального доходу компанії, вказує на чітку тенденцію економічного зростання. Цей метод є непрямим.

Монетарний метод. Цей метод полягає у визначенні співвідношення грошових коштів і банківських вкладів за звітний період, прийнятий у 1991 році. Крім того, коли компанії та фізичні особи займаються незареєстрованою підприємницькою діяльністю, вони оплачують товари, роботи та послуги готівкою, що збільшує попит на готівку, що обертається поза банком.

Електричний метод. Це спроба порівняти темпи зростання внутрішнього споживання електроенергії з темпами зростання ВВП. Виробництво електроенергії вважається відкритим, якщо темпи зростання споживання електроенергії перевищують темпи зростання ВВП. Ця гіпотеза справедлива, якщо рівень кваліфікації виробництва та продуктивність праці залишається незмінним. Різниця між швидкістю зміни внутрішнього споживання електроенергії та швидкістю зміни ВВП збільшується, коли інвестиції здійснюються в енергозберігаючі проекти та заходи з енергозбереження відповідно до технічного прогресу. Розрахувати розмір тіньової економіки за допомогою алгоритму, заснованого на науково-технічних досягненнях з 1998 року. Електричним методом сірий економічний рівень розраховується один раз на рік [8].

Щоб змінити ситуацію, стимулююча податкова політика повинна стимулювати сталий попит на інвестиційні продукти, тому розширення виробництва має поєднуватися з:

- комплексом заходів щодо посилення інвестиційної діяльності комерційних банків (у тому числі податкові заходи);
- посиленням процесу приватизації, чітке визначення та гарантування прав власності;
- стабілізація інфляції, підвищення інвестиційної привабливості;
- політична та правова стабільність, що сприятиме зміцненню довіри інвесторів.

Максимальна привабливість іноземних інвестицій в економіку країни та легалізація «тіньових» доходів можлива лише за умови відповідної реалізації комплексу заходів, зокрема:

- Створення умов для легалізації зайнятості.
- Сприяння розвитку банківської системи та забезпечення ефективного функціонування фінансових ринків.
- Зниження рівня монополізму у виробництві та розвитку в конкурентних умовах.
- Підвищення ефективності державного нагляду та контролю за громадською діяльністю.
- Посилення захисту прав державної власності шляхом прийняття законодавчих актів України: «Управління державним майном», «Управління державними підприємствами», «Управління зонування власності». Зміни та доповнення до Закону України «Оренда державного та державна власність»;
- Забезпечення прозорості управління.
- Підвищення ефективності системи управління корпоративними правами.
- Розвиток повноцінної правової допомоги у процесі легалізації (амністії) доходів, отриманих від приховування надміру сплачених податків, з урахуванням світового доходу.

- Зняття податкового тиску з підприємств, законодавче зменшення фінансового виторгу до розміру фактичної валової ставки податку.

- Пільги з ПДВ.

Враховуючи довоєнну економічну ситуацію та нинішній стан економіки, яка зазнала нищівного впливу через повномасштабне вторгнення росії, однак це лише актуалізує необхідність оперативно-профілактичної роботи податкової служби, що має спрямовуватись на виявлення масштабних правопорушень платниками податків. Основні зусилля мають бути зосереджені на боротьбі зі злочинністю у «тіньових» секторах економіки, кредитно-фінансовому та банківському секторах енергетики та агропромислового комплексу. Необхідно налагодити ефективну взаємодію між правоохоронними органами щодо припинення незаконного продажу та реалізації алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших споживчих товарів.

Є потреба у:

- запровадженні ефективної електронної системи аудиту та звітності, автоматизуванні процедури обліку та контролю платників, імплементації автоматизованої інформаційної системи в національній податковій службі для забезпечення оперативного обміну інформації з іншими державними органами: Національним банком України, Держкомстатом, правоохоронними органами, митницею та іншими;

- удосконаленні податкової декларації;

- притягненні до фінансової відповідальності банківських установ за невиконання приписів податкових органів про припинення діяльності на основі віртуальних рахунків підприємства;

- розробленні процедури відкликання банківської ліцензії комерційного банку, якщо серед його клієнтів буде виявлено фіктивну компанію;

- забезпеченні відповідальності громадськості за проведення державної реєстрації підприємств з порушенням порядку реєстрації;

- розробці ефективної системи заходів щодо захисту працівників податкових органів та членів їхніх сімей від заподіяння шкоди здоров'ю, життю та майну;

- ефективній боротьбі з корупцією серед чиновників;

- обмеженні можливості переуступки вимог або переуступки зобов'язань;

- обмеженні експорту товарів на умовах бартеру та контролю бартерних операцій на корпоративних рахунках;

- підвищенні ефективності фінансових санкцій за несплату податків та заборгованість (однак несплата податків менш вигідна платникам, ніж залучення кредитних ресурсів для щомісячних платежів);

- підвищенні рівня технічної оснащеності ДАІ для ефективного запобігання податковим злочинам.

Запропонована ідея може стати частиною заходів щодо вирішення великої та складної проблеми протидії «тіні» економіки України, однак усі ці заходи не матимуть потрібного результату допоки першочергово не будуть виконані умови безпеки, що неможливо в умовах повномасштабної війни росії проти України і її народу.

Висновки та пропозиції. Щоб мінімізувати тінізацію економіки, зменшити ухилення від сплати податків, необхідно ввести ретельні корективи в національне законодавство, такі як забезпечення прозорості податкового законодавства, запобігання податковій дискримінації та збільшення можливості виявлення ухилення від сплати податків, і необхідні першочергові заходи з подолання російської агресії, забезпечивши переможний мир. Незважаючи на війну, що триває, є нагальна потреба у плануванні та створенні оптимальних умов для відновлення постраждалих територій, якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну та повернення значної частини вимушених переселенців на постійне місце проживання, детінізації бізнесу для відродження регіональної та національної економік.

У післявоєнний період необхідно вдосконалити демократичні інститути, посилити антикорупційну боротьбу, ліквідувати ганебне явище наявності політиків і бюрократів, які здійснюють управлінські державні функції на власну вигоду. Ще один спосіб мінімізувати проблему тінізації економіки – популяризувати патріотизм підтримки країни шляхом сплати податків в обмін на суспільні блага.

Список використаних джерел

1. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / З. С. Варналій, А. Я. Гончарук, Я. А. Жаліло та ін. ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 571 с.
2. Приварнікова І. Тіньова економіка: причини, обсяги та шляхи їх зменшення / І. Приварнікова, К. Степанюк // Вісник ЗІДМУ. – 2010. – № 9. – С. 166-168.
3. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації / Д. Харко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – № 52. – С. 351–357.
4. Клименко С. П. Основні підходи до аналізу причин і чинників тінізації економіки України [Електронний ресурс] / С. П. Клименко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 202-208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_30.

References

1. Varnalii, Z.S. (2006). *Tinova ekonomika: sutnist , osoblyvosti ta shlyahy lehalizatsiyi [The shadow economy: the essence, characteristics and ways of legalizing]*. Vydavnytstvo NISD.
2. Pryvarnykova, I. (2010). *Tinova ekonomika: prychny, obsiaghy ta shliakhy iikh zmenshennia [Shadow economy: causes, volumes and ways to reduce them]*. *Visnyk ZIDMU – Herald of ZIDMU*, (9), 166-168.
3. Kharko, D. (2011). *Pravova pryroda tinjovoji ekonomiky: ponjattja, prychny ta naprjamy detinizaciji [Legal nature of the shadow economy: the notion, causes and directions of shadow economy]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna – Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 52, 351–357.

4. Klymenko, S.P. (2013). Osnovni pidkhody do analizu prychnyn i chynnykiv tonizaciji ekonomiky Ukrainy [The main approaches to the analysis of causes and factors of the toning up of the Ukrainian economy]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 3, 202-208. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_30.

Отримано 17.04.2022

UDC 330.3:519.8

Yuliia Kharchenko

PhD in public administration

Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: ycharhenkoyp@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE SHADOW ECONOMY ON THE INCLUSIVE DEVELOPMENT PARAMETERS OF THE REGION

The article defines the results of modeling the influence of the level of the shadow economy on the parameters of the inclusive development of the regions of Ukraine. For the analysis, the level of the shadow economy calculated on the basis of monetary and sectoral methods was used. Based on the results of the analysis, it was determined that the presence of strong inclusive institutions, by definition, leads to faster economic development in the long term, while exploitative institutions of the economy cannot achieve long-term development, which occurs only in the short term and ceases to exist.

As a result of the conducted research, the influence of the growth of the shadow sector of the economy on the reduction of the economic security of the state was revealed, and a number of recommendations were developed to overcome this problem.

For Ukraine, the shadow economy, according to various estimates, is from 35% to 50% of GDP. The purpose of this article is to determine the main factors that contribute to the development of the shadow economy, and the means of their neutralization. Through state regulation, it is necessary to neutralize the factors that contribute to the growth of the shadow economy, in particular: measures to mitigate the effects of crisis phenomena should be provided for the population; legalization and removal of informal economic relations from the shadows; strict repressive measures against corrupt and criminal structures.

Considering the issue of detinization, it should be noted that in Ukraine for a long time insufficient attention was paid to the issue of reducing the share of the shadow economy. In recent years, this issue has become increasingly relevant on the political agenda. The government's action program contains several points to reduce the shadow economy.

In order to reduce tax evasion, careful adjustments are necessary, such as ensuring the transparency of the tax legislation, preventing tax discrimination, increasing the possibility of detecting tax evasion, and, above all, taking action against the perpetrators. We emphasize that, in order to increase the number of prosecutors and fines for negligence, it is necessary to improve democratic institutions, strengthen the anti-corruption fight, and eliminate the shameful phenomenon of politicians and bureaucrats ruling with anger.

Key words: inclusion; modeling; regional development; shadow employment; shadow economy.

Table: 1. **References:** 4.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-101-114

УДК 330.322[338.22:004]

JEL Classification: E22; O33

Олена Шишкіна

доктор економічних наук, доцент,

доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: shyshkina.olena.v@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8946-1027>

ResearcherID: [F-3208-2014](https://orcid.org/0000-0002-8946-1027)

Ігор Борисенко

аспірант

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: borisenko@gmail.com

ТИПИ І ПРИНЦИПИ ПОВЕДІНКИ ІНВЕТОРІВ НА ФІНАНСОВИХ РИНКАХ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті доведено, що учасники фінансового ринку стикаються з необхідністю прийняття певних фінансових чи інвестиційних рішень, які можуть мати певні альтернативи, а отже, проблема вибору та проблема прийняття раціональних рішень стають основними предметами дослідження фінансової поведінки. Виділено й охарактеризовано такі типи інвестиційної поведінки: нормативно обмежений, необмежений; обмежений. Сформульовано основні принципи поведінки інвесторів, на фінансових ринках в умовах цифрової економіки та розкрито їхню сутність. До таких принципів запропоновано віднести принцип раціональності, принцип альтернативності, принцип заміщення, принцип індивідуалізації, принцип обмеженості, принцип очікування, принцип оцінювання, принцип адаптування, принцип дивергентності.

Ключові слова: інвестиційна поведінка; інвестиційний простір; інвестиційний клімат; фінансовий ринок; принципи інвестиційної поведінки; цифрова економіка.

Рис.: 2. Бібл.: 19.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення в національній економіці потребують залучення значного обсягу фінансових ресурсів для відновлення та активізації економічного розвитку. Події, що відбулись в Україні останніми роками (війна з 2014 року, COVID-19, масштабне цьогорічне військове вторгнення сусідньої держави, руйнація промислового й енергетичного комплексу, інфраструктури, значні міграційні процеси та інші фактори), суттєво позначились на економічному потенціалі держави. Нині актуалізується проблема пошуку й залучення різних видів ресурсів (фінансових, енергетичних, інформаційних, трудових тощо), потрібних для функціонування реального та фінансового секторів економіки. Залучити фінансові ресурси можливо через фінансовий ринок – як національний, так і світовий. Звичайно, у таких умовах передусім доцільно говорити про національний фінансовий ринок як своєрідний внутрішній ресурс країни, який через відповідні державні механізми має потенціал для активізації інвестиційного процесу в усіх секторах економіки, сприяючи тим самим відновленню виробничого процесу, запровадження технологій ресурсозбереження тощо.

Ефективне залучення всіх складових інвестиційного простору (інвестиційної активності, інвестиційного процесу, інвестиційного клімату, інвестиційної привабливості тощо) та використання відповідних інвестиційних інструментів і важелів залежить від поведінки наявних і потенційних інвесторів. Більше зрозуміти інтереси, мотиви й потреби інвестора в сучасному інвестиційному вимірі дозволить дослідження різних типів інвестиційної поведінки та принципів її формування, що робить актуальною та своєчасною обрану тему цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи дослідження інвестиційної поведінки були закладені ще засновниками класичної політекономії Д. Рікардо та А. Смітом. Сьогодні ця спадщина становить основу загальних уявлень про закономірності функціонування систем інвестиційних відносин загалом і формування інвестиційної поведінки зокрема. Ці напрацювання дали змогу М. Алле, Е. Домару, Дж. Кейнсу, Н. Кондратьєву, В. Леонтєву, А. Маршаллу, Г. Меншу, Л. Пазінетті, Дж. Робінсону, А. Сену, Р. Солоу, М. Фрідману, Еге Хансену, Р. Харроду, Дж. Хіксу, І. Шумпетеру та іншим дослідникам розширити розуміння численних процесів в інвестиційній сфері. Визначаючи основні підходи до розуміння інвестиційної поведінки, треба приймати судження таких учених, як Б. Бойд, М. Вебер, Еге Долан, Р. Зіммель, Дж. Коулмен, Р. Мансхуані, У. Ойкен, Т. Парсонс, П. Самуельсон, Х. Уайт та інші.

Дослідження в галузі інвестиційної поведінки належать і таким вітчизняним і іноземним науковцям, як І. Бланк, К. Балдін [2], Л. Борщ [3], Д. Ванькович [4], А. Гальчинський [5], Ю. Кіндзерський [10], Т. Майорова [14], А. Пересада [15], Л. Сошникова, Д. Черваньов, А. Череп [16], М. Чорна [17], Л. Черненко, У Шарп тощо.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Необхідність науково-прикладних досліджень зумовлена неможливістю активізації механізму інноваційного інвестування без впливу на його компоненти, на яких базуються принципи, мотиви й поведінка суб'єктів – учасників фінансового ринку. Сьогодні теорія та практика залучення інвестиційних ресурсів потребують визначення якісних і кількісних характеристик, типів та принципів інвестиційної поведінки суб'єктів різних галузей національної економіки з метою подальшої раціоналізації стратегічних переваг і мінімізації негативного впливу макроекономічних ризиків. Ці та інші аспекти підкреслюють необхідність цієї статті й дозволяють сформулювати її мету і завдання.

Метою статті є дослідження типів і визначення основних принципів поведінки інвесторів на фінансових ринках в умовах цифрової економіки.

Зазначена мета дослідження дозволила сформулювати завдання, які потребують вирішення, а саме:

- розкрити зміст різних типів економічної поведінки та визначити їхні основні характеристики;

- сформулювати принципи поведінки інвесторів на фінансовому ринку в умовах цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційна поведінка є абстрактним поняттям і притаманна всім суб'єктам, що задіяні в інвестиційній сфері. Такими суб'єктами можуть виступати держава й усі фізичні та юридичні особи, які беруть безпосередню участь у процесі інвестування.

Інвестиційний процес влаштований так, що продавці грошей повинні бути зведені з покупцями або безпосередньо, або опосередковано, через посередника (через банківські установи або через фінансовий ринок).

Сучасний ринок має широкий вибір інвестиційних інструментів із різною відносною важливістю для інвестора (держави або юридичної чи фізичної особи). Інвестиції як джерело доходу є одним із найважливіших способів формування майбутнього багатства інвестора. Однак через наявний ризик прибуток не реалізується автоматично. Через це найбільшою проблемою для інвесторів є розробка та вибір ефективної інвестиційної стратегії, яка являє собою систему довгострокових цілей інвестування, яка визначає поставлені цілі, основні галузі й види діяльності, які є об'єктами інвестування, толерантність (схильність) до ризику (ризик-апетит) та методи оцінки.

Глобальні фінансові ринки ставлять перед інвесторами нові виклики, які знаходять відображення у фінансово-економічній та інвестиційній поведінці. Теорія інвестиційної поведінки суперечить традиційним фінансовим теоріям, згідно з якими інвестори є раціональними та діють на ринках, які відображають усю ситуацію, що склалася.

Теорія інвестиційної поведінки стверджує, що прогнозування інвестиційних рішень не може ґрунтуватися лише на раціональності, оскільки на процес прийняття рішень впливають когнітивні (здатність людини обробляти інформацію) та емоційні (здатність оцінювати зібрану інформацію) фактори.

Існує багато досліджень, які вивчають інвестиційну поведінку та висвітлюють різні фактори та інвестиційні стратегії, які використовують окремі інвестори й компанії, що прагнуть інвестувати кошти.

Опрацювання результатів проведених науковцями досліджень дозволяють сформулювати такі основні висновки:

- індивідуальні інвестори схильні приймати більше ризиків (мають більший ризик-апетит), ніж компанії-інвестори;
- капітальні інвестиції суб'єкта інвестиційного процесу залежать від наявної ліквідності;
- капітальні інвестиції компанії впливають на рівень забезпечення споживачів товарами та послугами [1; 3-10; 13; 18; 19].

Учасники фінансового ринку стикаються з необхідністю прийняття певних фінансових чи інвестиційних рішень, які можуть мати певні альтернативи, а отже, проблема вибору та проблема прийняття раціональних рішень стають основними предметами дослідження фінансової поведінки.

Залежно від характеру обмежень інвестиційна поведінка на фінансовому ринку може набувати різних форм. Можна виділити такі типи інвестиційної поведінки:

- нормативно обмежений;
- необмежений;
- обмежений (рис. 1) [2; 4; 6; 7; 8; 13; 17].

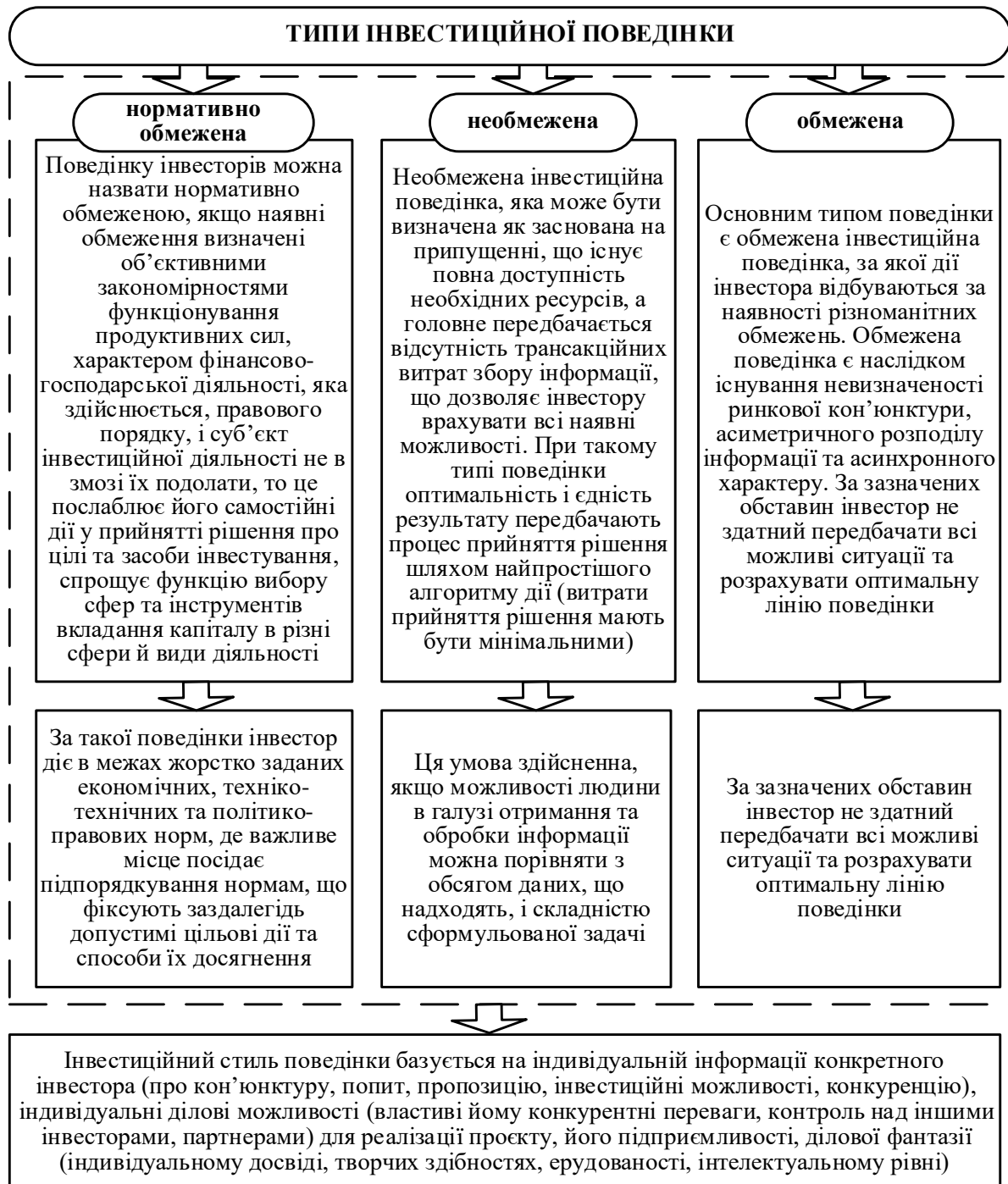

Рис. 1. Типи інвестиційної поведінки та їхня характеристика
Джерело: розроблено на основі [2; 4; 6; 7; 8; 13; 17].

Поведінку інвесторів можна назвати *нормативно обмеженою*, якщо наявні обмеження визначені об'єктивними закономірностями функціонування продуктивних сил, характером фінансово-господарської діяльності, яка здійснюється, правового порядку й суб'єкт інвестиційної діяльності не в змозі їх подолати, то це послаблює його самостійні дії у прийнятті рішення про цілі та засоби інвестування, спрощує функцію вибору сфер та інструментів вкладання капіталу в різні сфери й види діяльності.

За такої поведінки інвестор діє в межах жорстко заданих економічних, техніко-технічних та політико-правових норм, де важливе місце посідає підпорядкування нормам, що фіксують заздалегідь допустимі цільові дії та способи їх досягнення.

В основі нормативно обмеженої інвестиційної поведінки може бути звичай або тривала звичка. Так, наприклад, багато інвесторів намагаються працювати з інструментами інвестування, що вже добре зарекомендували себе, і неохоче оперують новими, з якими в них відсутній досвід і навички роботи.

Особливого значення для нормативно обмеженої інвестиційної поведінки мають різноманітні ефекти, так звані «феномени поведінки». Наприклад, поведінка суб'єкта може бути зумовлена поведінкою оточення (ефект наслідування). Важливу роль у такій поведінці відіграють феномени, що народжуються засобами масової інформації та комунікації, особистими стереотипами, думкою друзів та знайомих. В умовах цифрової економіки роль і значення таких феноменів поведінки невпинно зростає. Саме на таких ефектах поведінки побудовано більшість фінансових пірамід та довірчих товариств.

Необмежена інвестиційна поведінка, яка може бути визначена як заснована на припущенні, що існує повна доступність необхідних ресурсів, а головне передбачає відсутність трансакційних витрат збору інформації, що дозволяє інвестору врахувати всі наявні можливості. За такого типу поведінки оптимальність і єдність результату передбачають процес прийняття рішення шляхом найпростішого алгоритму дії (витрати прийняття рішення мають бути мінімальними). Ця умова здійсненна, якщо можливості людини в галузі отримання та обробки інформації можна порівняти з обсягом даних, що надходять, і складністю сформульованої задачі.

Цей тип поведінки є більшою мірою теоретичним припущенням, ніж практичною реальністю, проте його існування цілком допустиме й теоретично виправдане, оскільки дозволяє зрозуміти природу інвестиційної поведінки належно до об'єкта інвестування. Певною мірою необмежена інвестиційна поведінка характерна для монополіста, оскільки його граничні витрати на пошук і збір інформації завжди виявляються нижчими за граничну корисність від її використання.

Основним типом поведінки є *обмежена* інвестиційна поведінка, за якої дії інвестора відбуваються за наявності різноманітних обмежень. Обмежена поведінка є наслідком існування невизначеності ринкової

кон'юнктури, асиметричного розподілу інформації та асинхронного характеру. За зазначених обставин інвестор не здатний передбачати всі можливі ситуації та розрахувати оптимальну лінію поведінки.

Щодо процедури вибору, то за такого типу інвестиційної поведінки вона здійснюється з урахуванням трансакційних витрат, які відіграють роль критеріїв відбору, а сам процес вибору включає: характер поставлених завдань (чіткі й одновимірні або невизначені та багатовимірні), ступінь їх відтворюваності або повторюваності, кількість альтернатив, наявність і доступність інформації, відповідні мотивації та стимули тощо.

Зазначені типи інвестиційної поведінки за рахунок особистісних характеристик суб'єктів і перетворюються на притаманні кожному інвестору стилі та стратегії.

Інвестиційний стиль поведінки базується на індивідуальній інформації конкретного інвестора (про кон'юнктуру, конкуренцію, інвестиційні можливості попиту, пропозицію), індивідуальні ділові можливості (властиві йому конкурентні переваги, контроль над іншими інвесторами, партнерами) для реалізації проекту, його підприємливості, ділової фантазії (індивідуальному досвіду, творчих здібностях, ерудованості, інтелектуальному рівні).

Під інвестиційним стилем поведінки будемо розуміти сукупність індивідуалізованих рис, методів оперування інструментами, що застосовуються для досягнення відповідних інтересів відповідно до певного мотиву. З огляду на те, що в основі інвестиційної поведінки лежить спосіб ухвалення рішення, об'єктивною основою формування інвестиційного стилю є ступінь раціональності інвестора та притаманні йому специфічні особливості ухвалення рішень, які ґрунтуються на його досвіді й навичках оперування інвестиційними інструментами.

Крім того, стиль поведінки виникає із сили впливу інвестора на інших суб'єктів: одні інвестори обіймають панівне становище у своїй сфері діяльності, інші перебувають під пануванням як об'єктивних, так і суб'єктивних обставин. Суттєвий вплив на це здійснюють масштабність мислення інвестора, повнота й широта передбачення, характер сили уяви та здатність вести переговори. Через це інвестиційна поведінка може залежати від типу ринку та характеру конкуренції на ньому. Стиль поведінки проявляється в моделях, які визначаються характером реагування інвестора на зміни в зовнішньому і внутрішньому середовищі.

Вихідною умовою інвестиційної поведінки та вибору певних моделей і відповідного інвестиційного стилю є принципи поведінки.

Основою будь-якої дії є сукупність принципів, які створюють підґрунтя для будь-якої дії. Принципи можна розглядати як:

- основні, визначальні правила, якими керується інвестор, приймаючи рішення;

- внутрішні переконання інвестора, його особливий погляд на навколишній світ, який впливає на його поведінку;

- основу процесу, який організовує інвесторів для досягнення своїх цілей.

Саме принципи створюють умови, формують моделі поведінки, визначають правила гри на ринку, встановлюють норми й обмеження поведінки. Принципи поведінки можна впроваджувати добровільно, але їх також можна забезпечити через законодавство.

Принципи можуть ґрунтуватися на звичках або традиційних нормах, за допомогою яких поведінка інвестора автоматично відтворюється автоматично, без особливих роздумів. Але в умовах ринкової економіки й розвитку цифровізації в усіх сферах діяльності, ці принципи виступають детермінантами поведінки, змушуючи людину кожного разу їх враховувати і свідомо застосовувати.

Ми будемо розглядати принципи як початкові установки, що визначають вибір інвестора, і спосіб прийняття рішень згідно з об'єктивною логікою інвестиційного процесу. Зазначене означає, що інвестори на фінансовому ринку поведуться так само, як і внутрішні механізми інвестиційного процесу. Іншими словами, на поведінку інвесторів впливають об'єктивні закони функціонування інвестицій і закони ринку.

У зв'язку з цим інвестиційні засоби створюють межі для поведінки інвесторів, і водночас вибір інвестиційних засобів також відображає принципи поведінки. Принципи, навпаки, формулюються інвесторами на основі їхнього суб'єктивного сприйняття можливих і досяжних обставин, інтересів і мотивацій, а також внутрішніх рис характеру, які притаманні конкретному інвестору [2]. Тим самим можна виділити загальні принципи поведінки інвесторів на фінансовому ринку. До таких принципів належать: принцип раціональності, принцип альтернативності, заміщення, принцип індивідуалізації, принцип обмеженості, принцип очікування, принцип оцінювання, принцип адаптування, принцип дивергентності (рис. 2).

Принцип раціональності означає, що в діях інвестора відбиваються раціональне сприйняття дій інших людей і раціональна реакція них.

Раціональність поведінки завжди перебуває в межах певних цінностей. Так, будучи раціональною в системі одних цінностей, вона може виявитися нераціональною в іншій.

В умовах цифрової економіки раціональність передбачає як розважливість (що впливає з поняття раціо), а і продуманість та розважливість поведінки, що чітко проглядалося в поведінці інвесторів на фінансових ринках.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

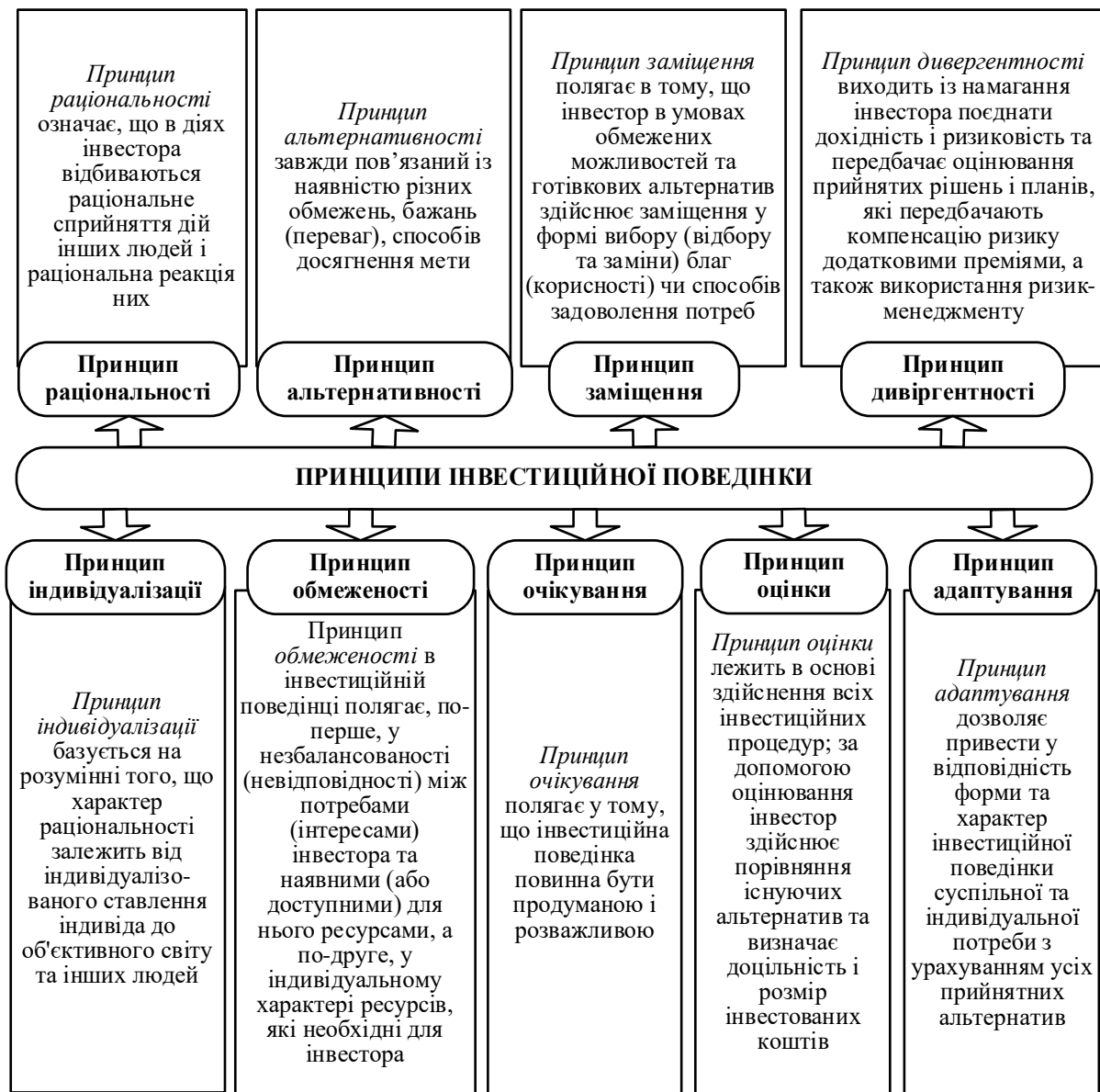

Рис. 2. Принципи інвестиційної поведінки

Джерело: розроблено на основі [2; 4; 6; 7; 8; 12; 13; 17-19].

Головним моментом раціональності є прийняття рішень, тобто відбір певних дій / операцій / процесів, які б максимізували вигоди і мінімізували втрати (збитки). Залежно від того, що є об'єктом прийняття рішень, поведінка інвесторів може мати целераціональний (коли відбираються мети інвестування) чи інструментальний (якщо здійснюється вибір інструментів досягнення мети) характер. Необхідно зазначити, що раціональність у інвестиційній поведінці виражається через індивідуальний характер усвідомлення потреб, цінностей та інтересів, мотивів та різного роду стимулів інвесторів. Мотиви та стимули значним чином впливають на інвестиційну поведінку й визначають її специфіку. При цьому поведінка інвестора завжди мотивована індивідуальними відчуттями та власним досвідом.

Наявність обмежень у прийнятті інвестиційних рішень (нормативно-правових, інформаційних, ресурсних тощо) формують той чи інший спосіб інвестиційної поведінки й, отже, формує наступний принцип інвестиційної поведінки, а саме – принцип обмеженості.

Принцип *обмеженості* в інвестиційній поведінці може набувати подвійного характеру. З одного боку, це незбалансованість (невідповідність) між інтересами (потребами) інвестора та доступними (або наявними) для нього ресурсами, а з іншого – це індивідуальний характер ресурсів, які необхідні для інвестора. У першому випадку йдеться про обмеження у використанні тих чи інших ресурсів, та можливості їх відтворення, а отже, і розширеного використання. У другому – обмеження мають абсолютний характер, а ресурси, що використовуються, мають унікальні властивості (є недоступними для інвестора), їх відтворення абсолютно (частково або повністю) обмежене за різними причинами, зокрема нормативно-правовими, а значить, такий рівень обмеженості вимагає від інвестора:

- по-перше, поєднання різних видів ресурсів у різному пропорційному відношенні;
- по-друге, вибору оптимального варіанта заміщення одних ресурсів іншими за умов їх нестачі / недоступності / обмеженості тощо;
- по-третє, орієнтації інвестора на вкладення у виробництво тих благ, ресурси для виготовлення яких йому доступні.

Таким чином, «обмеженість» впливає на будь-яку інвестиційну діяльність, характеризує інвестиційну активність і дохідність загалом та визначає її результативність.

Принцип індивідуалізації базується на розумінні того, що характер раціональності залежить від індивідуалізованого ставлення індивіда до об'єктивного світу та інших людей.

Принцип альтернативності завжди пов'язані з наявністю різних обмежень, бажань (переваг), способів (альтернативних варіантів) досягнення мети.

Цінність інвестицій необхідно завжди порівнювати із втраченими можливостями задоволення інших потреб, при цьому величина інвестиційного потоку є альтернативною вартістю грошового (позикового) капіталу.

Водночас з альтернативами цілей-завдань існують альтернативи засобів і способів їх досягнення. Наявність альтернатив передбачає існування вибору.

Принцип заміщення полягає в тому, що інвестор за умов обмежених можливостей та наявних альтернатив здійснює заміщення у формі вибору благ (корисностей) або способів задоволення потреб, тобто тим самим здійснює диверсифікацію в розміщенні інвестиційних інструментів.

Принцип оцінки лежить в основі здійснення всіх інвестиційних процедур; за допомогою оцінювання інвестор здійснює порівняння наявних альтернатив та визначає доцільність і розмір інвестованих коштів.

Крім того, важливого значення для поведінки інвестора має оцінка ймовірності настання тієї чи іншої події, інтерпретація результатів якої визначається наявним життєвим досвідом інвестора, достовірністю та повнотою наявної в розпорядженні інформації та іншими чинниками. Оскільки вартість інвестиційного проєкту завжди є ймовірнісною величиною, то зазначена оцінка є суттєвим моментом інвестиційної діяльності.

Принцип очікування полягає в тому, що інвестиційна поведінка в мінімальному характері фінансового ринку має бути продуманою та розважливою. Зауважимо, що очікування інвестора завжди враховують фактор часу, який часто унеможлиблює точне передбачення розвитку подій і тому пов'язані з невизначеністю та ризиком.

Принцип дивергентності виходить із намагання інвестора поєднати дохідність і ризиковість та передбачає оцінювання прийнятих рішень і планів, які передбачають компенсацію ризику додатковими преміями, а також використання ризик-менеджменту. Принцип дивергентності орієнтований на безризиковий вибір безризикового доходу, який відображає еластичність відсоткових та інфляційних очікувань інвестора й тим самим впливає на його поведінку. Зауважимо, що безризикові інвестиційні вкладення передбачають отримання мінімальної величини доходу, але мають пріоритетний порядок забезпечення, надійні джерела покриття, незначні трансакційні витрати, високу ліквідність та доступність операцій. По суті, цей принцип поведінки відображає особистісні риси поведінки інвестора, його схильність до ризику (ризик-апетит) і загалом відбиває внутрішню природу інвестицій.

Принцип адаптування означає, що інвестиційна поведінка пристосовується до зовнішнього середовища, тим самим забезпечується відповідність характеру інвестиційної поведінки та потреби інвестора з урахуванням усіх прийнятних альтернатив. Цей принцип ґрунтується на усвідомленні інвестором своїх потреб, раціональному цілеформуванні, доцільності застосування тих чи інших інвестиційних інструментів тощо.

Підсумовуючи дослідження вищенаведених принципів інвестиційної поведінки зазначимо, що вони визначають вихідні умови формування поведінки інвесторів на фінансовому ринку.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи результати цього дослідження ми дійшли висновків, що: індивідуальні інвестори схильні приймати більше ризиків (мають більший ризик-апетит), ніж компанії-інвестори; капітальні інвестиції суб'єкта інвестиційного процесу залежать від наявної ліквідності; капітальні інвестиції компанії впливають на рівень забезпечення споживачів товарами та послугами. Отже, проблема вибору і проблема прийняття раціональних рішень стають основними предметами дослідження фінансової поведінки. Досліджено основні типи поведінки інвесторів на фінансовому ринку, до яких віднесено нормативно обмежений, необмежений і обмежений. Встановлено, що зазначені типи інвестиційної поведінки перетворюються на притаманні кожному інвестору стилі і стратегії. Вияв-

лено й охарактеризовано основні принципи поведінки, які створюють умови, формують моделі поведінки, визначають правила гри на ринку, встановлюють норми й обмеження, що є предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Strategic Management of the Investment Process in the Agricultural Sector (for Example, Agricultural Enterprises and the Food Industry) [Electronic resource] / S. Zakharin, S. Stoyanova-Koval, I. Kychko, V. Marhasova, I. Shupta // Journal of Optimization in Industrial Engineering (JOIE). – 2021. – Vol. 14, Is. 1. – Pp. 209-218. – Accessed mode: http://www.qjie.ir/article_677867.html.
2. Балдин К. В. Управление рисками в инновационно-инвестиционной деятельности : учебное пособие : учеб. пособие / К. В. Балдин, И. И. Передеряев, Р. С. Голов. – М. : Дашков и К, 2017. – 418 с.
3. Борщ Л. М. Інновації і інвестиції в реальному секторі економіки: перспективи розвитку / Л. М. Борщ // Економіка ринкових відносин. – 2008. – № 22. – С. 44-52.
4. Ванькович Д. Інвестиційний клімат в Україні та шляхи його поліпшення: економіко-правовий аспект/ Д. Ванькович, Н. Демчишак // Економіст. – 2007. – № 4. – С. 79-81.
5. Гальчинський А. Становлення інвестиційної моделі економічного зростання в Україні / А. Гальчинський, С. Львовичкін // Економіка України. – 2004. – № 6(511). – С. 4-11.
6. Дубина М. В. Рейтинговий аналіз дослідження інвестиційного клімату в Україні / М. В. Дубина, Д. С. Пілевич // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки та управління. Серія 1, Економіка : збірник наукових праць. – 2014. – № 2(22). – С. 54-60.
7. Єршова Г. В. Інвестиційна активність підприємств та шляхи її забезпечення / Г. В. Єршова // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 53-63.
8. Заволока Ю. М. Інвестиційна поведінка суб'єктів інвестиційної діяльності за галузями економіки / Ю. М. Заволока, С. М. Контурова // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 4. – С. 13-15.
9. Кичко І. І. Перспективи використання інвестиційної політики держави як інструменту структурної перебудови економіки / І. І. Кичко, А. В. Холодницька // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2017. – № 192. – С. 18-24.
10. Кіндзерський Ю. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 4-11.
11. Ковтун Н. Теоретичні засади інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності : співвідношення основних понять та категорій / Н. Ковтун // Вісник київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 101. – С. 25-29.
12. Лацик Г. Сутнісно-теоретичні основи фінансових інструментів / Г. Лацик // Світ фінансів. – 2009. – № 1(18). – С. 143-152.
13. Ломачинська І. А. Цінності та інвестиції впливу [Електронний ресурс] / І. А. Ломачинська // Міжнародний форум EFBM 2019 «Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління. Глобальні економічні виклики та можливості у цифрову епоху». – Режим доступу: <https://efbm.org/wp-content/uploads/2019/05/%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-1.pdf#page=48>.
14. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : [навч. посіб.] / Т. Майорова. – К. : ЦУЛ, 2003. – 376 с.
15. Пересада А. А. Інвестиційне кредитування / А. А. Пересада, Т. В. Майорова. – К., 2002. – 272 с.
16. Череп А. В. Інвестиційна діяльність в Україні: стан та шляхи її активізації / А. В. Череп, Г. І. Рурка // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво : науково-виробничий журнал. – 2011. – № 3. – С. 48-52.

17. Чорна М. В. Формування ефективної інвестиційної політики підприємства: монографія / М. В. Чорна, С. В. Глухова. – Х. : ФОП Шейніна О.В., 2010. – 210 с.

18. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли; пер. с англ. А. Н. Буренина, А. А. Васина. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 1028 с.

19. Шишкіна О. Ризикозалежність промислових підприємств від інвестиційної привабливості національної економіки / О. Шишкіна, О. Кальченко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2019. – № 2 (18). – С. 245–260.

References

1. Zakharin, S., Stoyanova-Koval, S., Kychko, I., Marhasova, V., & Shupta, I. (2021). Strategic Management of the Investment Process in the Agricultural Sector (for Example, Agricultural Enterprises and the Food Industry). *Journal of Optimization in Industrial Engineering (JOIE)*, 14(1), 209-218. http://www.qjie.ir/article_677867.html.

2. Baldin, K.V. (2017). *Upravlenie riskami v innoatsyonno-investitsionnoi deiatelnosti [Management of risks in innovation-investment activity]*. Dashkov and K.

3. Borshch, L.M. (2008). Innovatsii i investytsii v realnomu sektori ekonomiky: perspektyvy rozvytku [Innovations and investments in the real sector of the economy: development prospects]. *Ekonomika rynkovykh vidnosyn – Economics of market relations*, 22, 44-52.

4. Vankovich, D. (2007). Investytsiinyi klimat v Ukraini ta shliakhy yoho polipshennia: ekonomiko-pravovyi aspekt [Investment climate in Ukraine and ways to improve it: economic and legal aspect]. *Ekonomist – Economist*, 4, 79-81.

5. Halchynskiy, A., & Lyovochkin, S. (2004). Stanovlennia investytsiinoi modeli ekonomichnoho zrostantia v Ukraini [Formation of the investment model of economic growth in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6(511), 4-11.

6. Dubyna, M.V., & Pilevych, D.S. (2014). Reitynhovyi analiz doslidzhennia investytsiinoho klimatu v Ukraini [Rating analysis of the study of the investment climate in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky ta upravlinnia. Seriya 1, Ekonomika: zbirnyk naukovykh prats – Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series 1, Economics: a collection of scientific works*, 2(22), 54-60.

7. Yershova, H.V. (2011). Investytsiina aktyvnist pidpriemstv ta shliakhy yii zabezpechennia [Investment activity of enterprises and ways of ensuring it]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and forecasting*, (4), 53-63.

8. Zavoloka, Y.M., & Konturova, S.M. (2012). Investytsiina povedinka subiektiv investytsiinoi diialnosti za haluziamy ekonomiky [Investment behavior of subjects of investment activity by economic sectors]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (4), 13-15.

9. Kychko, I.I., & Kholodnytska, A.V. (2017). Perspektyvy vykorystannia investytsiinoi polityky derzhavy yak instrumentu strukturnoi perebudovy ekonomiky [Prospects for using the state's investment policy as a tool for structural restructuring of the economy]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. H. Shevchenka – Bulletin of Kyiv National University named after T. G. Shevchenko*, (192), 18-24.

10. Kindzerskyi, Yu. (2007). Instytutsionalni aspekty vidtvorennia u konteksti strukturnykh transformatsii [Institutional aspects of reproduction in the context of structural transformations]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, (2), 4-11.

11. Kovtun, N. (2008). Teoretychni zasady investytsiinoho protsesu ta investytsiinoi diialnosti: spivvidnoshennia osnovnykh poniat ta katehorii [Theoretical foundations of the investment process and investment activity: correlation of basic concepts and categories]. *Visnyk kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka – Bulletin of Kyiv National University named after T. Shevchenko*, (101), 25-29.

12. Latsyk, H. (2009). Sutnisno-teoretychni osnovy finansovykh instrumentiv [Substantial and theoretical foundations of financial instruments]. *Svit finansiv – World of Finances*, 1(18), 143-152.
13. Lomachynska, I.A. (2019). Tsinnosti ta investytsii vplyvu. [Values and influence investments]. *Mizhnarodnyi forum EFBM 2019 «Ekonomika. Finansy. Biznes. Upravlinnia. Hlobalni ekonomichni vyklyky ta mozhlyvosti u tsyfrovu epokhu» – EFBM International Forum 2019 “Economics. Finances. Business. Management. Global economic challenges and opportunities in the digital age”* (p. 48). <https://efbm.org/wp-content/uploads/2019/05/%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-1.pdf#page=48>.
14. Maiorova, T.V. (2003). *Investytsiina diialnist [Investment activity]*. TsUL.
15. Peresada, A.A., & Maiorova, T.V. (2002). *Investytsiine kredyтування [Investment lending]*.
16. Cherep, A.V., & Rurka, H.I. (2001). Investytsiina diialnist v Ukraini: stan ta shliakhy yii aktyvizatsii [Investment activity in Ukraine: state and ways of its activation]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo: naukovo-vyrobnychi zhurnal – State and regions. Series: Economics and entrepreneurship: scientific and industrial journal*, (3), 48-52.
17. Chorna, M.V., & Hlukhova, S.V. (2010). Formuvannia efektyvnoi investytsiinoi polityky pidpriemstva [Formation of an effective investment policy of the enterprise]. FOP Sheinina O.V.
18. Sharp, U., Alexander, G., & Beyli, Dzh. (2001). *Investitsii [Investments]*. INFRA-M.
19. Shyshkina, O., & Kalchenko, O. (2019). Ryzkykozalezhnist promyslovykh pidpriemstv vid investytsiinoi pryvablyvosti natsionalnoi ekonomiky [Risk dependence of industrial enterprises on the investment attractiveness of the national economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(18)), 245-260.

Отримано 12.05.2022

UDC 330.322[338.22:004]

Olena Shyshkina

Doctor of Economics, Associate Professor
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: shyshkina.olena.v@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-8946-1027>

ResearcherID: [F-3208-2014](https://orcid.org/0000-0002-8946-1027)

Ihor Borysenko

PhD student
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: borisenko@gmail.com

TYPES AND PRINCIPLES OF THE INVESTORS' BEHAVIOR IN FINANCIAL MARKETS IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Effective involvement of all components of the investment space (investment activity, investment process, investment climate, investment attractiveness etc.), and the use of appropriate investment tools and levers depends on the behavior of existing investors and the results. A better understanding of the interests, motives and needs of the investor in the existing investment dimension will allow the study of various types of investment behavior and principles of its formation, which makes the chosen topic of scientific research relevant and timely.

The purpose of the article is to study scientific and practical aspects of the types and principles of the investors' behavior in financial markets in the conditions of the digital economy.

Within this scientific research it was established the following: individual investors tend to take more risks (have a greater risk appetite) than the companies-investors; capital investments of the subject of the investment process depend on the available liquidity; capital investment of the company affect the level of providing consumers with goods and services. Therefore, the problem of choice, and the problem of making rational decision become the main subjects of the study of financial behavior.

The main types of the investors' behavior in the financial markets are studied, which include regulatory-limited, unlimited, and limited. It is established that the specified types of the investment behavior turn into styles and strategies characteristic of each investor.

The main principles of behavior (rationality, alternatives, substitution, individualization, limitations, expectations, evaluation, adaptation, and divergence) that create the conditions, form behavioral patterns, determine the rules of the game in the market, establish norms and restrictions are identified and characterized.

It is proved that principles can be based on habits or traditional norms, by which the investor's behavior is automatically reproduced, without much thought. But in the conditions of the market economy and development of digitalization in all spheres of the activity, these principles act as the determinants of behavior, forcing a person to take them into account and consciously apply them every time.

Keywords: *investment behavior; investment space; investment climate; financial market; principles of investment behavior; digital economy.*

Fig.: 2. References: 19.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-115-124

УДК 336.71[330.131.7:336.77]

JEL Classification: G21; G32

Ірина Садчикова

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: aspirant_chstu@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5144-1306>

ResearcherID: [F-4936-2014](https://orcid.org/0000-0001-5144-1306)

Анастасія Онопрієнко

здобувачка вищої освіти 2 курсу магістратури спеціальності фінанси,
банківська справа та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: nast170600@gmail.com

ОЦІНКА КРЕДИТНОГО РИЗИКУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ В УМОВАХ КОРОНАКРИЗИ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз сутності поняття «кредитний ризик», виділено причини його виникнення та основні особливості. Наведено аналіз основних показників діяльності кредитного ринку України, а саме динаміку змін чинників кредитного ризику. До таких показників належать: частка кредитного портфеля в активах банків, співвідношення власного капіталу з кредитним портфелем, частка кредитів в іноземній валюті, частка простроченої заборгованості по кредитах та частка непрацюючих кредитів, нормативи кредитних ризиків НБУ та їх дотримання комерційними банками. Також після аналізу було запропоновано організаційно-економічний механізм управління кредитним ризиком, окреслені основні принципи його функціонування та рекомендації щодо впровадження.

Ключові слова: кредитний ринок; кредитна система; кредит; кредитний ризик; організаційно-економічний механізм.

Рис.: 3. Табл.: 1. Бібл.: 15.

Постановка проблеми. На сьогодні банківська система України, знаходячись під впливом наслідків фінансової кризи, політичної та законодавчої нестабільності, виявилася незахищеною перед викликами поширення пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19). У зв'язку з введенням суворих карантинних обмежень зросло безробіття, значна частка суб'єктів малого та середнього бізнесу зазнала банкрутства, закриття кордонів гальмує розвиток економіки, зріс рівень інфляції тощо. Разом з тим зросли й ризики ведення діяльності комерційними банками.

В умовах коронакризи ймовірність вчасного повернення коштів за кредитами та виплати відсотків по них громадянами дедалі більше піддається сумнівам з боку банків. Це зумовлює необхідність перегляду системи управління банківськими ризиками, зокрема запобігання їх виникненню, якісної та кількісної оцінки, постійного моніторингу та контролю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні аспекти попередження, виявлення та запобігання кредитним ризикам, мінімізації їхнього негативного впливу на фінансову стабільність банку у своїх

працях досліджували такі вітчизняні та закордонні вчені, як О. Вовчак [1], В. Волохов [2], О. Дзюблюк [3], Е. Карлетті [4], Л. Слобода [5], О. Стешенко [6], Дж. Сінкі [7] та інші.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Водночас важливим є визначення основних питань ефективного управління кредитними ризиками, особливостями їх виявлення, оцінки та мінімізації в умовах пандемії COVID-19.

Мета статті. Метою роботи є дослідження впливу наслідків пандемії на управління кредитними ризиками комерційних банків та розробка рекомендацій щодо покращення фінансової стабільності як окремого банку, так і банківської системи України загалом.

Виклад основного матеріалу. За визначенням НБУ, під кредитним ризиком розуміють наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу банків, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання [8]. Виникнення цього виду ризику є для банку цілком нормальним, адже, як і в будь-якому іншому виді комерційної діяльності, для отримання прибутку необхідно іти на певний ризик. Важливим є саме його масштаб та обґрунтованість, що визначає доцільність взяття на себе такого ризику. Причини виникнення кредитного ризику та його особливості наведені на рис. 1.

Рис. 1. Причини виникнення та особливості кредитного ризику
Джерело: складено авторами на основі [1; 9; 10].

Згідно з рис. 1, будь-який кредитний ризик завжди має подвійний характер, тобто можна розглядати його як ризик конкретної кредитної операції і як ризик кредитного портфеля. Також цей вид ризику реагує на зміну рівня інших банківських ризиків – ризик прибутковості, валютний ризик, юридичний ризик, ризик достатності капіталу, ризик ліквідності тощо. Зокрема, інфляційний ризик має значний вплив, коли кредит видавався на довгостроковий період, він визначає вартість грошей у часі та майбутні прибутки/збитки банку; валютний ризик впливає, коли кредит видано в іноземній валюті – через коливання курсу валют змінюється рівень кредитного ризику; відсотковий – при видачі кредитів із плаваючою кредитною ставкою тощо. Ще однією важливою особливістю кредитного ризику є невизначеність його наслідків, тобто, відповідно до ситуації, банк може мати як фінансові збитки, так і додаткові прибутки [11; 12]. Суб'єктивність характеру оцінки цього ризику проявляється у тому, що комерційні банки можуть мати рівний рівень достовірності та повноти інформації про діяльність та фінансовий стан позичальника, різний рівень досвіду роботи з ризиками тощо.

Відповідно до показників рис. 2, частка кредитного портфеля значно зменшилась у зв'язку з розгортанням пандемії. Така ситуація склалася внаслідок зниження попиту на кредити. Відповідно, банкам теж не вигідно видавати кредити клієнтам, адже реалії пандемії свідчать про зростання безробіття, а отже, і скорочення можливостей виплати по кредитах. Останнє підтверджує зростання частки простроченої заборгованості по кредитах до 29 %.

Рис. 2. Індикатори кредитного ризику 2010-2020 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [8; 13].

Гарною тенденцією у 2018-2021 рр. є зростання співвідношення власного капіталу банків із кредитним портфелем. Станом на 2021 рік цей показник становить 23,98 %. Це означає, що зросла частка власних коштів у наданих кредитах, відповідно фінансова стійкість збільшилася. Частка кредитів, що надана в іноземній валюті помітно зменшилася (з 51,85 до 30,29 %), зменшивши вплив валютного ризику на кредитну діяльність. Адаже з поживавленням коронакризи валютний курс в Україні став більш нестабільним, тому зменшення надання таких кредитів зменшує ризик збитків від курсових коливань.

Водночас частка непрацюючих кредитів у банках значно зменшилася з 54,54 до 30,02 %. Така ситуація характеризується використанням більш обґрунтованими вимогами до платоспроможності позичальників. Виклики коронакризи змусили банки враховувати всі складові кредитних ринків при формуванні ціни на кредити, щоб протидіяти негативним наслідкам COVID-19.

З метою контролю та регулювання банківських ризиків, НБУ розробило економічні нормативи, недотримання яких призведе до значних фінансових труднощів та банкрутства. У табл. 1 наведені фактичні значення нормативів кредитного ризику за 2010-2021 рр.

Аналізуючи дані фактичних нормативів оцінки кредитного ризику банків, можна зробити висновок, що період 2010-2021 рр. показники всіх нормативів були в нормі, крім нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями, пов'язаними з банком особами у 2015-2016 рр. Цей норматив був введений на заміну Н9 (норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру) та Н10 (норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам). Такі дії дозволили виявити проблемні місця та у наступні 2017-2021 рр. досягти прийнятних нормативом значень. Як бачимо, виклики COVID-19 змусили банки жорсткіше контролювати розміри кредитного ризику. За останні роки фактичні значення нормативів значно зменшилися, проте, це не означає, що такі нормативи максимально покривають всі вразливі для кредитного ризику місця. Саме тому необхідним є розробити дієвий механізм оцінки впливу кредитного ризику на діяльність комерційних банків в Україні, що відповідатиме новим реаліям пандемії [14; 15].

Відповідно до запропонованого на рис. 3 організаційно-економічного механізму, метою управління кредитним ризиком комерційного банку є ефективний контроль за самими кредитними ризиками, об'єктивна оцінка та можливості вчасного попередження їх появи, мінімізація збитків від ведення кредитної діяльності та підтримка фінансової стійкості та стабільності банку.

Таблиця 1

Нормативи кредитного ризику та дотримання їх банками 2010-2020 рр.

Назва нормативу	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %)	21,04	20,76	22,10	22,33	22,01	22,78	21,48	20,29	19,83	17,61	19,14	18,60
Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	161,20	164,46	172,91	172,05	250,04	364,14	308,27	208,31	176,23	105,00	87,39	72,35
Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5 %)*	0,81	0,57	0,37	0,36	0,13	-	-	-	-	-	-	-
Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями пов'язаними з банком особами (не більше 25 %)**	-	-	-	-	-	31,19	36,72	17,89	10,41	7,02	4,10	3,71
Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (не більше 30 %)*	2,25	2,51	2,41	1,63	1,37	-	-	-	-	-	-	-

*- нормативи скасовані НБУ після 2014 року.

** - норматив введений Постановою Правління НБУ від 8 червня 2015 року № 361.

Джерело: складено авторами на основі [8].

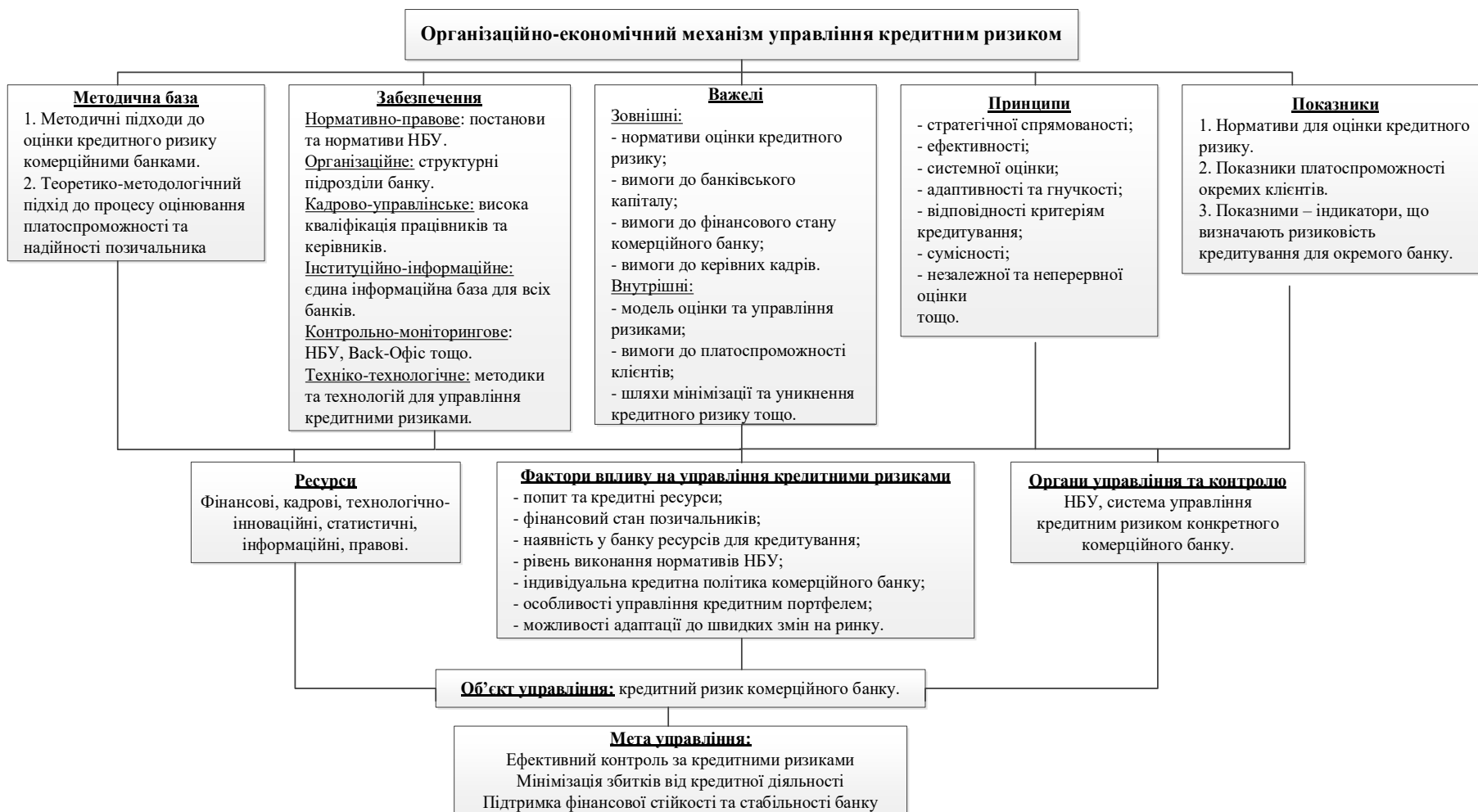

Рис. 3. Організаційно-економічний механізм управління кредитним ризиком окремим комерційним банком
 Джерело: складено авторами.

Основними принципами функціонування цього механізму повинні бути:

- принцип стратегічної спрямованості (управління кредитними ризиками узгоджено зі стратегічними інтересами банку);

- ефективності та системної оцінки (грунтовне виявлення, оцінка, запобігання та мінімізація можливих кредитних ризиків на основі чіткого алгоритму дій);

- адаптивності та гнучкості (можливості пристосування до швидких змін на ринку, прогнозування та варіативного планування);

- відповідності критеріям кредитування (розробка системи критеріїв задовільної платоспроможності для позичальників та об'єктивність їх дотримання);

- сумісності (система оцінки кредитного ризику повинна відповідати сутності та складності окремої кредитної операції);

- незалежності та неперервності оцінки (має місце об'єктивний характер оцінки та систематичний контроль за кредитними ризиками кожної окремої операції) тощо.

Загалом, для впровадження та реалізації цього механізму необхідно ґрунтовно доопрацювати нормативну-правову базу, впроваджувати гнучку та адаптивну до змін кон'юнктури ринку кредитну політику як на рівні країни, так і на рівні окремого комерційного банку, запровадити єдину широку інформаційну базу для оцінки всіх критеріїв платоспроможності кожного окремого позичальника, розробляти ефективну кадрову політику комерційного банку, забезпечувати незалежну, системну та неперервну оцінку кредитних ризиків для забезпечення належного рівня фінансової стабільності банку.

Висновки та пропозиції. Оцінка впливу кредитних ризиків є важливою запорукою фінансової стабільності комерційного банку. Завдяки грамотній оцінці платоспроможності конкретного позичальника можна визначити ймовірність повернення кредитних коштів та процентів по них. Поява кредитного ризику може бути викликана низкою причин, зокрема відсутністю повної інформації про доходи позичальника, частою зміною нормативно-правових актів та кредитної політики окремого комерційного банку, проявам кризових явищ в економіці тощо.

Це спричиняє не тільки саму появу кредитного ризику, а й невизначеність наслідків для банку, неможливість передбачення його динамічних змін. Тому оцінка кредитного ризику має суто суб'єктивний характер.

Згідно з даними звітів НБУ, розгортання пандемії значно зменшило кредитний портфель банків, зокрема й частки кредитів, наданих в іноземній валюті. Частка простроченої заборгованості по кредитах у ці роки залишається стабільно високою, але позитивним моментом є те, що комерційні банки поступово розбираються з накопиченими непрацюючими кредитами.

Кажучи про нормативи кредитних ризиків НБУ, можна помітити, що під час коронакризи комерційні банки почали жорсткіше контролювати розміри кредитного ризику. Проте їх виконання не гарантує банку належного рівня

фінансової стійкості та стабільності. Необхідно ґрунтовно підходити до вирішення цього питання завдяки впровадженню ефективного організаційно-економічного механізму управління кредитним ризиком. У роботі наведено всі необхідні складові для його правильного функціонування, окреслено основні принципи такого управління та визначено фактори впливу на прийняття окремих управлінських рішень у питанні оцінки кредитних ризиків.

Пандемія COVID-19 внесла значні корективи у кредитну діяльність банків. Тому важливим є якнайшвидше адаптуватися до змін, коректуючи традиційну модель оцінки кредитних ризиків для мінімізації можливих збитків та забезпечення високого рівня фінансової стабільності.

Список використаних джерел

1. Вовчак О. Д. Поняття кредитного ризику в банківській системі України / О. Д. Вовчак, М. П. Онуфрієнко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 8. – С. 171–174.
2. Волохов В. І. Оцінка ефективності кредитної діяльності банків / В. І. Волохов // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 115–124.
3. Дзюблюк О. В. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку : монографія / О. В. Дзюблюк. – Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2015. – 295 с.
4. Alle F. Credit Market Competition and Capital Regulation / F. Alle, E. Carlett, R. Marquez // *The Rev. of Financial Studies*. – 2011. – Vol. 24. (№ 4). – Pp. 983–1018.
5. Слобода Л. Я. Дослідження факторів кредитних ризиків банків / Л. Я. Слобода // *Регіональна економіка*. – 2015. – № 1. – С. 125–135.
6. Стешенко О. Д. Управління кредитним ризиком комерційного банку / О. Д. Стешенко // *Вісник економіки транспорту і промисловості*. – 2013. – № 42. – С. 327–330.
7. Синки-мл. Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг : пер. с англ. 6-го изд. / Дж. Синки-мл. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua>.
9. Штефан Л. Б. Проблеми управління кредитним ризиком в комерційних банках України [Електронний ресурс] / Л. Б. Штефан // *Ефективна економіка*. – 2015. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3904>.
10. Шишкіна О. В. Гроші та кредит: теорія і практика (у схемах і таблицях) : навчальний посібник / О. В. Шишкіна, М. В. Дубина. – Чернігів : Видавець Брагинець О.В., 2018. – 572 с.
11. Shkarlet S. Determinants of the financial services market functioning in the era of the informational economy development / S. Shkarlet, M. Dubyna, O. Zhuk // *Baltic Journal of Economic Studies*. – 2018. – Vol. 4, No. 3. – Pp. 349–357. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-349-357>.
12. Дубина М. В. Роль кредитної системи у забезпеченні фінансової безпеки держави. Стратегія та механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. П. Ільчука. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – С. 39–59.
13. Детермінанти розбудови кредитного ринку в Україні / І. Садчикова, І. Хоменко, А. Онопрієнко, А. Корицька // *Проблеми і перспективи економіки та управління*. – 2021. – № 3(27). – С. 200–210.

14. Прокопенко В. Ю. Кредитна інфраструктура: особливості визначення сутності категорії [Електронний ресурс] / В. Ю. Прокопенко, М. В. Дубина // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2015. – Вип. 1(1). – С. 209-212. – Режим доступу: <https://cutt.ly/hNJ86xk>.

15. Sadchykova I. V. Structure and concept of the automatic banking systems operating: domestic and foreign experience / I. V. Sadchykova, V. S. Sadchykov, Y. V. Krasnyanska // Scientific bulletin of Polissia. – 2017. – № 2(10). – Part 2. – Pp. 94-103.

References

1. Vovchak, O.D., & Onufrienko, M.P. (2014). Poniattia kredytnoho ryzyku v bankivskii systemi Ukrainy [Concept of credit risk in the banking system of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 8, 171-174.

2. Volokhov, V. I. (2003). Otsinka efektyvnosti kredytnoi diialnosti bankiv [Assessment of the effectiveness of banks' lending activities]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 4, 115-124.

3. Dziubliuk, O.V. (2015). *Kredytnyi ryzyk i efektyvnist diialnosti banku [Credit risk and efficiency of bank activity]*. FOP Palyanitsa V.A.

4. Alle, F., Carlett, E., & Marquez R. (2011). Credit Market Competition and Capital Regulation. *The Rev. of Financial Studies*, 24(4), 983-1018.

5. Sloboda, L.Ya. (2015). Doslidzhennia faktoriv kredytnykh ryzykiv bankiv [Study of credit risk factors of banks]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, (1), 125-135.

6. Steshenko, O.D. (2013). Upravlinnia kredytnym ryzykom komertsiinoho banku [Credit risk management of a commercial bank]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Herald of the economy of transport and industry*, (42), 327-330.

7. Sonky, Jr. J. (2007). *Finansovyi menedzhment v kommercheskom banke i v industrii finansovykh usluh [Financial management in a commercial bank and in the financial services industry]*. (Translated from English of the 6th ed.). Alpina Business Books.

8. Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. <https://www.bank.gov.ua>.

9. Stefan, L.B. (2015). Problemy upravlinnia kredytnym ryzykom v komertsiinykh bankakh Ukrainy [Problems of credit risk management in commercial banks of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, (3). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3904>.

10. Shyshkina, O.V., & Dubyna, M.V. (2018). *Hroshi ta kredyt: teoriia i praktyka (u skhemakh i tablytsiakh) [Money and credit: theory and practice (in diagrams and tables): study guide]*. Vydavets Brahynets O.V.

11. Shkarlet, S., Dubyna, M., & Zhuk, O. (2018). Determinants of the financial services market functioning in the era of the informational economy development. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(3), 349–357. <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-349-357>.

12. Dubyna, M.V. (2017). Rol kredytnoi systemy u zabezpechenni finansovoi bezpeky derzhavy [The role of the credit system in ensuring the financial security of the state]. In V.P. Ilchuk (Ed.), *Stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky – Strategy and mechanisms for ensuring financial and economic security* (pp. 39-59). ChNTU.

13. Sadchykova, I., Khomenko, I., Onopriienko, A., & Korytska, A. (2021). Determinanty rozbudovy kredytnoho rynku v Ukraini [Determinants of credit market development in Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (3(27)), 200-210.

14. Prokopenko, V.Yu., & Dubyna, M.V. (2015). Kredytna infrastruktura: osoblyvosti vyznachennia sutnosti katehorii [Credit infrastructure: peculiarities of defining the essence of the category]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economy*, 1(1), 209-212. <https://cutt.ly/hNJ86xk>.

15. Sadchykova, I.V., Sadchykov, V.S., & Krasnyanska, Y.V. (2017). Structure and concept of the automatic banking systems operating: domestic and foreign experience. *Scientific bulletin of Polissia*, 2(2(10)), 94-103.

Отримано 15.05.2022

UDC 336.71[330.131.7:336.77]

Iryna Sadchykova

PhD in Economics, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: aspirant_chstu@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5144-1306>

ResearcherID: [F-4936-2014](https://orcid.org/0000-0001-5144-1306)

Anastasia Onoprienko

1st year master's student of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: nast170600@gmail.com

ASSESSMENT OF THE CREDIT RISK OF A COMMERCIAL BANK UNDER THE CONDITIONS OF THE CORONA CRISIS

The article carries out a thorough analysis of the essence of the concept of "credit risk", highlights its causes and main features. The authors provide an analysis of the main indicators of the credit market of Ukraine, namely the dynamics of changes in credit risk factors. Such indicators include: the share of the loan portfolio in the assets of banks, the ratio of equity capital to the loan portfolio, the share of loans in foreign currency, the share of overdue loans and the share of non-performing loans, NBU credit risk standards and their compliance by commercial banks. Also, after the analysis, the authors proposed an organizational and economic mechanism of credit risk management, which contains such components as: methodical base, provision, levers and principles, indicators, resources, factors affecting credit risk, management and control bodies, the object and purpose of management. After that, the authors outline the main principles of its operation and recommendations for implementation. In general, for the implementation of the proposed mechanism, it is envisaged to finalize the regulatory and legal framework, conduct a flexible and adaptive credit policy to changes in the market situation both at the level of the country and at the level of an individual commercial bank, and introduce a single broad information base for assessing all criteria of the solvency of each individual the borrower, development of an effective personnel policy of a commercial bank, provision of an independent, systematic and continuous assessment of credit risks in order to ensure the appropriate level of financial stability of the bank.

Keywords: credit market; credit system; credit; credit risk; organizational and economic mechanism.

Fig.: 3. Table: 1. References: 15.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-125-138

УДК 657.42

JEL Classification: M40

Олександр Сидоренко

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: sidorenko_aleks85@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5478-0688>
ResearcherID: [F-2724-2016](https://orcid.org/0000-0001-5478-0688)

Тетяна Клименко

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: klemenkotv79@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5852-6350>
ResearcherID: [D-3192-2015](https://orcid.org/0000-0002-5852-6350)

Валентина Гливенко

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: glivenkovv@meta.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4590-3567>
ResearcherID: [G-1643-2016](https://orcid.org/0000-0002-4590-3567)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ РЕЗЕРВУ СУМНІВНИХ БОРГІВ

У статті на основі критичного огляду чинних національних і міжнародних нормативних актів систематизовано й охарактеризовано нормативно-правове забезпечення, що регулює загальні та спеціальні питання у сфері обліку й оподаткування операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів. Обґрунтована необхідність врегулювання на рівні внутрішнього нормативного забезпечення процесів обліку формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів у частині, яка не суперечить чинним нормативно-правовим актам, що зумовлено передусім наявністю альтернативних варіантів щодо обліку цих процесів, визначених у відповідних нормативних актах. Це дало підставу для розробки моделі обліку операцій щодо резерву сумнівних боргів та їх податкових наслідків при визначенні бази оподаткування з податку на прибуток підприємств, а також узагальнення основних елементів внутрішнього нормативного забезпечення обліку операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів. Ефект від їх реалізації полягатиме у формуванні цілісної системи бухгалтерського обліку можливих операцій щодо резерву сумнівних боргів, а саме в частині забезпечення первинного, поточного та підсумкового обліку.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення; дебіторська заборгованість; безнадійна заборгованість; сумнівна заборгованість; резерв сумнівних боргів; внутрішнє нормативне забезпечення.

Рис.: 3. Табл.: 1. Бібл.: 20.

Постановка проблеми. Однією з головних вимог бухгалтерського обліку є забезпечення достовірності даних щодо активів, капіталу, зобов'язань суб'єкта господарювання. У цьому контексті особливої актуальності набуває правильне відображення в обліку та фінансовій звітності

дебіторської заборгованості, що в сьогоденні складних умовах функціонування національної економіки зумовлюється значним ризиком невиконання контрагентами взятих на себе зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню організації обліку безнадійної дебіторської заборгованості та резерву сумнівних боргів присвячені наукові праці М. Бондаря, Ф. Бутинця, Ю. Демської, Т. Євлаш, Н. Поскуріної, В. Сопко та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри значний доробок вищезазначених науковців, треба зауважити, що окремі питання нормативно-правового забезпечення обліку резерву сумнівних боргів залишаються недостатньо вивченими, зокрема в частині розробки внутрішнього нормативного забезпечення процесів організації, ведення бухгалтерського обліку та оподаткування наслідків операцій із формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів. Поряд з цим, створення резерву сумнівних боргів є важливою передумовою достовірної оцінки дебіторської заборгованості, що своєю чергою дозволяє забезпечити надання повної, правдивої та неупередженої інформації користувачам фінансової звітності для прийняття рішень.

Мета статті полягає в аналізі вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють загальні та спеціалізовані питання у сфері обліку й оподаткування, пов'язаних з операціями щодо формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів, шляхом виділення рівнів нормативно-правового забезпечення відповідних операцій, виявлення недостатньо досліджених питань та розробки напрямків їх вирішення як на рівні зовнішнього нормативного забезпечення, так і з метою виділення основних елементів внутрішнього нормативного забезпечення процесів обліку формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів.

Виклад основного матеріалу. З метою узагальнення нормативно-правового забезпечення обліку операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів та виявлення відповідних податкових наслідків здійснимо їх систематизацію за рівнями.

Так, пропонуємо весь спектр нормативно-правового забезпечення процесів обліку та оподаткування можливих операцій щодо резерву сумнівних боргів поділити на чотири рівні, а саме:

I рівень. Конституція (Основний Закон) України.

II рівень. Закони України: загальні та спеціальні Закони України.

III рівень. Підзаконні нормативно-правові акти: Національні або Міжнародні стандарти обліку, Накази, Інструкції, Методичні рекомендації, Положення, Листи Міністерства фінансів України та інше.

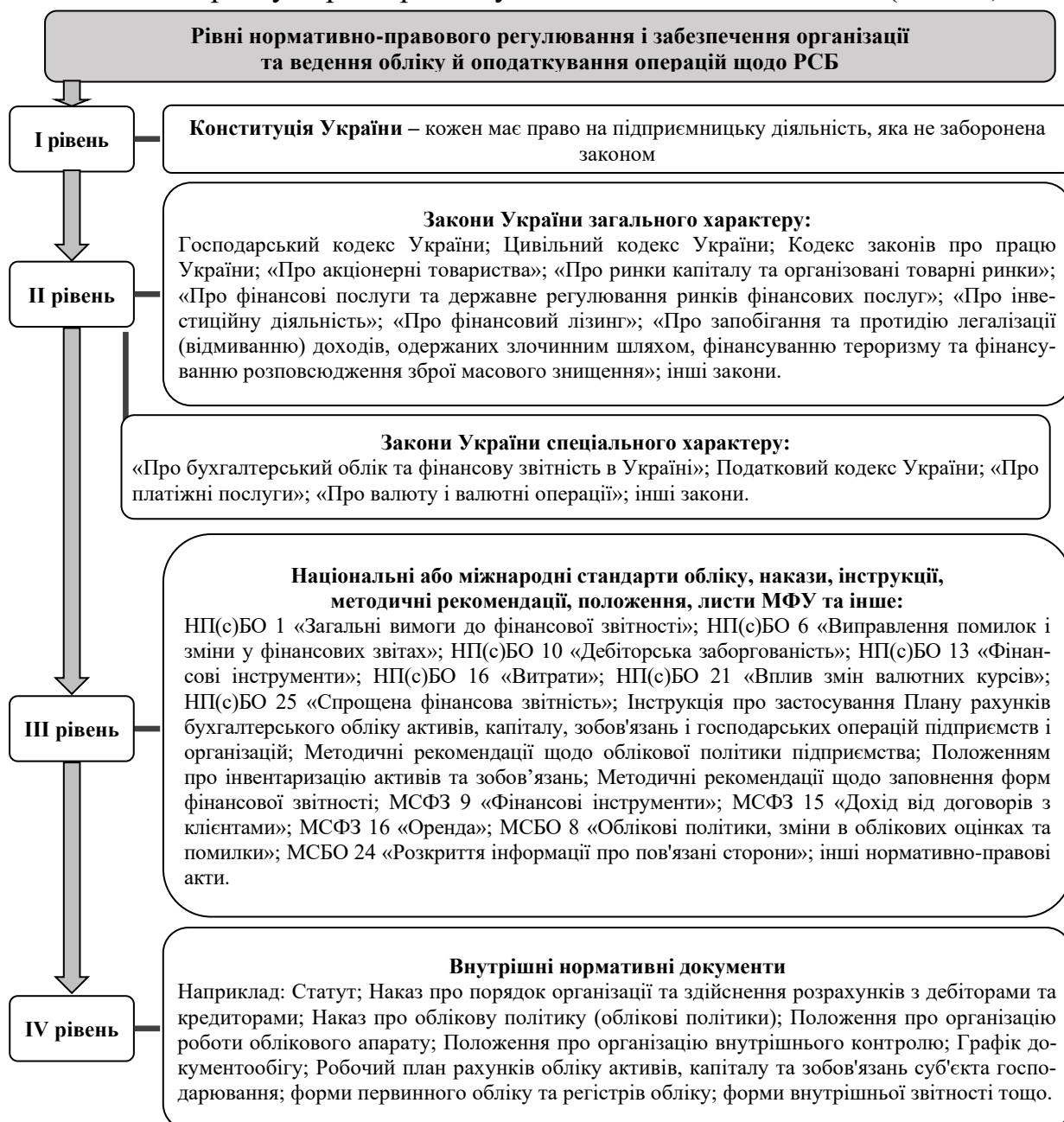
IV рівень. Внутрішні нормативні акти суб'єкта господарювання.

Так, основою законодавства в будь-якій сфері в Україні є Конституція України як закон найвищої сили. Зокрема, статтею 42 Конституції України [2], визначено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

заборонена законом. При цьому у статті 92 вказано, що «виключно законами України визначаються правові засади й гарантії підприємництва».

Використовуючи наведений вище розподіл, здійснимо узагальнення найбільш важливих нормативно-правових актів України, що мають вплив на процес організації, ведення бухгалтерського обліку та оподаткування наслідків операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів. Результати узагальнення зведемо на рис. 1 та наведемо коротку характеристику найбільш важливих із них (табл. 1).

Рис. 1. Рівні нормативно-правового регулювання і забезпечення організації та ведення обліку й оподаткування операції щодо резерву сумнівних боргів (РСБ) у суб'єктів господарювання в Україні

Джерело: складено авторами.

Таблиця 1

Характеристика нормативно-правового забезпечення процесів організації, ведення бухгалтерського обліку та оподаткування наслідків операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів

Назва нормативного документа	Узагальнена характеристика
1	2
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [19]	Визначає загальні засади організації, ведення обліку та складання фінансової звітності. Зокрема в частині обліку операцій щодо РСБ необхідно враховувати: 1) принципи обліку (повне висвітлення; безперервність; нарахування; превалювання сутності над формою (наприклад: у разі відсутності інформації щодо сумнівної заборгованості, непотрібно застосовувати коефіцієнт сумнівності, навіть якщо його розрахункове значення більше 0); послідовність (у разі зміни методу нарахування РСБ); єдиний грошовий вимірник (у разі визначення РСБ за дебіторською заборгованістю в іноземній валюті (монетарною)) (ст. 4); 2) вимоги до первинного оформлення господарських операцій та подальшого їх відображення в реєстрах обліку (ст. 9). Отже, на підприємстві мають бути створені первинні документи щодо формування, використання, коригування та/або списання РСБ з урахуванням вимог статті 9. Визначено критерії віднесення суб'єктів господарювання до категорій - мікропідприємств, малих, середніх або великих підприємств (ст. 2)
Податковий кодекс України [17]	Визначено порядок збільшення або зменшення фінансового результату до оподаткування за рахунок резерву сумнівних боргів або резерву очікуваних кредитних ризиків (зменшення корисності активів) (п. 139.2)
НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [9]	Визначає мету, склад і принципи складання фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів
НП(с)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» [10]	Визначає сутність терміну «дата балансу» (п. 3), порядок виправлення помилок, зміни облікових оцінок та зміни облікової політики (п. 4-14), та події після дати балансу (п. 15-19), які, в тому числі, можуть бути застосовані в обліку до операцій з РСБ
НП(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [11]	Встановлює суб'єкти нарахування резерву сумнівних боргів (п. 2). Наведено визначення термінів: безнадійна дебіторська заборгованість; дебітори; дебіторська заборгованість; поточна дебіторська заборгованість; сумнівний борг (п. 4). Визначена дата нарахування РСБ (п. 7), а саме дата балансу, тобто РСБ нараховується й на дати проміжного балансу. Наведено методи розрахунку РСБ (п. 8) та містить приклади їх застосування (додаток до НП(с)БО 10). Визначає порядок відображення резерву сумнівних боргів в обліку та звітності (п. 10). Порядок коригування та/або списання резерву сумнівних боргів (п. 11)

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Закінчення табл. 1

1	2
НП(с)БО 13 «Фінансові інструменти» [12]	Містить визначення поняття «фінансовий актив» (п. 4), на основі якого визначаються види дебіторської заборгованості, до якої можна нарахувати РСБ
НП(с)БО 16 «Витрати» [13]	Наведено перелік інших операційних витрат, зокрема до яких включено витрати на формування резерву сумнівних боргів (п. 20)
НП(с)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [14]	Визначає методичні засади відображення в обліку курсових різниць за монетарними статтями. Зокрема, поточна дебіторська заборгованість, погашення якої очікується в іноземній валюті, є монетарною статтею, отже, РСБ, сформований за такою дебіторською заборгованістю, є монетарним (п. 7-9 з урахуванням п. 4-6)
НП(с)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» [15]	П.7 Розділу 1 надає право самостійного вибору порядку обліку дебіторської заборгованості за її фактичною сумою або за вирахуванням РСБ для таких категорій: мікропідприємства - юридичні особи, які визнані такими відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; підприємства, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів і витрат згідно з податковим законодавством; непідприємницькі товариства. Водночас, зобов'язує нараховувати РСБ малі підприємства - юридичні особи, які визнані такими відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», та представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності (п. 7 Розділу 1 та пп. 2.9 розділу II)
Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [1]	Містить вимоги до застосування рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів» та наведено можливі види його кореспонденції з іншими рахунками за дебетом чи кредитом відповідно
МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [6]	Суб'єкт господарювання для торговельної дебіторської заборгованості або договірних активів (що перебувають у межах сфери застосування МСФЗ 15) та дебіторської заборгованості за орендою за операціями (що перебувають у межах сфери застосування МСФЗ 16) завжди оцінює резерв під збитки в розмірі, що дорівнює очікуваним кредитним збиткам за весь строк дії (пп. 5.5.15). До того ж підґрунтям для оцінювання очікуваних кредитних збитків за фінансовим інструментом є: - об'єктивна та зважена за ймовірністю сума, визначена шляхом оцінки певного діапазону можливих результатів; - часова вартість грошей; - обґрунтовано необхідна та підтверджувана інформація про минулі події, поточні умови та прогнози майбутніх економічних умов, що може бути одержана без надмірних витрат або зусиль станом на звітну дату (пп. 5.5.17)

Джерело: узагальнено авторами.

Питання щодо сумнівної та безнадійної заборгованості та створення резерву сумнівних боргів розкриті й у інших національних чи міжнародних стандартах бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Так, наприклад, у п. 32 МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» вказано, що безнадійні борги вимагають попередньої оцінки, що викликано невизначеністю, яка властива господарській діяльності [4]. У п. 18 МСБО 24 «Розкриття інформації про пов'язані сторони» наведені вимоги щодо розкриття суб'єктами господарювання інформації про операції з пов'язаними сторонами, що охоплюються фінансовою звітністю, у тому числі щодо резерву сумнівних боргів, пов'язаних із сумою непогашеної заборгованості, та витрати, визнані протягом періоду щодо безнадійної або сумнівної заборгованості пов'язаних сторін [5].

Положенням про інвентаризацію активів та зобов'язань, затвердженим наказом МФУ від 02.09.2014 № 879, визначено, що інвентаризація резерву сумнівних боргів полягає в перевірці обґрунтованості визначення суми сумнівної заборгованості на підставі аналізу застосування методу розрахунку резерву сумнівних боргів, встановленого відповідно до облікової політики [18].

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо облікової політики підприємства, затверджених наказом МФУ від 27.06.2013 № 635, у розпорядчому документі про облікову політику підприємства має бути визначений метод обчислення резерву сумнівних боргів, а також, за потреби, – спосіб визначення коефіцієнта сумнівності [3].

Аналіз нормативно-правових актів, проведений у роботі, дозволив сформувати облікову модель щодо операцій із формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів та подальшого врахування їх наслідків при визначенні бази оподаткування з податку на прибуток підприємств (звісно, за умови обов'язкового чи добровільного застосування суб'єктом господарювання різниць, визначених ПКУ у разі визначення фінансового результату до оподаткування), яка наведена на рис. 2.

Крім того, під час аналізу нормативно-правових актів України та міжнародних стандартів фінансової звітності виявлено, що окремі процеси обліку операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів залишаються неврегульованими повною мірою, або містять альтернативні варіанти, що в сукупності передбачає від суб'єкта господарювання розроблення внутрішнього нормативного забезпечення процесів обліку формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів, у частині, що не суперечить чинним нормативно-правовим актам.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Мета нарахування резерву сумнівних боргів – забезпечення користувачів звітності повною, правдивою та достовірною інформацією в частині оцінки поточної дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання для прийняття рішень

Суб'єкти нарахування РСБ:

Зобов'язані нараховувати: 1) суб'єкти господарювання, які віднесені до складу малих (крім тих, яким відповідно до податкового законодавства надано дозвіл на ведення спрощеного обліку доходів і витрат), середніх чи великих підприємств згідно із ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», не є бюджетними установами чи непідприємницькими товариствами та ведуть облік згідно з вимогами НП(с)БО; 2) представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, якщо облік вони ведуть згідно з вимогами НП(с)БО; 3) суб'єкти господарювання, які ведуть облік за МСФЗ та згідно з їхніми вимогами формують резерв очікуваних кредитних збитків.

Можуть прийняти добровільне рішення про нарахування РСБ: мікропідприємства - юридичні особи, які визнані такими відповідно до ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; підприємства, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів і витрат відповідно до податкового законодавства; непідприємницькі товариства за умови застосування ними НП(с)БО.

Підстава для нарахування резерву сумнівних боргів:

наявність поточної дебіторської заборгованості, щодо якої існує невпевненість її погашення

Методи нарахування резерву сумнівних боргів:

- застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості;
- застосування коефіцієнта сумнівності.

Методика обліку операцій щодо резерву сумнівних боргів та їхні податкові наслідки:

Господарська операція	Загальний план рахунків [16]		Спрощений план рахунків [20]		Податкові наслідки**	
	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Вплив на фінансовий результат до оподаткування	
					збільшує	зменшує
Нараховано РСБ	944	38	96	375*	✓	
Використано РСБ	38	34,36,37	375	371-374*		✓ ***
Списано безнадійної дебіторської заборгованості понад суму РСБ, згідно з пп. 14.1.11 ПКУ	944	34,36,37	96	371-374	✓	✓ ***
Відкориговано (збільшено) РСБ	944	38	96	375*	✓	
Відкориговано (зменшено) РСБ	38	719	375	74		✓ ***

* умовно на субрахунках 371-374 обліковується поточна дебіторська заборгованість, яка є фінансовим активом (крім придбаной та призначеної для продажу), на 375 – РСБ.

** виникають тільки у платників податку на прибуток, які зобов'язані здійснювати коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного за даними обліку, на різниці, встановлені ПКУ (дохід таких суб'єктів господарювання від усіх видів діяльності має бути вище за 40 млн грн або в разі добровільного застосування коригування).

*** не застосовуються державними унітарними підприємствами та господарськими товариствами, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, облікова політика яких у частині визначення методів обчислення величини РСБ (резерву очікуваних кредитних збитків) та способу визначення коефіцієнта сумнівності не погоджена з власником (власниками) або уповноваженим ним органом (посадовою особою).

Рис. 2. Модель обліку операцій щодо РСБ та їхніх податкових наслідків

Джерело: власна розробка авторів.

З огляду на вказане, у роботі запропоновані основні елементи внутрішнього нормативного забезпечення операцій обліку формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів (рис. 3).

Перелік обов'язкових елементів внутрішнього нормативного забезпечення обліку операцій з формування, використання, коригування та/або списання РСБ

Первинний облік:

Суб'єкт господарювання повинен затвердити форми первинних документів щодо формування, використання, коригування та/або списання РСБ з урахуванням вимог статті 9 ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Поточний облік:

Необхідно затвердити робочий план рахунків із виділенням субрахунків наступних порядків до дебіторської заборгованості, за якою передбачено нарахування РСБ, та яка відображається на рахунках 36 і 37, інших рахунків обліку, та форми реєстрів обліку, призначених для накопичення інформації, необхідної для нарахування РСБ.

Підсумковий облік:

Має бути зазначено періодичність нарахування резерву сумнівних боргів (раз на рік, раз в квартал чи щомісячно), порядок його відображення у зовнішній та внутрішній звітності суб'єкта господарювання, а також відповідальність за ненарахування, свідоме нарахування в неповній сумі, або з помилками.

Елементи облікової політики:

- 1) перелік дебіторської заборгованості, щодо якої підприємство нараховує резерв сумнівних боргів, та обраний метод нарахування РСБ щодо кожного виду дебіторської заборгованості відповідно;
- 2) критерії (підстави) визнання дебіторської заборгованості у складі сумнівного боргу;
- 3) критерії (підстави) визнання безнадійної дебіторської заборгованості. При цьому, якщо ці критерії будуть ширшими, ніж це передбачено пп. 14.1.11 ПКУ, необхідно передбачити порядок відображення в обліку списання такої заборгованості з можливістю її відокремлення від списаної дебіторської заборгованості, що відповідає критеріям пп. 14.1.11 ПКУ, оскільки для цілей оподаткування при здійсненні коригування на різниці, визначені ПКУ, у таких різницях буде брати участь тільки дебіторська заборгованість, яка відповідає критеріям відповідно до пп. 14.1.11 ПКУ;
- 4) у разі розрахунку коефіцієнту сумнівності на підставі класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення – конкретні групи за строками непогашення;
- 5) у разі розрахунку коефіцієнту сумнівності на підставі визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років – конкретну кількість років, яка буде використовуватись для розрахунку відповідного коефіцієнта;
- 6) перелік випадків, у разі настання яких необхідно здійснювати коригування (збільшення чи зменшення) РСБ. Наприклад: у разі розрахунку РСБ щоквартально; у разі виправлення помилок звітного року щодо РСБ; зміни облікової оцінки чи облікової політики; у разі погашення дебіторської заборгованості, щодо якої було сформовано РСБ; у разі отримання юридичного права зарахування кредиторської заборгованості як погашення дебіторської заборгованості, щодо якої було визнано РСБ тощо;
- 7) у разі нарахування РСБ за монетарною дебіторською заборгованістю в іноземній валюті – передбачити порядок визначення курсових різниць. Так, згідно з п. 8 НП(с)БО 21 «визначення курсових різниць за монетарними статтями в іноземній валюті проводиться на дату балансу, а також на дату здійснення господарської операції в її межах або за всією статтею (відповідно до облікової політики)».

У разі розрахунку РСБ методом абсолютної суми сумнівної заборгованості, суб'єкт господарювання повинен передбачити методику накопичення облікової та необлікової інформації щодо дебіторів, достатньої для проведення аналізу їх платоспроможності. Розробити методику аналізу за видами дебіторів залежно від їх розміру, виду діяльності, форми власності тощо. Затвердити форми документів за результатами такого аналізу.

Розробити **порядок інвентаризації РСБ** та подальшого документального оформлення.

Рис. 3. Основні елементи внутрішнього нормативного забезпечення обліку операцій з формування, використання, коригування та/або списання РСБ
Джерело: власна розробка авторів.

Використання на практиці, запропонованих нами в роботі, основних елементів внутрішнього нормативного забезпечення процесів обліку формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів, дозволить суб'єкту господарювання сформувати цілісну систему бухгалтерського обліку можливих операцій щодо резерву сумнівних боргів, а саме в частині забезпечення первинного, поточного та підсумкового обліку. Так, підприємство буде мати:

- всю необхідну інформацію для нарахування резерву сумнівних боргів;
- можливість виявляти у складі дебіторської заборгованості тієї заборгованості, що має ознаки сумнівності чи безнадійності;
- документальне підґрунтя для підтвердження господарських операцій, відображених в обліку.

Усе це в сукупності сприятиме наданню користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності такого суб'єкта господарювання.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження виявлено, що питання відображення в обліку процесів формування, використання, коригування та або списання резерву сумнівних боргів, у частині формування внутрішнього нормативного забезпечення є маловивченими.

Систематизація вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють загальні та спеціалізовані питання у сфері обліку та оподаткування операцій із формування, використання, коригування та/або списання резерв сумнівних боргів, дозволила виділити чотири їх рівні, впорядкувавши відповідні нормативні документи для якомога повнішого застосування їхнього становища.

Критичний огляд нормативно-правового регулювання та забезпечення організації та ведення обліку й оподаткування операції щодо резерву сумнівних боргів у суб'єктів господарювання в Україні став підґрунтям для розробки облікової моделі щодо операцій із формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів та подальшого врахування їхніх наслідків при визначенні бази оподаткування з податку на прибуток підприємств.

Крім того, під час аналізу національних стандартів обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності виявлено, що окремі положення з обліку операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів містять альтернативні варіанти, що в сукупності передбачає від суб'єкта господарювання розроблення внутрішнього нормативного забезпечення таких процесів.

У зв'язку з цим у роботі запропоновано основні елементи (напрямки) внутрішнього нормативного забезпечення процесів обліку формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів.

Загалом наведені в роботі пропозиції, за умови їх врахування на практиці суб'єктами господарювання, сприятимуть наданню користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності такого суб'єкта господарювання, у частині достовірної оцінки дебіторської заборгованості.

Список використаних джерел

1. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text>.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 № 635. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#n20>.

4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 (МСБО 8). Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки [Електронний ресурс] : затв. Радою з МСБО (IASB). – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%208_ukr.pdf.

5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 24 (МСБО 24). Розкриття інформації про пов'язані сторони : затв. Радою з МСБО (IASB) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%24_ukr_2021.pdf.

6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 (МСФЗ 9). Фінансові інструменти: затв. Радою з МСБО (IASB) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS_09_ukr_2022.pdf.

7. Міжнародний стандарт фінансової звітності 15 (МСФЗ 15). Дохід від договорів з клієнтами [Електронний ресурс]: затв. Радою з МСБО (IASB). – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%A4%D0%97_15_ukr_2021.pdf.

8. Міжнародний стандарт фінансової звітності 16 (МСФЗ 16). Оренда : затв. Радою з МСБО (IASB). – Режим доступу: <https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16%20ukr%202021.pdf>.

9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.

10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 28.05.1999 № 137. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99#Text>.

11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 08.10.1999 № 237. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0725%2D99&p=1154500791191400#Text>.

12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 № 559. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01#Text>.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 № 318. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.

14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 10.08.2000 № 193. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00#Text>.

15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 25.02.2000 №39 в редакції Наказу від 24.01.2011 № 25. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text>.

16. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 у редакції Наказу від 09.12.2011 № 1591. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text>.

17. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

18. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text>.

19. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

20. Спрощений План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України 19.04.2001 № 186. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01#Text>.

References

1. Instruksiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpryemstv i orhanizatsii [Instructions on the application of the Plan of accounts of assets, capital, commitments and business operations of enterprises and organizations], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 30, 1999 № 291. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text>.

2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 №254к/96-ВР [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 №254к/96-ВР]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Methodychni rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky pidpryemstva [Methodological recommendations on the accounting policy of the enterprise], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated June 27, 2013 № 635. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#n20>.

4. Rada z MSBO [International Accounting Standards Board]. (n.d.). Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 8 (MSBO 8). Oblikovi polityky, zminy v oblikovykh otsinkakh ta pomylky [International accounting standard 8 (IAS 8). Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors]. https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%208_ukr.pdf.

5. Rada z MSBO [International Accounting Standards Board]. (n.d.). Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 24 (MSBO 24). Rozkryttia informatsii pro poviazani storony [International accounting standard 24 (IAS 24). Related Party Disclosures]. https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E_24_ukr_2021.pdf.

6. Rada z MSBO [International Accounting Standards Board]. (n.d.). Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti 9 (MSFZ 9). Finansovi instrument [International Financial Reporting Standard 9 (IFRS 9). Financial Instruments]. https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS_09_ukr_2022.pdf.

7. Rada z MSBO [International Accounting Standards Board]. (n.d.). Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti 15 (MSFZ 15). Dokhid vid dohovoriv z kliientamy [International Financial Reporting Standard 15 (IFRS 15). Revenue from Contracts with Customers]. https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%A4%D0%97_15_ukr_2021.pdf.

8. Rada z MSBO [International Accounting Standards Board]. (n.d.). Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti 16 (MSFZ 16). Orenda [International Financial Reporting Standard 16 (IFRS 16). Leases]. <https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16%20ukr%202021.pdf>.

9. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti [National regulation (standard) of accounting 1 «General requirements for financial reporting»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated February 7, 2013 № 73. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.

10. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 6 «Vypravlennia pomylok i zminy u finansovykh zvitakh» [National regulation (standard) of accounting 6 «The correction of errors and changes in financial statements»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated May 28, 1999 № 137. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99#Text>.

11. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 10 «Debitorska zaborhovanist» [National regulation (standard) of accounting 10 «Receivables»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated October 8, 1999 № 237. <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0725%2D99&p=1154500791191400#Text>.

12. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 13 «Finansovi instrumenty» [National regulation (standard) of accounting 13 «Financial instruments»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 30, 2001 № 559. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01#Text>.

13. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 16 «Vytraty» [National regulation (standard) of accounting 16 «Expenses»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated December 31, 1999 № 318. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.

14. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 21 «Vplyv zmin valiutnykh kursiv» [National regulation (standard) of accounting 21 «Effect of changes in exchange rates»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated August 10, 2000 № 193. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00#Text>.

15. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 25 «Sproshchena finansova zvitnist» [National regulation (standard) of accounting 25 «The Simplified financial reporting»], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated February 25, 2000 № 39 (in the edition of the Order dated January 24, 2011 № 25). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text>.

16. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii [The Plan of accounts of assets, capital, commitments and business operations of enterprises and organizations], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 30, 1999 № 291 (in the edition of the Order dated December 9, 2011 № 1591). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text>.

17. Podatkovyi kodeks Ukraïny vid 02.12.2010 № 2755-VI [Tax Code of Ukraine dated December 02, 2010 № 2755-VI]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

18. Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zoboviazan [Regulations on the inventory of assets and liabilities], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated September 2, 2014 № 879. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text>.

19. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine], Law № 996-XIV (July 16, 1999). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

20. Sproshchenyi Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv [Simplified Chart of Accounts for Accounting of Assets, Capital, Liabilities and Business Operations of Enterprises], Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated April 19, 2001 № 186. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01#Text>.

Отримано 19.04.2022

UDC 657.42

Oleksandr Sidorenko

PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Audit
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: sidorenko_aleks85@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5478-0688>
ResearcherID: [F-2724-2016](https://orcid.org/0000-0001-5478-0688)

Tetiana Klymenko

PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Audit
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: klemenkov79@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5852-6350>
ResearcherID: [D-3192-2015](https://orcid.org/0000-0002-5852-6350)

Valentina Glivenko

PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Audit
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: glivenkovv@meta.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4590-3567>
ResearcherID: [G-1643-2016](https://orcid.org/0000-0002-4590-3567)

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR ACCOUNTING OF THE DOUBTFUL DEBTS RESERVE

Based on the critical review of current national and international regulatory acts, within the article, the regulatory legal framework that controls general and special issues in the field of accounting and taxation of operations on the formation, use, adjustment and/or write-off of the reverse of doubtful debts is systematized. In particular, a description of the main regulatory legal acts regulating the processes of organization, accounting and taxation of the consequences of operations on the formation, use, adjustment and/or write-off of the reverse of doubtful debts is provided.

There is a justified need to regulate at the level of internal legal support the processes of accounting for the formation, use, adjustment and/or write-off of the reverse of doubtful debts, in the part that does not contradict current regulatory legal acts, which is due, first of all, to the availability of alternative options for accounting for these processes, defined in relative regulations. This provided the basis for the development for the accounting model for the transactions related to the reverse of doubtful debts, and their tax consequences when determining the tax base for the corporate income tax, as well as a generalization of the main elements of the internal regulatory support for accounting

the transactions on the formation, use, adjustment and/or write-off of the reverse for doubtful debts. The effect of their implementation will consist in the formation of a complete system for accounting for possible transactions regarding the reverse of doubtful debts, namely in the part of providing primary, current and final accounting. In addition, the enterprise will have the opportunity to receive complete and reliable information for correct calculation of the reverse for doubtful debts; will be able to timely identify receivables that have signs of doubt or hopelessness; will document economic transactions reflected in the accounting related to the reverse of doubtful debts.

Keywords: *regulatory and legal support; receivables; bad debt; doubtful debt; reverse of doubtful debt; internal regulatory support.*

Fig.: 3. Table: 1. References: 20.

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-2(30)-139-150

УДК 336.77:330.567.22

JEL Classification: G21

Андрій Кравченко

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: kravchenko9746@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1001-660X>**КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ НЕЗАБЕЗПЕЧЕНОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

У статті проведено аналіз та порівняння показників обсягу незабезпеченого споживчого кредитування в Україні та країнах Східної Європи, таких як Болгарія, Угорщина, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина та Чехія. Також для порівняння було наведено показники незабезпеченого кредитування інших розвинених країн – США та Німеччини. Додатково було описано переваги досліджуваного виду кредитування для розвитку національної економіки. Було проаналізовано причини зростання популярності незабезпечених споживчих кредитів. На основі проведеного аналізу було здійснено порівняння країн, виявлено місце України та виділено основні тенденції показників незабезпеченого споживчого кредитування в обраних країнах.

Ключові слова: кредитування; незабезпечений споживчий кредит; економіка; банківська система; Східна Європа; кредитний ринок.

Табл.: 2. Бібл.: 17.

Постановка проблеми. Поступовий розвиток економіки в розвинених країнах зумовив виділення кредитного ринку як однієї з головних складових національної економіки, оскільки такий ринок дає можливість перерозподілити грошові потоки всередині економіки кожної країни та впливати на її стабільність і стійкість. Незабезпечене споживче кредитування, у свою чергу, є одним із ключових елементів сучасного кредитного ринку. Розвиток окресленого виду кредитування здійснює позитивний вплив на банківську систему кожної країни, оскільки дозволяє диверсифікувати банківські активи, збільшити обсяги клієнтської бази, забезпечити економічний розвиток за рахунок зростання виробництва товарів і послуг.

Географічно Україна належить до регіону країн Східної Європи. Більшість країн цього регіону є не тільки країнами-сусідами України, а є повноправними членами Європейського Союзу з розвинутою економікою, банківською системою та загалом ринком кредитних послуг. Незабезпечені споживчі кредити є одним із пріоритетних напрямів діяльності й українських банків. У сучасних умовах спостерігається перманентне зростання попиту на зазначені види кредитів з боку населення. Саме тому, зважаючи на конституційно закріплене прагнення України до членства в ЄС та постійне приведення у відповідність до європейських стандартів усіх сфер діяльності, вважаємо актуальним провести ґрунтовний аналіз розвитку саме незабезпеченого споживчого кредитування в Україні та країнах Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних умовах розвитку ринку фінансових послуг питання забезпечення високих темпів розвитку кредитного ринку є актуальними та активно досліджуються як вітчизняними, так і закордонними науковцями, з-поміж яких: В. Вовк, В. Лагутін, Г. Мелкадзе, Г. Миськів, Joachim Jungherr. Проблема споживчого кредитування висвітлена в наукових працях таких науковців: Дж. Блек, О. Бондар, А. Мороз, І. Охрименко, К. Хігінс, М. Туган-Барановський. Безпосередньо дослідженням питання сутності незабезпечених споживчих кредитів досліджуються в наукових роботах таких учених, як Н. Аггарвал, М. Дженкіс, М. Дубина, С. Кудряшов, С. Нікастро та ін.

Виділення недосліджених частин загальної потреби. Проте в переважній більшості наукових робіт основна увага науковців фокусується на вивченні теоретичних аспектів та аналізі показників споживчого кредитування загалом і ролі такого виду кредитування в розвитку банківської системи України. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання розвитку незабезпеченого споживчого кредитування в Україні та інших країнах світу.

Мета статті. Основною метою статті є комплексне дослідження сучасного стану розвитку незабезпеченого споживчого кредитування в країнах Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні незабезпечене споживче кредитування перебуває в процесі свого динамічного розвитку, що проявляється не тільки в зростанні обсягів таких кредитів, а й у постійному розвитку самого виду кредитування, появі нових видів кредитних продуктів, шляхів комунікацій позичальників та кредиторів, доступності таких позик для клієнтів і т. ін.

Загалом незабезпечені споживчі кредити можна розглядати як сукупність відносин між кредитною установою та фізичними особами у процесі надання позики в національній грошовій одиниці на придбання споживчих товарів тривалого користування або на фінансування споживчих потреб позичальника на умовах, які зазначено у складеному в письмовій формі кредитному договорі, та з урахуванням дотримання принципів строковості, платності, цільового використання та повернення [3].

Важливо зауважити, що банківський кредит відіграє важливу роль у розвитку національної економіки – позикові кошти використовуються для збільшення основних фондів та сприяють збільшенню обсягів запасів і витрат, що необхідні для розширення виробництва й реалізації продукції [1]. Саме тому уряди більшості розвинутих країн світу зацікавлені в розвитку банківської системи, яка має здатність продукувати кредитні ресурси для використання всіма економічними суб'єктами, використовуючи різні види та механізми надання позик.

Таким чином, враховуючи сутність незабезпеченого споживчого кредитування, можливо виділити основні переваги впливу такого виду кредитів на розвиток національної економіки, а саме:

- 1) розвиток та вдосконалення структури виробництва споживчих товарів;
- 2) надання кредитів забезпечує організацію та обслуговування руху капіталу – його залучення, акумуляцію та перерозподіл у ті сфери виробництва, які мають дефіцит капіталу;
- 3) підвищення рівня життя населення та рівня задоволення його потреб;
- 4) створення передумов для формування нових споживчих потреб, що позитивно позначається на зростанні суспільного виробництва;
- 5) подолання соціальної нестабільності та напруги в суспільстві. Забезпечення гідними умовами проживання та достатній рівень споживання приводить до поліпшення здоров'я нації, підвищуючи працездатність населення, а можливість придбати бажані споживчі товари чи послуги робить населення більш психологічно стійким [2, с. 72-73].

Проте важливо враховувати, що розширення обсягів незабезпечених споживчих кредитів, тимчасово форсуючи зростання виробництва і створюючи видимість високої кон'юнктури, у кінцевому підсумку може сприяти виходу виробництва за межі платоспроможного попиту населення, наростанню надвиробництва й загостренню економічних криз [15, с. 24].

На сьогодні незабезпечене споживче кредитування набуло широкого поширення в суспільстві й досить важко уявити будь-яку розвинену країну, у якій населення не використовує кредитні картки або не купує споживчі товари в кредит. У цьому випадку не є й винятком Україна – практично кожен вітчизняний комерційний банк у тому чи іншому вигляді надає зазначений вид кредитування населенню. До кроків, які застосовують ці установи, можемо віднести такі:

- 1) диджиталізація банківської сфери – активне впровадження онлайн-банкінгу, що дозволяє клієнту отримати кредитні кошти швидко та дистанційно без безпосереднього відвідування структурних підрозділів банку;
- 2) створення нових кредитних продуктів – впровадження нових видів кредитних карток з різними умовами обслуговування, що орієнтовано на різні групи потенційних позичальників, нові умови кредитування, наприклад, перекредитування на більшу суму з одночасним зниженням кредитної ставки по новому кредиту тощо;
- 3) поглиблення співпраці банківських установ з магазинами або безпосередньо виробниками продукції – такий підхід дозволяє банкам без залучення додаткового персоналу збільшувати обсяги незабезпеченого споживчого кредитування та одночасно рекламувати свою діяльність. Прикладом цього є кредитування в магазинах електроніки, коли безпосередньо співробітник магазину заповнює заявку клієнта на кредит і надсилає її одночасно до кількох банків, які паралельно її розглядають та приймають рішення;

4) створення максимально комфортних умов користування кредитом для клієнта – відкриття та закриття кредиту без відвідування відділення банку, велика кількість каналів внесення платежів по кредиту, інформування за допомогою смс-повідомлень або сповіщень через мобільний додаток банку, безкоштовна видача кредитної картки разом із дебетовою тощо;

5) зниження вимог до позичальників – здебільшого для того, щоб отримати відносно невелику суму кредиту клієнту достатньо мати лише стабільний та достатній для погашення позики періодичний дохід. Раніше ж для отримання кредиту були необхідними обов'язкові умови, такі як офіційне працевлаштування, надання довідки про доходи тощо;

б) підвищення конкурентоспроможності з небанківськими фінансовими установами – зростання популярності фінансових компаній, кредитних спілок та ломбардів обумовлює банки до розвитку свого незабезпеченого споживчого кредитування з метою збереження та подальшого нарощення як його обсягів, так і своєї клієнтської бази.

Проведемо тепер гуртований аналіз розвитку незабезпеченого споживчого кредитування в країнах Східної Європи, а саме: Болгарії, Угорщині, Молдові, Польщі, Румунії, Чехії та Словаччини і в деяких найбільш розвинутих країнах світу – Німеччині та США. Відповідна статистична інформація представлена в табл. 1.

Загалом оцінюючи весь обраний період аналізу з табл. 1, бачимо, що сума незабезпечених споживчих кредитів в Україні за 2011-2021 рр. зменшилась на 5,12 млрд євро, або на 42,38 %. У 2011-2013 рр. Україна мала найбільші значення суми незабезпечених споживчих кредитів і посідала за цим показником 3-є місце з-поміж усіх країн Східної Європи у 2011-2012 рр., поступаючись лише Польщі та Румунії, а за підсумками 2013 року, випередивши останню, обіймала 2-е місце й мала найбільшу суму незабезпечених споживчих кредитів за весь період аналізу. З початком політичної кризи та воєнних дій в Україні у 2014-2016 рр. сукупна сума досліджуваного виду кредитування скоротилася на 71,58 % порівняно з піковим 2013 роком і становила 12,56 млрд євро за підсумками 2016 року. Причому це скорочення відбувалося не тільки за рахунок обмеження обсягів незабезпеченого споживчого кредитування, а й через значну девальвацію національної валюти (загалом за період 2014-2016 рр. гривня знецінилась більше ніж у 2,5 раза).

Згідно з даними у табл. 1 починаючи в 2017-2021 рр. почалося поступове зростання сукупної суми незабезпечених споживчих кредитів в Україні. У кожному з років за цей період, крім 2020 року, спостерігається зростання цього показника. Його зменшення у 2020 році пов'язано з двома факторами – карантинними заходами через пандемію коронавірусу та черговим падінням валютного курсу гривні. Проте у 2021 році сукупна сума незабезпечених споживчих кредитів знову зросла й за підсумками року становила 6,96 млрд євро, що є найвищим значенням у посткризовий період, починаючи з 2014 року.

Таблиця 1

Сукупна сума незабезпечених споживчих кредитів в різних країнах світу, млрд. євро

Країна	Рік										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	12,08	11,79	12,56	7,02	4,00	3,57	3,64	4,78	6,73	4,93	6,96
Болгарія	4,66	4,59	4,65	4,59	4,46	4,44	4,68	5,26	6,35	6,59	7,32
Угорщина	3,91	3,70	3,48	3,01	2,72	2,74	-*	-	8,66	9,90	11,46
Молдова	-	-	-	-	-	0,16	0,20	0,26	0,35	0,36	0,52
Польща	36,55	39,20	39,99	40,97	43,75	44,56	50,72	51,78	54,39	49,77	50,75
Румунія	14,34	13,11	11,98	12,15	11,71	11,52	11,55	12,42	12,57	12,12	12,52
Словаччина	4,62	4,80	4,98	5,36	5,88	6,58	7,19	8,05	8,21	7,85	7,28
Чехія	7,67	7,77	7,15	7,01	7,82	8,18	9,02	9,49	10,31	10,08	11,32
Німеччина	-	-	-	221,84	224,56	231,15	236,73	232,20	237,46	237,04	233,89
США	2120,77	2206,82	2242,13	2733,68	3125,82	3456,07	3191,78	3486,93	3734,82	3425,72	3896,47

* - деякі статистичні дані відсутні в офіційних звітах.

Джерело: розраховано автором на основі [5-14; 16].

Зі статистичних даних, наведених у табл. 1, бачимо, що серед країн Східної Європи Україна посідає передостаннє місце за сумою виданих банками незабезпечених споживчих кредитів, випереджаючи за цим показником лише Молдову за підсумками 2021 року. Найближчими країнами за значенням цього показника до України є Словаччина та Болгарія.

Лідером регіону Східної Європи за сумою виданих банками незабезпечених споживчих кредитів є Польща, у якої цей показник значно перевищує аналогічні показники інших країн у кожному році протягом 2011-2021 рр. В інших країнах Східної Європи, крім Румунії, згідно з табл. 1, за проаналізований період спостерігалось зростання сукупної суми незабезпечених споживчих кредитів. Найбільше зростання показника за 2011-2021 рр. було зафіксовано в Угорщині та Молдові – у 2,93 та 3,25 рази відповідно. У Болгарії, Польщі, Словаччині та Чехії за цей період сукупна сума незабезпечених споживчих кредитів зростала більш помірними темпами – на 57,08; 38,85; 57,58 та 47,59 % відповідно. У свою чергу, в Румунії цей показник навпаки зменшився на 12,69 % порівняно з початком періоду. З даних табл. 1 бачимо, що на відміну від інших країн Східної Європи в Румунії сума незабезпечених споживчих кредитів зменшилась, проте не зазнавала великих коливань за обраний період і перебувала приблизно на однаковому рівні – середнє значення показника за 2011-2021 рр. становить 12,36 млрд євро. Зважаючи на викладене вище, можемо припустити, що наведена сума є прийнятною для банківської системи Румунії, і банки не прагнуть значним чином обмежувати або розширяти зазначений вид кредитної діяльності, а такі коливання показника пов'язані зі зміною стратегій банків та структурною перебудовою їхніх активів, оскільки за аналізований період сукупні активи банківської системи Румунії зросли на 58,67 %.

Окремо важливо зауважити, що відповідно до результатів аналізу можемо констатувати, що коронакриза, яка мала доволі деструктивний вплив на українську економіку, не мала такого руйнівного впливу на розвиток досліджуваного виду кредитування в інших країнах Східної Європи. Причиною такої ситуації може бути як те, що карантинні заходи виявилися надто жорсткими та неефективними з економічного погляду в Україні, так і те, що досі залишається висока частка людей, які з різних причин не схильні до купівлі товарів через Інтернет, до того ж на умовах кредиту.

Проаналізуємо тепер розвиток незабезпеченого споживчого кредитування в країнах за найбільш розвинутим ринком кредитних послуг, а саме в США та Німеччині. В обох країнах за обраний аналізований період спостерігалось зростання сукупної суми незабезпечених споживчих кредитів, проте це збільшення показника мало різний характер. У Німеччині воно було помірним і супроводжувалось коливаннями його значення, зокрема в останні роки, коли сукупна сума незабезпечених споживчих кредитів змен-

шилася. У США, навпаки, таке зростання було доволі стрімким і, за винятком 2017 та 2020 років, не зазнало негативної динаміки його значення. Загалом за підсумками 2021 року в Німеччині досліджуваний показник збільшився на 5,43 % порівняно з 2014 роком (перший рік з обраного періоду, коли наявні необхідні статистичні дані в офіційних джерелах), а в США – на 83,73 % порівняно з 2011 роком.

В обраних для аналізу найрозвиненіших країнах сума виданих незабезпечених споживчих кредитів значно перевищує будь-яку з країн Східної Європи. Наприклад, порівняно з лідером регіону Польщею значення цього показника в Німеччині вище у 4,61 раза, а в США – у 76,77 раза за підсумками 2021 року. Така тенденція свідчить не тільки про більші обсяги сфери споживчого кредитування в США та Німеччині, а й більшою мірою про значну розвиненість їхніх національних економік порівняно з країнами Східної Європи.

Хоча сукупний обсяг незабезпечених споживчих кредитів демонструє деякою мірою ступінь розвитку цього виду кредитування та загалом банківського сектору, проте цей показник не є цілком об'єктивним для проведення компаративного аналізу між країнами, оскільки не враховує об'єктивні умови його формування, наприклад, кількість населення, яке потенційно може користуватися цим видом позик. Враховуючи це, розрахуємо суму незабезпечених споживчих кредитів, які припадають на 1 особу по кожній з обраних країн. Важливо зазначити, що цей розрахований показник не відображає ступінь закредитованості населення, оскільки не враховує дохід населення, а просто відображає поширеність незабезпеченого споживчого кредитування в кожній країні. Результати дослідження представлено в табл. 2.

З розрахованих у табл. 2 показників можемо констатувати, що Україна посідає останні місця з-поміж країн Східної Європи за сумою незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу. Причому така ситуація характерна як і для докризового пікового періоду розвитку досліджуваного виду кредитування в 2011-2013 рр., так і в подальших роках. Загалом за 2011-2021 рр. цей показник в Україні зменшився на 36,36 %.

Незважаючи на те, що Україна обіймала передові позиції і переважала за сукупною сумою наданих незабезпечених споживчих кредитів деякі країни Східної Європи в 2011-2013 рр., у розрахунку на 1 особу населення в Україні припадає значно менша сума досліджуваних кредитів. Така ситуація пояснюється тим, що Україна має найбільшу кількість населення серед усіх обраних країн Східної Європи, проте лише незначна його частина користувалася незабезпеченими споживчими кредитами.

Таблиця 2

Сума незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу в різних країнах світу, євро

Країна	Рік										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	264,30	258,59	276,10	163,25	93,36	83,66	85,68	113,08	160,13	118,10	168,21
Болгарія	634,19	628,25	640,06	635,38	621,34	622,90	661,39	748,75	910,26	951,35	1056,73
Угорщина	392,10	372,98	351,76	305,09	276,34	279,19	-	-	886,30	1015,38	1175,13
Молдова	-	-	-	-	-	57,10	72,60	96,01	131,43	137,51	198,62
Польща	960,33	1029,95	1051,26	1077,87	1151,62	1173,56	1335,79	1363,71	1432,45	1311,46	1337,29
Румунія	711,66	653,54	599,60	610,25	590,82	584,77	589,59	637,90	648,94	628,30	649,04
Словаччина	855,87	887,57	920,01	989,11	1084,07	1211,56	1321,93	1477,88	1505,32	1437,99	1333,58
Чехія	730,48	739,30	680,30	665,72	741,23	773,89	851,75	892,76	966,26	942,06	1057,94
Німеччина	-	-	-	2739,44	2748,93	2806,92	2863,90	2800,63	2857,86	2847,67	2809,83
США	6806,07	7030,33	7093,10	8585,68	9746,87	10696,60	9817,84	10669,92	11376,24	10396,72	11825,40

* - деякі статистичні дані відсутні в офіційних звітах.

Джерело: розраховано автором на основі [5-14; 16; 17].

З початком кризи у 2014 році почалося і зменшення показника суми незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу в Україні. Відповідно до табл. 2 за 2014-2016 рр. цей показник зменшився на 69,70 % порівняно з 2013 роком. З 2017 року розпочалося поступове зростання цього показника – він зростав кожного року, крім коронакризового 2020 року, протягом 2017-2021 рр. і за цей період він збільшився вдвічі порівняно з 2016 роком. Як і у випадку із сукупною сумою досліджуваних кредитів окреслена тенденція підтверджує початок відродження сфери незабезпечених споживчих кредитів в Україні саме з 2017 року. Проте незважаючи на позитивні тенденції останніх років сума незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу в Україні нині залишається значно меншою не тільки порівняно з піковим 2013 роком, а й з 2011 роком.

Відповідно до табл. 2 з досліджуваних країн Східної Європи найближче до України значення показника суми незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу має лише Молдова. Дослідження показало, що, як і у випадку із сукупною сумою незабезпечених споживчих кредитів, сума таких кредитів на 1 особу в Молдові значним чином зросла за досліджуваний період – за 2016-2021 рр. показник зріс у 3,48 раза. Згідно з табл. 2 в Україні на 1 особу припадало більше таких кредитів у період 2016-2020 рр., однак попри те, що за підсумками 2021 року сукупна сума таких кредитів в Україні вища за аналогічний показник Молдови у 13,38 раза, на 1 особу в Україні припадає менша сума незабезпечених споживчих кредитів – 168,21 євро в Україні проти 198,62 євро в Молдові. Така тенденція свідчить про стрімкий розвиток та активне нарощення обсягів незабезпеченого споживчого кредитування в Молдові.

В інших країнах Східної Європи, за винятком Румунії, спостерігалось постійне зростання суми незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу протягом обраного періоду, а динаміка зміни цього показника ідентична темпам зміни сукупної суми досліджуваного виду позик у відповідній країні. Лідерами Східної Європи за сумою незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу є Польща та Словаччина, причому остання переважає. За підсумками 2021 року показник Словаччини дещо менший за показник Польщі – 1338,58 євро проти 1337,29 євро відповідно, але в попередні роки показник Словаччини був більшим. Зазначимо, що наведені країни Східної Європи, крім України та Молдови, є членами ЄС і сума незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу в них значно вища як за Україну, так і за Молдову.

Вивчаючи розраховані в табл. 2 показники бачимо, що, як і у випадку із сукупною сумою незабезпечених споживчих кредитів, у Німеччині та США на 1 особу припадає значно більша сума таких позик у порівнянні з будь-якою з країн Східної Європи протягом усього аналізованого періоду. Загалом за обраний період в обох країнах цей показник зріс на 2,57 % у Німеччині та на 73,75 % – у США і за підсумками 2021 року становив 2809,83 євро 11 825,40 євро відповідно. Такі великі значення показника в цих країнах пояснюються тим, що вони є потужними світовими фінансо-

вими центрами, що дозволяє акумулювати великі суми банківських активів. Разом з цим обидві країни характеризуються високим ступенем економічного розвитку, що забезпечує високий рівень рівня життя та доходів їхніх громадян, які не бояться брати позики, оскільки абсолютно впевнені, що зможуть їх погасити в майбутньому.

Окремо хотілося б надати характеристику високим значенням показника незабезпечених споживчих кредитів на 1 особу в США, які істотно вищі за аналогічні показники інших обраних нами країн. Ця особливість пов'язана з тим, що в США завжди існує велика кількість комерційних банків. Уряд країни довгий час забороняв їм виходити на національний рівень і навіть у найскладніші часи замість кількох великих банківських установ у різних штатах працювали тисячі дрібних банків, які не мали права відкривати свої філії в інших штатах. На сьогоднішній день у США залишається досить велика кількість банків (наприклад, станом на початок 2020 року – 5177 банків), які конкурують між собою у сфері кредитування (різні умови бонусів, кеш-беку, пільгових умов отримання позики тощо), що формує конкурентне поле надання фінансових послуг і сприяє підвищенню якості таких послуг для клієнтів цих установ. Також така ситуація сприяла тому, що в більшості громадян існує декілька кредитних карток, які емітовані різними банками [4].

Висновки та пропозиції. Враховуючи результати проведеного компаративного аналізу розвитку незабезпеченого споживчого кредитування в країнах Східної Європи, можемо констатувати, що Україна посідає 3-поміж усіх країн останнє місце за обсягами виданих банківськими установами незабезпечених споживчих кредитів і значно відстає не тільки від найрозвиненіших країн, а й від інших країн Східної Європи. Така ситуація пов'язана як з особливостями розвитку вітчизняного ринку фінансових послуг, можливостями банківських установ надавати такі позики, досить частим погіршенням умов соціально-економічного забезпечення населення, зниженням доходів громадян, складністю правильно оцінити кредитні ризики та ін. Проте досвід країн Східної Європи свідчить, що нормалізація економічної ситуації в країні, зважена політика центрального банку щодо поступового здешевлення кредитних ресурсів банківських установ сприяє розвитку ринку кредитних послуг і, відповідно, зростанню обсягів незабезпеченого споживчого кредитування.

Список використаних джерел

1. Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит: навч.-метод. посіб. / М. М. Александрова, С. О. Маслова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Бондар О. П. Банківське споживче кредитування населення / О. П. Бондар // Науковий вісник: Фінанси банки, інвестиції. – 2009. – № 4. – С. 68-83.
3. Дубина М. Сутність та основні риси незабезпеченого споживчого кредитування / М. Дубина, А. Кравченко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 3(27). – С. 165-175.
4. Кредитные карты в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.svoiu.us>.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.
6. Офіційний сайт Федеральної резервної системи США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.federalreserve.gov>.
7. Офіційний сайт центрального банку Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bnb.bg>.
8. Офіційний сайт центрального банку Молдови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bnm.md>.
9. Офіційний сайт центрального банку Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bundesbank.de>.
10. Офіційний сайт центрального банку Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nbp.pl>.
11. Офіційний сайт центрального банку Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bnr.ro>.
12. Офіційний сайт центрального банку Словаччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nbs.sk>.
13. Офіційний сайт центрального банку Угорщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mnb.hu/en>.
14. Офіційний сайт центрального банку Чеської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cnb.cz/en>.
15. Шаповал О. А. Управління ризиками банківського споживчого кредитування : дис. ... канд. екон. наук / Київський національний торговельно-економічний університет. – К., 2017. – 261 с.
16. Exchange Rates UK – Compare Live Foreign Currency Exchange Rate & History [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.exchangerates.org.uk>.
17. Population, total. The World bank data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>.

References

1. Aleksandrova, M.M. (2002). *Hroshi. Finansy. Kredyt [Money. Finances. Credit]*. TsUL.
2. Bondar, O.P. (2009). Bankivske spozhyvche kredytuvannia naseleattia [Bank consumer lending to the population]. *Naukovyi visnyk: Finansy banky, investytsii – Scientific Bulletin: Bank Finances, Investments*, (4), 68-83.
3. Dubyna, M., Kravchenko, A. (2021). Sutnist ta osnovni rysy nezabezpechenoho spozhyvchoho kredytuvannia [The essence of the unsecured consumer lending market, its structure and main subjects]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 3(27), 165-175.
4. *Kreditnie karti v SSHA [Credit cards in the USA]*. <https://blog.svoi.us>.
5. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy [The official web-site of the National Bank of Ukraine]. (2022). <https://bank.gov.ua>.
6. Ofitsiyni sait Federalnoi rezervnoi systemy SShA [The official web-site of the Federal Reserve Board]. (2022). <https://www.federalreserve.gov>.
7. The official web-site of the Bulgarian National Bank (2022). <https://www.bnb.bg>.
8. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Bolharii [The official web-site of the National Bank of Moldova]. (2022). <https://www.bnm.md>.
9. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Nimechchyny [The official web-site of the Central bank of the Federal Republic of Germany]. (2022). <https://www.bundesbank.de>.
10. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Polshchi [The official web-site of the National Bank of Poland]. (2022). <https://www.nbp.pl>.
11. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Rumunii [The official web-site of the National Bank of Romania]. (2022). <https://www.bnr.ro>.

12. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Slovachchyny [The official web-site of the National Bank of Slovakia]. (2022). <https://nbs.sk>.

13. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Uhorschchyny [The official web-site of the Hungarian National Bank]. (2022). <https://www.mnb.hu/en>.

14. Ofitsiyni sait tsentralnoho banku Cheskoj Respubliky [The official web-site of the Czech National Bank]. (2022). <https://www.cnb.cz/en>.

15. Shapoval, O.A. (2017). *Upravlinnia ryzykamy bankivskoho spozhyvchoho kredytuvannia [Bank consumer lending risk management]* [PhD dissertation, Kyiv National University of Trade and Economics].

16. Exchange Rates UK – Compare Live Foreign Currency Exchange Rate & History. (2022). <https://www.exchangerates.org.uk>.

17. Population, total. The World bank data. (2022). <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>.

Отримано 30.04.2022

UDC 336.77:330.567.22

Andrii Kravchenko

PhD Student of the Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: kravchenko9746@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1001-660X>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF UNSECURED CONSUMER LENDING IN THE COUNTRIES OF EASTERN EUROPE

Today, unsecured consumer lending is one of the main elements of the credit market in developed countries. The growth of its popularity in developed countries is due to both the increase in the volume of such loans by banking institutions and the simultaneous growth of the population's demand for unsecured consumer loans.

The article analyzes and compares the indicators of the volume of unsecured consumer lending in Ukraine and Eastern European countries such as Bulgaria, Hungary, Moldova, Hungary, Poland, Romania, Slovakia and the Czech Republic. This analysis is relevant because most of the countries of Eastern Europe are full members of the European Union with a developed economy and banking system. The indicators of unsecured lending of other developed countries - the USA and Germany - were also given for comparison. The total amount of unsecured consumers in the banking system and the amount of unsecured consumer loans per person were chosen as indicators for comparing countries.

In addition, the article provides a definition of unsecured consumer lending. The main advantages of the development of unsecured consumer lending for the growth of the country's national economy are highlighted and described. The reasons for the growing popularity of unsecured consumer lending in developed countries were investigated and characterized.

The conducted analysis made it possible to conclude that Ukraine is in the last place in terms of unsecured consumer lending in its region and significantly lags behind not only the most developed countries, but also all the countries of Eastern Europe, except for Moldova. This situation is connected both with the insufficiency of total bank assets for the expansion of unsecured consumer lending, and with the fact that any lending still remains a rather risky activity and banks are forced to set strict requirements for potential borrowers.

Keywords: lending; unsecured consumer credit; economy; banking system; Eastern Europe; credit market.

Table: 2. References: 17.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ»

Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 р. № 612, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Журнал розміщено в таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Процедура подачі рукописів:

1. Для публікації статті в науковому виданні «Проблеми і перспективи економіки та управління» необхідно спочатку в обов'язковому порядку подати:

- електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);
- довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток Б).

Звертаємо Вашу увагу, що ім'я та по батькові автора (ів) подаються повністю.

2. Розгляд статті складається з **таких етапів:**

- технічна перевірка статті на відповідність основним вимогам щодо її оформлення;

Зверніть увагу: у кінці статті обов'язково подається інформація про ID автора (у системі наукової ідентифікації) у ORCID, ResearcherID або у SCOPUS.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearcherID:

Scopus Author ID:

- наукове рецензування статті;
- перевірка статті на відсутність плагіату.

У разі позитивного висновку стаття приймається до друку.

3. Після прийняття статті до друку автор повинен:

- надіслати згоду на обробку персональних даних (Додаток В)
- надіслати розширену структуровану анотацію (вимоги наведені нижче);
- підготувати проект рецензії на статтю (без підписів рецензентів у довільній формі);
- сплатити вартість публікації.

Основні вимоги до оформлення рукописів:

1. **Вимоги до наукової статті.** Статтю можна подавати двома мовами: українська, англійська.

Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 7 сторінок, максимум – 15 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на $\frac{3}{4}$).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: **maksim-32@ukr.net**. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

За потреби редакція надає послуги з **перекладу анотацій, статей.**

2. **Вимоги до анотації та ключових слів**

Стаття повинна містити анотацію мовою статті (обсягом не менше 600 знаків), а також розширену анотацію англійською (якщо мова статті українська) або українською (якщо мова статті англійська) мовою, обсягом не менше 1800 знаків (з пробілами).

Ключових слів та словосполучень має бути не менше п'яти.

3. **Параметри сторінки повинні бути такими:**

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ В РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

4. Структура статті. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

4.1. УДК – шрифт Times New Roman (кегель 14), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

4.2. JEL Classification – шрифт Times New Roman (кегель 14), вирівнювання по ширині, без абзацного відступу, одинарний інтервал. За необхідності редакція може самостійно визначати JEL Classification.

4.3. Ім'я та прізвище автора (ів) – шрифт Times New Roman (кегель 14), напівжирний, курсив, розміщення по центру, без абзацного відступу.

Після ім'я та прізвище автора (з нового рядка) подаються такі дані:

- науковий ступінь, вчене звання, посада автора (ів) – кегель 12;
- місце роботи автора (ів) – кегель 12;
- електронна адреса автора (ів) – кегель 12.
- ID (у системі наукової ідентифікації) у **ORCID, ResearchID** або у **SCOPUS**.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearchID:

Scopus Author ID:

Після відомостей про першого автора аналогічно подаються дані про співавторів.

4.4. Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 14). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

4.5. Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 11), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (**обсяг не менше 600 знаків з пробілами**).

4.6. Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 11), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. Кількість ключових слів – не менше п'яти, які пишуться через крапку з комою. Після ключових слів необхідно вказати загальну кількість таблиць, рисунків та використаних джерел (Додаток А).

4.7. Основний текст – шрифт Times New Roman (кегель 14), абзац 0,75 см, вирівнювання по ширині, одинарний інтервал.

Основний текст статті обов'язково повинен містити такі необхідні елементи – розділи (Times New Roman, кегель 14, напівжирний):

- Постановка проблеми.
- Аналіз останніх досліджень і публікацій.
- Виділення недосліджених частин загальної проблеми (**обов'язково!!!**).
- Мета статті.
- Виклад основного матеріалу.
- Висновки і пропозиції.
- Список використаних джерел.

Після назви розділів ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати у статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio. За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. **Рисунки не повинні виходити за межі текстового блока.**

Рисунки позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах статті, якщо у статті є лише один рисунок, він не нумерується. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Назва рисунку – шрифт Times New Roman, кегель 14, курсив, вирівнювання по центру без абзацу. Пояснювальні підписи (експлікація) – шрифт Times New Roman, кегель 12, курсив, вирівнювання по центру без абзацу.

Наприклад:

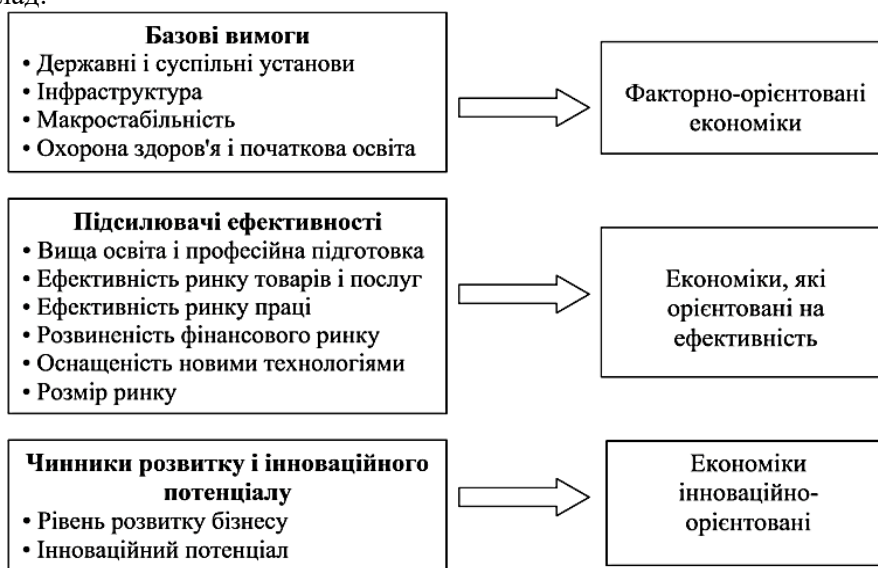

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться у статті, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 14) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці – по центру (кегель 14, курсив). **Усі графи таблиць повинні мати назву.**

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
...			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: «Закінчення табл. 1».

Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі й нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок. Обов'язково подають розшифрування літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$Rt = \frac{SK}{z - h} \cdot 360, \quad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

4.8. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи в послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті. Список літератури повинен містити не менше 7 джерел.

Посилання на матеріали з інтернет-енциклопедії Вікіпедія не прийнятне для наукових статей, оскільки це джерело неперевірене і не має наукового підґрунтя.

Зверніть увагу! Посилання на власні статті дозволяється в кількості не більше 15–20 % від загальної сукупності найменувань літературних джерел (1-2 з 10 джерел)!!!

4.9. Після списку використаних джерел подається його транслітерація латиницею (з підзаголовком **References**) відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27.01.2010 р. (зі змінами від 23.12.2015 р.).

References повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

Примітка. Після транслітерованої назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою в квадратних дужках. Назви журналу, газети тощо повинні бути надані (крім транслітерації) також у перекладі англ. мовою.

Для транслітерування літератури (References) пропонуємо скористатися онлайн-конвекторами:

- для української мови: <http://ukrlit.org/transliterations> та ін.;

- для російської мови: <http://translit-online.ru/pasport.html>

<http://translit.net/ru/>

<http://www.transliterations.ru/transliterations-imeni-i-familii-dlya-zagranpasporta>.

Приклади оформлення транслітерованого списку використаних джерел наведено у Додатку Г.

У разі необхідності редакція **надає послуги з підготовки References**.

4.10. У кінці статті необхідно подати **англійською мовою** такі дані:

- **ім'я та прізвище автора (ів)** – шрифт Times New Roman (кегель 14), напівжирний, курсив, розміщення по центру, без абзацного відступу.

Після ім'я та прізвище автора (з нового рядка) подаються такі дані:

– науковий ступінь, вчене звання, посада автора (ів) – кегель 12;

– місце роботи автора (ів) – кегель 12;

– електронна адреса автора (ів) – кегель 12.

– ID (у системі наукової ідентифікації) у **ORCID**, **ResearcherID** або у **SCOPUS**.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearcherID:

Scopus Author ID:

- **назва статті** – шрифт Times New Roman (кегель 14). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

- **анотація** – шрифт Times New Roman (кегель 11), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (**обсяг не менше 1800 знаків з пробілами**).

- **ключові слова** – шрифт Times New Roman (кегель 11), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. Кількість ключових слів – не менше п'яти, які пишуться через крапку з комою. Після ключових слів необхідно вказати загальну кількість таблиць, рисунків та використаних джерел (Додаток А).

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

5. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у науковому журналі «Проблеми і перспективи економіки та управління» є платним. Вартість публікації однієї сторінки наукової статті становить **60 грн** (прохання обов'язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією.

Реквізити для оплати можна знайти за посиланням:

<https://www.stu.cn.ua/staticpages/fahovividannya>

Реквізити для оплати:

14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Національний університет «Чернігівська політехніка».

банк ДКСУ у м. Київ, МФО 820172.

Код ЗКПО: 05460798.

Номер рахунку: UA728201720313271002201006996

Призначення платежу: за публікацію статті в журналі _____ автор _____ ПІБ

До переліку документів додати квитанцію

7. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу: **maksim-32@ukr.net**

Контактна особа: *Дубина Максим Вікторович*.

Моб. тел.: +38 (099) 376-32-87

Viber: +38 (099) 376-32-87

*Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління»
розміщено на сайті Національного університету «Чернігівська політехніка»,
де можна переглянути останні номери видання:*

<http://ppeu.stu.cn.ua>

**Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.
Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи,
що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.**

Редакція розглядає надходження публікації та супровідних документів (рецензії, довідки про авторів тощо) як згоду дописувача (ів) щодо передачі авторського права на використання твору (тиражування, розповсюдження т. ін.).

Редакція журналу залишає за собою право на розповсюдження в електронній або паперовій формах журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління» цілком або лише окремих статей, що вже опубліковані у ньому, без повідомлення про ці дії авторів статей із збереженням їх авторських прав згідно із Законами України «Про інформацію» № 2657-XI та «Про науково-технічну інформацію» № 3322-XII.

Примітка. Редакція може не поділяти світоглядних переконань і концептуальних позицій авторів. Відповідальність за зміст статті покладається на автора.

Редакція залишає за собою право:

- вносити редакційні правки, які не впливають на зміст статті (узгоджуються з автором);
- повертати матеріали авторам на доопрацювання.

Додаток А
Приклад оформлення статті

УДК 332.12

JEL Classification: G00

Максим Дубинадоктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: maksim-32@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>**ResearcherID:** [F-3291-2014](https://pubs.rsos.royalsocietypublishing.org/author/F-3291-2014)**СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД
ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті через синтез таких понять, як «транскордонний», «економічна безпека» визначено сутність транскордонної економічної безпеки, яку запропоновано розглядати як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення співпраці між територіальними громадами або владою, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, у сфері економічних відносин, а саме: виробництва товарів та послуг, розподілу матеріальних благ, обміну, що супроводжується за опосередкованої ролі грошей, та споживання фізичними та юридичними особами виробленої продукції. Також з'ясовано компонентний склад транскордонної економічної безпеки, серед основних елементів якої виділено такі: транскордонна зовнішньоекономічна безпека, транскордонна виробнича безпека, транскордонна продовольча безпека, транскордонна енергетична безпека, транскордонна інвестиційна безпека.

Не менше
600 знаків із
пробілами!!!

Ключові слова: транскордонне співробітництво; безпека; транскордонний регіон; економічна безпека; економічна безпека регіону; транскордонна економічна безпека.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 8.

Постановка проблеми. ...**Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...****Виділення недосліджених частин загальної проблеми. ... (обов'язково!)****Мета статті. Головною метою цієї роботи є ...****Виклад основного матеріалу. ...****Висновки і пропозиції. ...****Список використаних джерел**

1. Дерій Ж. В. Роль домашніх господарств у циркулярній економіці / Ж. В. Дерій // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал. – 2017. – № 3. – С. 39–45.
2. Малярєнко Т. А. Економічна безпека : навчально-методичний посібник / Т. А. Малярєнко. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – 129 с.
3. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
4. Науменко С. В. Розвиток транскордонного співробітництва в системі забезпечення економічної безпеки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / С. В. Науменко ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2007. – 21 с.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

5. Про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс]: Закон України від 24 червня 2004 року № 1861–IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

6. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки / Г. О. Пухтаєвич. – К. : КНЕУ, 2005. 254 с.

7. Реутов В. Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов // Ефективна економіка. 2011. № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912>.

8. Старостенко Г. Г. Національна економіка : навчальний посібник / Г. Г. Старостенко, С. В. Онишко, Т. В. Поснова. – К. : Ліра-К, 2011. – 432 с.

9. Чучка І. М. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І. М. Чучка, Р. І. Молдавчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9 (111). – С. 92–98.

References

1. Derii, Zh.V. (2017). Rol domashnikh gospodarstv u tsyrkuliarnii ekonomitsi [Households role in the circular economy]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economic and management*, (3), 39–45.

2. Maliarenko, T.A. (2009). *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*. DonDUU.

3. Mikula, N. (2004). *Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobitnytstvo [Inter-territorial and cross-border cooperation]*. IRD NAN Ukraine.

4. Naumenko, S. V. (2007). *Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Development of cross-border cooperation in the system of providing the economic security of Ukraine]* [Abstract PhD dissertation, National Institute for Strategic Studies].

5. Pro transkordonne spivrobitnytstvo [On Cross-Border Cooperation], Law № 1861–IV (June 24, 2004). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

6. Pukhtaievych, H.O. (2005). *Analiz natsionalnoi ekonomiky [Analysis of the national economy]*. Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

7. Reutov, V.Ye. (2011). Transkordonne spivrobitnytstvo rehioniv Ukrainy: teoretyko-praktychni aspekty rozvytku [Cross-border cooperation of the regions of Ukraine: theoretical and practical aspects of the development]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 4, 55–66. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912>.

8. Starostenko, H.H., Onyshko, S.V., & Posnova, T.V. (2011). *Natsionalna ekonomika [National economy]*. Lira-K.

9. Chuchka, I.M., & Moldavchuk, R.I. (2010). Transkordonne spivrobitnytstvo v konteksti ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Cross-border cooperation in the context of economic security of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 9(111), 92–98.

UDC 332.12

Maksym Dubyna Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)**E-mail:** maksim-32@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>**ResearcherID:** F-3291-2014**ESSENCE AND COMPONENT COMPOSITION
OF CROSS-BORDER ECONOMIC SECURITY**

Credit by its nature is a classic economic category which has been already researched in considerable number of scientific works. However, multi aspects character of credit and credit relations in general, its constant transformation in society lead to increased interest concerning cognition of this definition by scientists, Credit relations, as well as money relations, as of today penetrate the whole society and its economic sphere. Actually, credit is one of the movable forces of the country's economic development. Importance of money-credit relations within economic system of the state and its further functioning stipulates increase of scientific interest of peculiarities arise study and credit development as an economic category. Objective of the article is defining types of credits, their systematization and classification by definite peculiarities. Within the article, main types of credits were analyzed, which can be defined as of today by analyzing of the peculiarities of credit relation functioning and development. Classification of all types of credits was implemented on account of the main peculiarities identification, to the number of which the following were related: under the order of provision, under creditor character, or by the character of the borrowers and by the terms depending on the crediting object, under percentage rate, by means of funds issue and by branch direction of credit, under risk level, by means of credit remuneration and credit payment, at presence of collateral. Combined, all defined peculiarities and relevant types of credit, shall create integrated system of credits classification, which at the present moment comprises the most known and distributed their types. As any other object, system of credits types is constantly in the process of its dynamic development. Transformation of the state's economic state, change of political configuration of the society development and other exogenous factors stipulate as well continuous change of credit system itself, search and creation of new mechanisms of credits submission by different types of credit institutions, etc. As it is presented by experience of credit market development of Ukraine, it is in continuous state of its dynamic development, and difficulties arise in development of some financial institutions is being changed by activation and rapid development of other credit institutions. Thus, system of credits types classification is constantly being added by new types of credits and relevant peculiarities, under which they can be studied and separated as a single group.

1800 знаків із
пробілами!!!

Keywords: credit; classification; bank; credit institution; credit company; financial intermediary; financial institution; borrower; creditor.

Fig.: 2. Table: 1. References: 8.

Додаток Б
Бланк для оформлення
довідки про автора

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Дані про авторів	Українською мовою	Російською мовою	Англійською мовою
Прізвище			
Ім'я			
По батькові			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Почесне звання			
Місце роботи			
Посада			
Назва статті			
Мова, якою буде друкуватися стаття			
Обсяг статті			
Поштова адреса, на яку необхідно надсилати примірник збірника			
Наукові профілі	ORCID		
	ResearcherID		
	Scopus Author ID		
Контактна інформація	роб. тел.		
	дом. тел.		
	моб. тел.		
	e-mail		

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Ми (Я), _____
(прізвище, ім'я та по батькові)

Автор (и) наукової статті « _____
_____
_____ ».
(назва статті)

у журналі:
«Проблеми і перспективи економіки та управління» № _____ за 20 _____ р.

ознайомлені з:

- організацією збору, обліку, обробки та захисту персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних»;
- законодавчим актом України щодо відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних».

З умовами та вартістю оплати за публікацію ознайомлений (на)

« _____ » _____ 2020 р.

_____
(підпис)

_____
(підпис)

_____
(підпис)

Додаток Г

Приклади оформлення транслітерованого
списку використаних джерелПриклади оформлення бібліографічних посилань
у списку використаних джерел згідно з АРА (7th ed.)**Книга**

Не наводять у бібліографічному посиланні такі параметри:

- кількість сторінок;
- місто видання;
- номер ISBN.

Книга з автором (авторами)

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги*. Видавництво.

Приклади оформлення:

Кормишкін, Ю. А. (2018). *Бізнес-інфраструктура аграрного підприємництва*. МНАУ.

Врублевська, О. О., Катеруша, Г. П., & Гончарова, Л. Д. (2013). *Кліматологія*. Екологія.

Книга з автором (авторами) і редактором

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Дані редактора, Ред.). Видавництво.

Приклади оформлення:

Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови* (І. Р. Вихованець, Ред.). Університетське видавництво «Пульсари».

Книга без автора (з редактором)

Базовий шаблон оформлення:

Дані редактора (редакторів) (Ред.). (Рік). *Назва книги*. Видавництво.

Приклади оформлення:

Роговий, Ю. А. (Ред.). (2014). *Енциклопедія українознавства*. Проспект-К.

Перекладена книга

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Дані перекладача, Пер.). Видавництво. (Оригінал опубліковано рік опублікування оригіналу)

Приклади оформлення:

Мандзоні, А. (2009). *Заручені* (П. Соколовський, Пер.). Фоліо. (Оригінал опубліковано 1823 р.)

Перевидання книги

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (номер видання). Видавництво.

Приклади оформлення:

Лукашевич, В. М. (2007). *Глобалістика* (2-ге вид.). Новий Світ-2000.

Книга – частина багатотомного видання

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Т. номер тому). Видавництво.

Приклади оформлення:

Комарницька, Т. К., & Комісаров, К. Ю. (2012). *Сучасна японська літературна мова* (Т. 2). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Частина книги

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). Назва частини книги. В Дані редактора, Ред., *Назва книги* (сторінки). Видавництво.

Приклади оформлення

Іваненко, О. М. (2016). Особливості міжнародного морського права. В О. Г. Артюх, Ред., *Міжнародне право* (с. 24–26). Правничка спілка.

Woll, B., & Adam, R. (2012). Sign language and the politics of deafness. In M. Martin-Jones, A. Blackledge, & A. Creese, Eds., *The Routledge Handbook of Multilingualism* (pp. 100–115). Routledge.

Сайт

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Дата опублікування). *Назва матеріалу або сторінки*. Назва сайту. Адреса URL

Зверніть увагу: якщо дані автора та назва сайту збігаються, у позатекстовому посиланні наводять лише дані автора.

Якщо на сайті не зазначений автор матеріалу, оформлювати посилання слід за таким шаблоном:

Назва матеріалу або сторінки. (Дата опублікування). Назва сайту. Взято дата звернення з Адреса URL

Приклади оформлення

Kyiv Dictionary. (2020, 10 березня). «Міккі Маус» чи «Мікі Маус»? <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk3/mickey-mouse/>

Ben Khemis, S. (2020, June 1). *Is Deno the Node.JS killer?* Medium. <https://medium.com/javascript-in-plain-english/is-deno-the-nodejs-killer-5fdf903191f7>

Наукова робота. (б. д.). Бердянський державний педагогічний університет. Взято 11 червня 2020 р. з <http://bdpu.org/naukova-robota/>

Стаття в журналі

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). Назва статті. *Назва журналу, номер тому* (номер випуску), с. сторінки. Адреса DOI або URL.

Зверніть увагу: номер тому й номер випуску наводять без пропуску між ними.

Приклади оформлення

Повх, В. Л., Черешнюк, І. Л., Ходаківський, О. А., & Ходаківський, М. А. (2016). Аналіз впливу деяких модуляторів активності NMDA-рецепторів: мемантину, амантадину або магнію сульфату та адемолу на коливання внутрішньоочного тиску в нормі, за умов гострої модельної офтальмогіпертензії та конзузійної травми зорового аналізатора. *Вісник Вінницького національного медичного університету*, 20(2), с. 352–357.

Харченко, С. В. (2019). Мовне оформлення реєстрів зелених насаджень (цінних рослин) парків і скверів як різновиду довідкових видань. *Міжнародний філологічний часопис*, 10(3), с. 52–60. <https://doi.org/10.31548/philolog2019.03.052>

Стародубцев, А. А., & Стебелев, А. М. (2019). Теоретико-правовий аналіз етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (28), с. 90–96. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-11>

Стаття в газеті

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік, дата випуску). Назва статті. *Назва газети*, (номер випуску), сторінки.

Приклади оформлення

Мороз, В. (2017, 21 лютого). Закрите небо, або чому в Україні не розвивається ринок авіаперевезень. *Юридична газета*, (8), 18–19.

Чорний, А., & Бурнацький, М. (2016, 11 березня). До роковин смерті Тарас Шевченка. *Канівська газета*, (16), 2.

Матеріали конференцій (тези)

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). Назва доповіді. В Дані редактора (Ред.), *Назва збірника конференції* (сторінки). Видавництво. Адреса URL

Приклади оформлення

Кінджибала, О. С. (2018). Сучасний стан дослідження корейської міфології, її мовне відображення. В *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (с. 103–107). Класичний приватний університет.

Мартинюк, Д. (2020). Вихід біетанолу з урожаю зерна сортів пшениці озимої залежно від видів, норм і строків застосування азотних добрив. В П. Ясній, Б. Андрушків, О. Ляшук, І. Стадник, А. Довгань, А. Криськов, В. Андрійчук, А. Лупенко, С. Лупенко, І. Луців, М. Михайлишин, М. Пилипець, В. Ніконенко, Р. Рогатинський, П. Стухляк, М. Паламар, Н. Кирич, М. Підгурський, М. Приймак, . . . М. Петрик, Ред., *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання: матеріали міжнародної студентської науково-практичної конференції* (с. 67–68). Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. http://tntu.edu.ua/storage/pages/00000808/zbirnyk_2020.pdf

Дисертація

Опублікована дисертація або дипломна робота

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Тип роботи, Університет]. База даних. Адреса URL

Зверніть увагу: для параметра «Тип роботи» слід зазначати назву типу й ступінь (наприклад, «Doctoral Dissertation», «Master's Thesis»); для українських дисертацій слід наводити скорочено ступінь і галузь наук (наприклад, «Дис. канд. фіз.-мат. наук»).

Неопублікована дисертація або дипломна робота

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Неопублікована тип роботи]. Університет. База даних. Адреса URL

Приклади оформлення

Опублікована дисертація або дипломна робота

Місячна, Н. М. (2019). *Соціально-психологічні чинники готовності безробітних до зміни професії та перенавчання* [Дис. канд. психол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].

Назаренко, К. Г. (2016). *Циклічні амідини, енаміни та похідні 2-хлор-1,4-бензотіазин-3-ону в синтезі поліядерних гетероциклічних систем і ω -гетероарилалкіламінів* [Дис. д-ра хім. наук, Інститут органічної хімії Національної академії наук України].

Moss, C. L. (2015). *Expanded Internet Art and the Informational Milieu* [PhD dissertation, New York University]. ProQuest. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/1753118023.html?FMT=AI>

Неопублікована дисертація або дипломна робота

Lowly, J. (2018). *Hibernation of Mammals in Botanical Gardens* [Unpublished doctoral thesis]. University of Missouri.

Автореферат

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Автореф. тип роботи, Університет]. База даних. Адреса URL

Зверніть увагу: в параметрі «тип роботи», якщо йдеться про український автореферат, слід зазначати скорочено ступінь і галузь знань.

Приклади оформлення

Зайнчківська, І. П. (2020). *Етнорелігійні виміри творчої спадщини І. Огієнка* [Автореф. дис. канд. філос. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].

Зварич, І. Я. (2020). *Парадигма глобальної інклюзивної циркулярної економіки* [Автореф. дис. д-ра екон. наук, Тернопільський національний економічний університет]. <https://www.tneu.edu.ua/index.php?do=download&id=8737>

Стандарт

Базовий шаблон оформлення:

Організація, що розробила стандарт. (Рік). *Назва стандарту* (Код і номер стандарту). Видавництво (організація, що видала стандарт).

Зверніть увагу: якщо назва організації, що видала стандарт, та видавництва, у якому відповідний стандарт надруковано, збігаються, в бібліографічному записі назви видавництва не наводять.

Приклади оформлення

НВФ «Інпроект». (2013). *Настанова щодо визначення загальнопромислових і адміністративних витрат та прибутку у вартості будівництва* (ДСТУ-Н Б Д.1.1-3:2013). Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

International Organization for Standardization. (2013). *Information technology — Security techniques — Information security management systems — Requirements* (ISO/IEC 27001:2013).

Закон (акт)

Базовий шаблон оформлення з урахування вимог «The Bluebook»:

Назва акта, тип акта № номер акта (Рік) (Країна або юрисдикція). Реквізити джерела, в якому опубліковано акт.

Приклади оформлення

Про відпустки, Закон України № 504/96-ВР (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров'я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), Закон України № 587-IX (2020) (Україна). *Відомості Верховної Ради України*, (22), с. 19.

Патент

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва патенту* (Країна патент № номер патенту). Орган, що видав патент.

Приклади оформлення

Васильєв, О. М., Поважний, В. А., & Хан, В. Є.-І. (2018). *Адсорбент для видалення цезію з води* (Український патент № 122396). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Осипенко, В. І., Некоз, О. І., Хандюк, М. В., & Батраченко, О. В. (2015). *Вузол екструдера для нагрівання сировини* (Український патент № 116022). Державна служба інтелектуальної власності України. <http://uapatents.com/5-101661-vuzol-ekstrudera-dlya-nagrivannya-sirovini.html>

Примітки:

1. Не наводять у бібліографічному посиланні таких параметрів:
  - загальну кількість сторінок;
  - місто видання;
  - номер ISBN.
2. Назви книг, журналів зазначаються без скорочень.
3. Назви книги, статті, журналу, газети тощо повинні бути надані (крім транслітерації) у перекладі англійською мовою.

Звертаємо Вашу увагу!

Комп'ютерний переклад анотації та ключових слів англійською мовою категорично заборонено!!!

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(30)

Відповідальні за випуск
Редактор
Технічний редактор

М. П. Бутко, В. П. Ільчук
О. С. Смєлова
І. М. Мекшун

Підписано до друку 04.07.2022. Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. – 19,3.
Тираж 100 пр. Замовлення № 16/22.

Редакційно-видавничий відділ Національного університету «Чернігівська політехніка»
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 7128 від 18.08.2020 р.